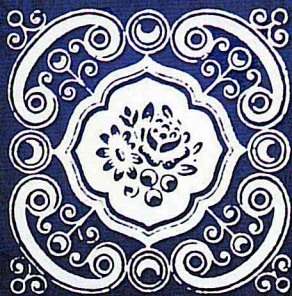

นิพพาน

พุทธทาสภิกขุ

นิพพาน

(ความนำอรรถรย์บางประการ ของ พระนิพพาน)

ธรรมสภาจัดพิมพ์ธรรมบรรยาย ของ ท่านพุทธทาสภิกขุ

เพื่อรักษาต้นฉบับที่ถูกต้องและสมบูรณ์

จาก ธรรมทานมูลนิธิ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

มูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ ธรรมบูชา สำนักพิมพ์การพิมพ์พระนคร

ธรรมสภาขอกราบขอบพระคุณ คณะผู้ทำงาน และผู้ร่วมจัดพิมพ์ครั้งแรกเป็นอย่างสูง

อนุโมทนา.

การที่ คัมภรชยดต่องๆ ของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ในรูปของ ธรรม-
เทศน์ กิตติ, ธรรมะของปฐกถา หรือการบรรยายประจำวัน กิตติ,
ก็ได้รับผลตามสมควรคือ ลาภศุภผลธรรมทาน ผลาผลฝ่าย อนุโม-
โศกาศกิตติสัมพันธ์อันมาดี ในลักษณะเช่นนี้ ข้าพเจ้า ขอ
แนะนำคุณประโยชน์ และขออนุโมทนา ต่อทุกท่าน ที่มีส่วนใน
การช่วยไปเสีย. การอนุโมทนาที่ ข้าพเจ้าทำไป ทั้งในกาล
ของคุณธรรมทาน, หรือส่วนที่ส่วนไม่กษณการาน และขอ
ส่วนต่อต่อไป.

คุณเราในทุกวันนี้ แม้ทำอะไรก็ตามดีก็ตามมาของ
เพื่อเป็น การดีมีบุญ หรือ การดีต่อคน ต่อๆ แต่สิ่งที่ได้คือได้
การกตม กิตติม ก็ยังมีไปทำ เป็นสิ่งที่ดีอนุโมทนาของกันเอง;
และบางทีอาจจะเป็น ที่ทำอนุโมทนา เพื่อ มีเป็นได้แท้ ก็
ยังได้ ในเมื่อการดีเช่นนี้ ได้กระทำไป ด้วยความไม่ประ-
มาท แท้จริง; แล้วมีผลดีที่เกิดจากการกระทำนี้ทุกสิ่ง
แต่ไม่ช้าก็ไปเป็นประโยชน์ แต่เพื่อนมนุษย์ส่วนมากกลับ
ลืกลืม. ข้าพเจ้า, ขออนุโมทนา เป็นที่ระลึกในกรณีนี้ เพราะ
เหตุถึงกล่าวเช่น นั้นเอง; และยังเป็น การอนุโมทนา แทน
ท่านผู้ก่อนที่หลาย มีกิตติได้รับ ประโยชน์ ลาภอันดีหรือ
เสด้า มี ส่วนต่อไป ลึกลึก.

มนุษย์เรา ละเป็นมนุษย์อยู่ได้ ก็เพราะกิตติประกาศอยู่
ด้วยธรรม; มีละนั้น ละดีของผลเสียความเป็นมนุษย์ หรือดี
กับ ต่ออภยในที่สุด ได้ไปไม่ตอ้งสงสัยเลย. มนุษย์ที่ไม่ประ-
กอบอยู่ด้วยธรรม กิตติประกาศอยู่ด้วย อธรรม เป็นธรรม-
ด, และ ละดีของเป็น อมนุษย์ ในร่างของมนุษย์ ด้วย! โลก

นี่จะเป็นจดหมายหรือ หักหากเขียน โดยที่ประกอบอยู่ด้วยจดหมาย
ในเรื่องของมนุษย์ ได้หรือไม่ ทั่วโลก? และแม้แต่คนที่
คุณหญิงเอ๋ย ละได้ร่วมประโยจน์อะไร ที่ประกอบเขา ได้วิธีแต่การ
รวมกัน จากทุกวิธีที่ดีกว่านั้น ต้องไม่เขียนมนุษย์ เรียบร้อย และ
ยั้งยั้ง ทุกที?

หนังสือธรรมะ ทุกๆเล่ม แม้จะมุ่งหมายจดหมาย ก็ยังมีผล
ในหนังสือธรรมอยู่เหมือนกัน! แม้ธรรมะ ละมุ่งหมายหนังสือ ก็ยังมีผล
ด้วย ชื่อว่า ธรรม นี้ปราศไปเสีย มีอะไรๆ? ของคนที่
ศรัทธา คบหากันลงในใจ นี้ยังยั้งไป ๙๘ ครั้งนี้ไปกว่า ๐๘๐
๙๙ ครั้งต่อและ พร้อมธรรม? ประโยชน์ ละก็ปวงพระสงฆ์โลก ไกล
ห่างกัน, เหมือนกัน ละโอกาสติดต่อ ที่สามารถรักกัน ๙๘ ครั้ง
เป็น โดยไม่มีอุปสรรคเสียเลย.

ความสุข ธรรมะ ๙๙ แพร่ไปตาม แม้โดยที่ปราศแต่ธรรมะใน
ลักษณะนี้ ก็ยังเป็นที่ให้เกิดความสนิทใจในธรรม กันใหม่,
ได้เพียงอย่าง; นั่นแหละ คือขอคนไม่จาก ของกันทั้งคนต่างที่
ช่วยร่วมมือกัน ทุกๆคน ทุกคน ในทุกแห่งแห่งธรรม
จักได้ความสุขอันล้น เพื่อเพื่อนมนุษย์ผู้มีมวล ในหนังสือดีกว่า
แล้วนั้น ทุกประการ ๙

พรหมสาร อิมพัสสิโก

มีอุปมาพลาจาก, ๕๗
๓ กันยายน ๕๖

ถ้อยแถลง

เมื่อเรามองดู ความเป็นไปในชีวิตประจำวันของเราเองแต่ละคน ๆ ในวันหนึ่ง ๆ เราต้องประสบกับความพอใจบ้าง—ไม่พอใจบ้าง ตีใจบ้าง—เสียใจบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งเราต้องการแต่ความพอใจ ความตีใจ ส่วนด้านตรงกันข้ามเราไม่ต้องการ แต่เราก็ไม่รู้วิธีว่าทำอย่างไร จึงจะพ้นออกมาเสียจากความไม่พอใจ ความเสียใจ

แต่สำหรับผู้ที่ได้ศึกษาธรรมชาติของชีวิตจิตใจ ภายในตัวเอง ด้วยการเฝ้ามอง เฝ้ามองสังเกตความรู้สึกภายในจิตใจของตนเองมาพอสมควร โดยอาศัยหลักการในพุทธศาสนา หรือศาสนาใดก็ตาม จะพบว่า เพราะเราติดหรือหลงไหล ในรสอร่อยของเหยื่อในโลก ซึ่งได้แก่ ความสนุกสนานเอร็ดอร่อย อันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้นนี้เอง เราจึงต้อง

วนเวียนอยู่ในความพอใจ, ไม่พอใจ ตีใจ, เสียใจ
เหล่านี้เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น เมื่อศึกษาธรรมชาติของชีวิต,
จิตใจ ภายในตัวเอง ให้ลึกกลงไป ๆ ก็จะมีพบว่า
แม้แต่ความพอใจ ตีใจ มันก็เป็นความทนทรมาณ
ชนิดหนึ่งเท่า ๆ กับ ความไม่พอใจ ความเสียใจ
ทั้งนั้น ทั้ง ความพอใจ ความไม่พอใจ ความ
ตีใจ ความเสียใจ อันเป็นของคู่เหล่านี้จึงเป็น
ความทุกข์ทรมาณเท่า ๆ กัน

สำหรับท่านที่ซึ่มซาบดังกล่าว จึงจะชะเง้อ
หาสิ่งที่สูงกว่า ประเสริฐกว่า แต่เขาก็จะไม่มี
โอกาสพบหรือถึงสิ่งนั้นได้ถ้าเขาไม่ยอมละเหยื่อ
ซึ่งมีแต่จะเพิ่มความยึดถือว่า "ตัวตน" หนักขึ้น ๆ
แต่ถ้าเขายอมละเหยื่อ "ตัวตน" ก็จะค่อย ๆ
สลายไป ๆ และหมดไปในที่สุด และนั่นแหละคือ
ภาวะอันประเสริฐสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้จะ
ถึงในการเกิดมาชาติหนึ่งนี้ ซึ่งสิ่งนั้นจะเรียกว่า

“นิพพาน” หรืออย่างไร ขอท่านได้โปรดศึกษา
จากในเล่มต่อไป

คณะ ผ.ช.ป. ขออนุโมทนา อย่างสูง แก่
ท่านที่ยอมสละ “ตัวตน” หรือ สละ “เหยื่อ”
เพื่อสิ่งที่สูงกว่า ประเสริฐกว่าทุก ๆ ท่าน.

คณะ ผ.ช.ป.

๕/๑ ถนนอัยยวงศ์ พระนคร กรุงเทพฯ ๗ ๒

สารบาญ

บทนำ	๑
นิพพาน จุดหมายปลายทางของชีวิต	๑๓
ความนำอัครจริยบางประการ ของ นิพพาน	๔๑
ชีวิต กับ นิพพาน	๑๑๙
รุ่งอรุณ ของ นิพพาน	๑๙๓

นิพพาน

นิพพาน มิได้มีความหมายเป็นบ้านเมือง
หรือโลกของพระเป็นเจ้าที่เต็มไปด้วยความสุข
ชนิดที่ไผ่ผ่นกันและเป็นอยู่อย่างนิรันดร

นิพพาน มิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอด
ของตัวตน จากโลกนี้ไปสู่โลกเช่นนั้น หรือภาวะ
แห่งความมีตัวตนเช่นนั้น

แต่ว่า

“นิพพาน” มีความหมายเป็น
ความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ, ความ
เสียบแทงขอกตำ และความผูกพันร้อยรัด
อันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุ
แห่งความเป็นอย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิง. ความ
เป็นอย่างนี้ มีอยู่อย่างเป็นอนันตกาล คือมีอยู่
ในที่ทุกแห่งและทุกเวลา พร้อมทั้งจะปรากฏแก่จิต
ซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ, เราจึงกล่าวว่า

นิพพานมีสภาพเป็นนิรันดร, มีอยู่ในที่ทุกแห่ง
 ทุกเวลาอย่างไม่ขาดระยะ ไกลลัดจิตติดอยู่กับตัว
 เราในวัฏฏสงสารนี้เอง หากแต่เข้าไม่ถึงหรือมอง
 ไม่เห็น เพราะจิตมีกิเลสซึ่งเป็น “เปลือก”
 ชนิดหนึ่งห่อหุ้มอยู่.

มองย้อนดูอีกทางหนึ่ง,
 จะเห็นว่ากิเลสและความทุกข์ ไม่อาจจะ
 มีอยู่ในสภาพแห่งความเป็นเช่นนั้น ฉะนั้นจึง
 กล่าวว่ นิพพานไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกิเลส
 และความทุกข์ แต่เป็นแดนที่ดับสนิท ของ
 กิเลสและความทุกข์.

มองดูกันอีกทางหนึ่ง,
 เมื่อจิตประกอบด้วยปัญญา มองเห็น
 สภาพแห่งความเป็นเช่นนั้นของนิพพาน หน่วง
 เอนนิพพานนั้นเป็นอารมณ์ โดยมีความสลด

สังเวชในความหลงของตนในกาลก่อนแล้ว ก็เลส
ก็เริ่มเหือดแห้งไป, ความทุกข์ก็เหือดแห้งไป
ตาม, ฉะนั้น จึงกล่าวว่า นิพพานเป็นธรรม
เครื่องดับแห่งกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย.

แต่เมื่อสรุปแล้ว

นิพพานนั้นก็คือสภาพอันเป็นความดับ
สนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ. ความเสียบแทง
ขอกตำ, และความผูกพันร้อยรัด ของมนุษย์ใน
ทางจิตตังกล่าวแล้ว. กิริยาที่ความเร่าร้อนเป็นต้น
เหล่านั้นดับลง นั่นคือ กิริยาที่จิตถึงความสิ้นกิเลส
หรือถึงนิพพาน เรียกว่า การนิพพาน. การ
นิพพานของมนุษย์เราโดยที่แท้ก็คือความที่จิต
ของคนเราเข้าถึงสภาพแห่งความไม่มีความ
เร่าร้อนเผาผลาญ, ความเสียบแทงขอกตำ, และ
ความผูกพันร้อยรัด อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง
โดยประการทั้งปวงนั่นเอง.

ภาวะแห่งนิพพาน และการนิพพาน ปรากฏ
 ขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก เพราะการเกิดขึ้นของ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เข้าถึงความดับสนิท
 แห่งความเร่าร้อนเป็นต้นนั้น เป็นบุคคลแรกใน
 โลก. การเกิดของพระองค์ก็คือการประสูติการตรัสรู้
 และการปรินิพพาน รวมกันทั้ง๓อย่างนั่นเอง. ฉะนั้น
 การประสูติ การตรัสรู้ และการปรินิพพาน จึง
 เป็นของอันเดียวกัน รวมเข้าด้วยกันแล้วก็ เป็น
 ชัยชนะของโลก ในการที่มีผู้เอาชนะความ
 เร่าร้อนความเสียดแทงและความผูกพันของโลก
 ได้ และด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงกำหนดไว้ว่า
 เหตุการณ์ทั้งสามอย่างนี้ มีขึ้นในวันเดียวกัน คือ
 วันเพ็ญวิสาขบูชา.

นิพพาน แปลว่า ดับเย็นสนิทของสิ่งที่ร้อน.

อะไรเป็นของร้อน? **ชีวิต** เป็นของร้อน.
 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง
 กลิ่น รส โสภณ^๕รูปพะ ธรรมารมณ์, วิญญาณ
 ผัสสะ และเวทนาทั้งหมด ที่อาศัย ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ เหล่า^๕ ซึ่งเป็นตัวชีวิต เป็นของ
 ร้อน. ร้อนเพราะอะไร ? เพราะไฟ คือ รากะ
 โทสะ โมหะ. ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่า^๕
 เพราะไม่ถูกไฟคือรากะ โทสะ โมหะ เผาให้ร้อน
 นั่นคือ นิพพาน. ฉะนั้น นิพพานก็คือความ
 เป็นของเย็นสนิท ของชีวิตซึ่งเคยเป็นของร้อน
 มาก่อนนั่นเอง. นี่เป็นนิพพานส่วนบุคคล
 คนหนึ่งๆซึ่งเขาได้ทำให้ปรากฏขึ้น จากนิพพาน
 ใหญ่หรือนิพพานรวม ซึ่งเป็นนิรันดรหรือตั้งอยู่
 ตลอดอนันตกาล.

**ไม่มีใครต้องบอกกล่าว เราก็อทราบได้ว่าโลกเรา
 ในสมัย^๕ เป็นโลกที่ร้อนยิ่งกว่าแต่ก่อน, ทั้งนี้เป็นเพราะ**

ไฟคือ รากะ โทสะ โมหะ ในโลกได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเหตุที่คนในโลกยังมีความเฉลียวฉลาดในทางสุ่มไฟ เหล่านี้มากยิ่งขึ้น คนในโลกยังไม่ทราบและไม่ถือว่า การดับไฟ รากะ โทสะ โมหะ เป็นจุดหมาย ของชีวิต และกลบเป็นผู้แสวงหาความเพลิดเพลินใน การสุ่มไฟเหล่านี้ขึ้นในโลกให้มากยิ่งขึ้นโดยไม่มี ความมุ่งหมายที่จะดับมันเลยแม้แต่น้อย. โลกกลายเป็นของ ร้อนไปทุกปริมาณ เพราะคนในโลกลุ่มลุ่มด้วยจิตใจที่ เต็มไปด้วย รากะ โทสะ โมหะ ยิ่งกว่าเดิม. ความเย็นของนิพพานไม่ปรากฏแก่โลกเลย จนกว่า เมื่อใดชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้อง ที่เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” และช่วยกันดับไฟให้ดับสนิทไป.

เราได้แต่สาละวนอยู่กับการทรมาน
เผาผลาญตัวเอง! ไม่เคยรู้สึกในนิพพานแม้

แต่การผันถึง!! โลกยังไม่ได้รับประโยชน์จาก
นิพพาน ซึ่งมีอยู่ในที่ทุกแห่งทุกเวลาเพราะ
ความหลงใหลของชาวโลกเอง!!

คู่อีกเหลี่ยมหนึ่ง,

นิพพาน แปลว่า *ปราศจากเสียบแทงขอกตำ*.

อะไรเป็นของเสียบแทงขอกตำ? โลกหรือ
ชีวิต ที่กล่าวแล้วอีกนั่นเองเป็นของเสียบแทง
ขอกตำ ในเมื่อบุคคลเข้าไปจับจួយเอาด้วยความ
เขลาเข้าใจผิด หรือที่เรียกว่า “มิจฉาทิฏฐิ”
เคยมีบุคคลหลายกลุ่ม ยึดถือโลกในลักษณะที่
อยากเป็นเจ้าโลก และได้รับความพินาศเป็น
เครื่องตอบแทนไปแล้วทุกกลุ่ม, ตนเองก็พินาศ
เพื่อนร่วมโลกตั้งก่อนโลก ก็ได้รับความกระทบ
กระเทือน. บางกลุ่มยึดถือโลกในลักษณะที่มัน
ควรจะเป็นไปตามความชอบใจของตัว ผลที่ได้

รับก็คือ การแบ่งโลกเป็นซีก ๆ ส่วน ๆ แล้ว
 ทำการล้างผลาญกันอย่างสุดกำลังสติปัญญา อัน
 มีมากพอที่จะเผาผลาญโลก ให้กลายเป็นควันสูญ
 สิ้นไปได้ในพริบตาเดียว. แม้ในส่วนตัวบุคคลคน
 หนึ่ง ๆ ก็มีการยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็น
 ทุกข์เป็นอนัตตามาให้เป็นของเที่ยง เป็นสุข และ
 เป็นอัตตา ผลที่ได้รับก็คือความเพลิดเพลิดใน
 การร้องไห้ หัวเราะสลบกันไปในการทรมานเผา
 ผลาญตนเองอยู่ด้วยวิธีต่าง ๆ อย่างไม่เคยรู้สึก
 สมเพชตัวเอง. สิ่งที่เขาถือว่าเป็นเครื่องบำเรอ
 ตนเองนั้น ที่แท้ก็คือสิ่งที่เขาเองกลับเป็นฝ่าย
 บำเรอมันอยู่ ทุกอิริยาบถทั้งหลับและตื่น. ความ
 เสียบแทงยอกคำมีเต็มอ็คอยู่ในทุก ๆ ชีวิต จน
 กว่าเมื่อใดชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้อง
 ตามแบบที่พระพุทธองค์ ได้ทรงค้นพบและถอน
 ลูกศรเหล่านั้นออกเสียได้ โดยสิ้นเชิง.

บัดนี้ โลกเราสาละวนอยู่แต่กับการ
 เสียบลูกศรแห่งความอยากและความยึดถือ

นานาประการเข้าในตน! ไม่เคยรู้สึกว่
 ภาวะแห่งการปราศจากการเสียบลูกศรนั้นเป็น
 อย่างไร เพราะพอเกิดมา ก็มีลูกศรปักอก
 คิดมาเสร็จด้วยกันทุกคน!! โลกยังไม่ได้รับ
 ประโยชน์จากนิพพาน ซึ่งมีอยู่ในที่ทุกแห่ง
 และทุกเวลา เพราะความไม่สนใจในความ
 หมายแห่งคำว่า วิสาขบูชา เสียเลย!!

มองดูอีกเหลี่ยมหนึ่ง,

นิพพาน แปลว่า ปราศจากเครื่องผูกพัน
 ร้อยรัด

อะไร คือเครื่องผูกพันร้อยรัด? ความ
 เข้าใจผิดในชีวิตที่ยังโง่เขลาอยู่ทุกแง่ทุกมุม เป็น
 เครื่องผูกพันร้อยรัด ความโลภก็ดี ความรักก็ดี
 ความโกรธก็ดี ความเกลียด ความริษยาอาฆาต
 ความกลัว ฯลฯ ก็ดี ล้วนแต่เป็นเครื่องร้อยรัด
 จิตใจความยึดถือว่าตัวตน ย่อมร้อยรัดตนไว้กับ

ของ ๆ ตนอย่างไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้. เมื่อความสุข หรือสิ่งที่ตนพอใจก็เป็นของตนแล้ว ความทุกข์หรือสิ่งที่ตนไม่ชอบ ก็เป็นของตนอย่างเดียวกันโดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้. ภาวะแห่งความปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด ย่อมเป็นภาวะแห่งความไม่เร่าร้อนเผาผลาญ และไม่เสียบแทงยกตำอยู่ในตัว เพราะปราศจากสิ่งที่เรียกว่ากิเลสอย่างเดียวกันจัดว่าเป็นนิพพานร่วมกัน.

โลกเราในสมัยที่ชักใยพันตัวเองเข้าไปสู่ความยุ่งยากสลับซับซ้อนทางการเมือง การเศรษฐกิจการสงครามและอื่น ๆ ในอันที่สูงสุด ย่อมเป็นตัวอย่างอันแสดงถึงลักษณะ และผลแห่งความถูกผูกพันร้อยรัดได้เป็นอย่างดี. แต่ความจริงย่อมแสดงอยู่ในตัวเองแล้วว่า เพราะหลงเข้าตาจนต้องหลับอยู่เรื่อยไปไม่มองเห็น

สิ่งวัตถุอยู่รอบตัวและวัตถุหนักขน โลกจึง
 มีแต่ชักใยพันตัวเองหนักขน ความฉนวน
 มีความหมายแต่เพียง ให้ได้เปรียบผู้อื่นใน
 บรรดาพวกที่ติดอยู่ในสายใยด้วยกันให้มาก
 ที่สุดเท่านั้น ไม่เคยคิดที่จะเปลืองตนออกไป
 จากกลุ่มสายใยอันยุ่งเหยิงนเลย จึงไม่มี
 ความสนใจ และไม่ยอมสนใจในความหมาย
 อันประเสริฐสุดของคำว่า วิสาขบูชา กล่าว
 คือ นิพพาน ซึ่งอยู่ในลักษณะที่คงอยู่เหนือคว
 ของบุคคลผู้ไม่เคยต้องกระจากเสียเลยนั่นเอง.

โลกเราสาละวนอยู่แต่ในการชักใยพัน
 ตัวเอง! ไม่มีความรู้สึกที่กำลังทะเลาะวิวาท
 กันอยู่ในอวนใหญ่ แห่งพญามาร !! โลก
 ไม่หวังประโยชน์จากการออกไปนอกวงล้อม
 ของอวน เพราะไม่เคยสำนึกว่า ตนตกอยู่ใน
 วงล้อมของอวนแห่งความพินาศแต่อย่างใด!!!

นิพพาน

จุดหมายปลายทาง

ของชีวิต

เรื่อง พระนิพพาน มิใช่เป็นเรื่องที่พูดให้จบหรือให้เข้าใจกันได้ด้วยคำพูดเพียงสองสามคำ เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาจะต้องอ่านทบทวนไปมาและทำการศึกษาคิดค้นตีความ และเทียบเคียงหยั่งให้ถึงความหมายของศัพท์และประโยคไปโดยลำดับจริงๆ ไม่อ่านอย่าง สะเพร่า ลวกๆ หรือข้ามไปทั้งที่ไม่เข้าใจ, จึงจะมีความรู้จักตัว พระนิพพาน ชัดเจนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับๆ จนกว่าจะลุดึงได้จริงๆ ด้วย การปฏิบัติธรรมทางใจ. ต่อไปนี้เป็นแนวการคิดค้นความเข้าใจ หรือคุณค่าของพระนิพพาน เพื่อก่อให้เกิดฉันทะในการ บรรลุพระนิพพานแรงกล้ายิ่งขึ้นบ้าง ไม่มากก็น้อย.

พรหมทัต อินทจันทร์

พระนิพพาน ไม่ใช่เป็นจิต, ไม่ใช่เป็น
เจตสิกหรือสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต โดยอาศัยจิตนั้น,
ไม่ใช่มีรูปร่าง เป็นก้อนเป็นตัวอันเป็นประเภท
รูปธรรม, ไม่ใช่บ้านเมือง ไม่ใช่ดวงดาว หรือ
ดวงโลก โลกใดโลกหนึ่ง, และยิ่งกว่านั้นพระ
นิพพานไม่ใช่สิ่งที่มีความเกิดขึ้นมา, ไม่ใช่สิ่งที่มี
ความดับลงไป. หรือทั้งเกิดและดับสลับกันไป
ในตัว. แต่ พระนิพพาน เป็นสภาวะแห่ง
ธรรมชาติชนิดหนึ่ง และเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่
ไม่ต้องตั้งต้นการมีของตนขึ้นเหมือนสิ่งอื่น, แต่
ก็มีอยู่ได้ตลอดไปและไม่รู้จักดับสูญ เพราะไม่มี
เวลาดับ หรือแม้แต่แปรปรวน.

สิ่งทั้งหลายอื่น ซึ่งมี ๕ อยู่. นอกจาก
 พระนิพพาน แล้ว, แรกที่สุดมันต้องมีการเกิด
 ขึ้นมันจึงจะมีอยู่ได้ และต้องดับไปในที่สุด แม้จะซ้ำ
 นานสักเพียงไรก็ตาม และยังต้องแปรไป ๕ ใน
 ท่ามกลางด้วย, เพราะสิ่งนั้นมันมีการเกิดขึ้น.
 แม้ที่สุดแต่ดวงอาทิตย์ซึ่งวิทยาศาสตร์บอกว่ามี
 อยู่ยาวนานก่อนสิ้นใจในสากลจักรวาล มันจะต้อง
 กลายเป็นไม่มีไปสักวันหนึ่ง และเราจะไม่ได้เห็น
 มันในเวลาเช้าและลับหายจากสายตาไปในเวลา
 เย็นเช่นเดียวกัน, แม้ คิน น้ำ ไฟ หรือความร้อน
 ลมหรืออากาศก็เช่นกัน จักต้องถึงสมัยหนึ่ง
 ซึ่งมันจะไม่มีอยู่, เพราะสิ่งเหล่านี้ มีการเกิด
 ขึ้นมา, และเกิดขึ้นได้เป็นขึ้นได้ โดยต้องอาศัย
 สิ่งอื่น.

ส่วนสิ่งที่เราเรียกว่า พระนิพพานไม่เป็น
 เช่นนั้น ไม่มีการเกิดขึ้น ทำไมจะต้องมีการ
 อาศัยสิ่งอื่น, เมื่อตัวเองมีของตัวเองได้ มันจึง
 ไร้ผู้จักดับ. และจะมีอยู่ตลอดไปโดยไม่มีที่สุดหรือ

เบื้องต้น และเหตุ^๕เอง พระนิพพานจึงไม่ใช่สิ่ง
 ที่ใครจะกล่าวได้อย่างมีเหตุผลว่า พระนิพพาน
 นั้นเป็นอดีต อนาคต หรือเป็นปัจจุบันได้เลย,
^{๕ ๕๘}
 ทั้งนี้เพราะความมีอยู่แห่ง พระนิพพาน นั้น
 แปลกกับความมีอยู่ของสิ่งอื่นอย่างสุดที่จะกำหนด
 มากล่าวได้. พระนิพพานมีอยู่ตลอดกาลอันไม่มี
 ที่สุด, มีเป็นของคู่เคียงกับกาลเวลาอันไม่มีที่
 สิ้นสุด, แต่หากว่ากาลหรือเวลาจะเป็นที่สิ้นสุด
 ลงในวันหนึ่งได้ พระนิพพาน ก็ยังหาใช่เป็น
 เช่นนั้นไม่.

พระนิพพาน เป็นสิ่งที่เปิดโอกาสเตรียม
 พร้อมอยู่เสมอสำหรับที่จะพบกันเข้ากับดวงจิต
 ของคนเราทุก ๆ คน. หากแต่ว่าดวงจิตของเรา
 ตามธรรมชาติมีอะไรบางอย่างเข้าเคลือบหุ้มเสีย
 ก่อน ไม่เปิดโอกาสให้พบกันได้กับพระนิพพาน
 เท่านั้น, พระนิพพาน จึงไม่ปรากฏแก่เราว่ามี
 ที่ไหน ทั้งที่พระนิพพานอาจเข้าไปมีได้ในที่ทั่ว

ไป ยิ่งเสียกว่าอากาศซึ่งเรากล่าวกันว่ามีทั่วไปเสียอีก. เมื่อเราไม่อาจกำหนดหรือเคยพบกับพระนิพพาน ก็เลยคิดไปว่า พระนิพพานไม่ได้มีอยู่ดังที่ท่านกล่าว เข้าใจว่าเป็นการกล่าวอย่างเล่นสำนวนสนุก ๆ ไป. คนตาบอดมาแต่กำเนิดย่อมไม่รู้เรื่องแสงสว่างหรือสีขาวยาง ทั้งที่มันมีอยู่รอบตัว หรือถึงตัว ฉันทเ, ผู้บอดด้วยอวิชชาซึ่งห่อหุ้มดวงจิต ก็ไม่รู้เรื่องพระนิพพาน ไม่อาจคาดคะเน พระนิพพานฉันทเ, จนกว่าเขาจะหายบอด.

เราเกิดโผล่ออกมาจากท้องแม่สู่โลก^๕ บอดเหมือนกันหมดทุกคน จึงไม่อาจรู้เรื่องพระนิพพานได้ตั้งแต่แรกเกิด. ยิ่งผู้ที่ตาเนื้อ ๆ ก็บอดเสียอีกด้วยแล้ว ไม่อาจรู้จักแสง หรือสีก็ยิ่งร้ายไปกว่านั้น. บอดตาไม่อาจรักษาได้ แต่บอดใจ หรือบอดต่อ พระนิพพาน นั้น รักษาได้. ผู้ที่บอดตาแต่ถ้าเขาหายบอดใจ เขาก็ประเสริฐ

กว่าผู้ที่ไม่บอกตา แต่บอใจ. นี้เราจะเห็น
 ได้ชัด ๆ ว่าแสงแห่งพระนิพพาน ส่องเข้าไป
 ถึงได้ในที่ที่แสงสว่างในโลกส่องเข้าไปไม่ถึง.
 ดวงจิตของคนตาบอดจึงอาจพบกับ พระนิพพาน
 ได้ไม่ยากไปกว่าของคนตาดี ๆ แต่ว่าทุก ๆ คน
 ที่ตาของเขายังเห็นแสงและสีได้ก็ไม่ยอมเชื่อ
 หรือสำนึกว่าตาของตนบอด ตาข้างนอกของ
 เขาแย่งเวลาทำงานเสียหมด ตาข้างในจึงไม่มี
 โอกาสทำงาน แม้ที่สุดแต่จะรู้สึกวาทาข้างในของ
 ฉะนั้นยังบอดอยู่ ก็ยิ่งยาก, และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น
 อาจไม่รู้สึกด้วยซ้ำไปว่า มีตาข้างในอยู่อีก
 ดวงหนึ่ง ซึ่งเป็นดวงสำคัญที่สุดด้วย.

เมื่อเขาแก้ปัญหาชีวิตอันยุ่งเหยิง ซึ่งเป็น
 วิสัยส่วนของตานอกได้หมดจดสิ้นเชิง เขาก็ยัง
 ต้องพบกับความยุ่งยากอยู่อีก และเขาไม่ทราบ
 ว่านั่นมันเป็นวิสัยส่วนของตาใน, แต่ ก็แก้ไขมัน
 ไม่ได้, ทำให้ว้าวุ่นไป โทษนั้น โทษนี้ เจา

อย่างนั้น เกาอย่างนี้ ก็ไม่อาจพบกับความสุขอันแท้จริงเข้าได้เลย. นี่! จะเห็นได้แล้วว่า เพราะแก้มันไม่ตุก คือไม่ได้ใช้ตาในแท้. ที่ไม่ใช้เพราะตาในยังบอด, ที่ยังบอดเพราะตายังไม่ได้รับการรักษา, ที่ยังไม่ได้รับการรักษา ก็เพราะตนยังไม่รู้เลยว่า ตาในมีอีกดวงหนึ่ง,——เป็นตาสำหรับพระนิพพาน หรือความสุขอันเยือกเย็นแท้จริงของชีวิต.

ใจของเราบอดเพราะอวิชชา คือความโง่หลงยิ่งกว่าโง่หลงของเราเอง นั่นเอง. เปรียบเหมือนเปลือกฟองไข่ที่หุ้มตัวลูกไก่ในไข่ไว้ เหมือนกะลามะพร้าวที่ครอบสัตว์ตัวน้อย ๆ ซึ่งเกิดภายในนั้นไว้ ฯลฯ เหมือนเปลือกแข็งของเมล็ดพืช ซึ่งหุ้มเยื่อสารในสำหรับงอกของเมล็ดไว้. แม้แสงสว่างมีอยู่ทั่วไปมันก็ไม่อาจส่องเข้าไปถึงสิ่งนั้น. จิตที่ถูกอวิชชาเป็นผ้าห่อหุ้มก็ไม่อาจสัมผัสกับพระนิพพานอันมีแทรกอยู่

อย่างละเอียดยิ่งกว่าละเอียดในที่ทั่วไป ตลอด
 ถึงที่ที่แสงอาทิตย์ส่องลงไปไม่ถึง, ฉันทก็ฉันทนั้น.

เมื่อใดเปลือกฟองไข่ กะลามะพร้าว
 เปลือกแข็ง นั้น ๆ ได้ถูกเพิกออก หรือทำ
 ลายลง, แสงสว่างก็เข้าถึงทั้งที่ไม่ต้องมีใครขอ
 ร้องอ้อนวอนหรือขู่เข็ญบังคับมันเลย. นี่ฉันทะ:
 เมื่อผ้าของใจกล่าวคือ อวิชชา อุปาทาน ตัณหา
 อันเป็นผ้าทั้งหนาและบาง ทั้งชั้นนอก ชั้นกลาง
 ชั้นในถูกลอกออกแล้ว ด้วย "การปฏิบัติธรรม"
 แสงและรสแห่ง พระนิพพาน ก็เข้าสู่สัมผัสกัน
 ได้กับจิตนั้น เมื่อนั้น ฉะนั้น, เราจึงเห็นได้
 ชัดเจน, เห็นได้อย่างแจ่มแจ้งทันทีว่า พระ-
 นิพพาน ไม่ใช่จิต. ไม่ใช่เจตสิกอันเกิดอยู่กับจิต
 ไม่ใช่รูปธรรม ไม่ใช่โลกบ้านเมือง, ไม่ใช่ดวง
 ทวาร, ไม่ใช่อยู่ในเรา, ไม่ใช่เกิดจากเรา ไม่ใช่
 อะไรรุ่งขึ้นทำขึ้น มันเป็นเพียงสิ่งที่เข้ามาสัมผัส
 ดวงใจเราในเมื่อเราได้ดำเนิน การปฏิบัติธรรม

ถึงที่สุด เป็นการเปิดโอกาสให้แก่ พระนิพพาน
ได้ เท่านั้น.

ตัวพระนิพพานคืออะไรเล่า?

เท่าที่กล่าวมาแล้ว กล่าวแต่ฝ่ายที่ไม่ใช่,
ส่วนที่ใช่หรือลักษณะของ พระนิพพาน นั้น
คืออะไร. ในที่นี้ก่อนอื่นทั้งหมด, ผู้อ่านต้อง
ไม่เข้าใจว่าผู้บรรยายเป็นผู้รู้ถึง พระนิพพาน
หรือพบพระนิพพานแล้ว, เพียงเข้าใจแต่เพียงว่า
เป็นนักศึกษาค้นคว้าด้วยกันเท่านั้น ถือเสียว่า
เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันและกัน
เท่าที่จะได้มาจากการค้นคว้าภายในห้องทดลอง
คือ มั่นสมอง, และตามแนวแห่งพระบรม
พุทโธवास ของ พระผู้มีพระภาค องค์อรหันต์
สัมมาสัมพุทธเจ้าก็แล้วกัน.

พระนิพพานคืออะไรเล่า?

พระนิพพาน คือ สภาพชนิดหนึ่ง ซึ่ง
เป็นถึงความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา

ความสุข อันแท้จริง ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ
 อย่างสุขุขยอก, เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่
 ก่อนสิ่งทั้งปวงก็ยิ่งน้อยไป, พูดว่าอยู่คู่กับสิ่ง
 ทั้งปวง ก็ยิ่งน้อยไป, เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่
 เช่นนั้นโดยตัวเองจนตลอดอนันตกาล. เราจึง
 กล่าวได้แต่เพียงว่า พระนิพพาน คือ *อมตธรรม*
 —*สิ่งที่ไม่มีการตาย.*

จิตของเรา^๕พบกับเข้ากับอมตธรรม^๕จริง,
 แต่จิตนั้นหาใช่อมตธรรมไม่. พระนิพพาน จึง
 คือสิ่งที่มีอยู่สำหรับให้เราหรือจิตพบ มันจะได้
 รับความเยือกเย็นเป็นสุขถึงยอดสุดเพราะเหตุ
 นั้นได้, และทุกคนควรพยายามทำเพื่อจะได้
 เสียก่อนแต่จะตายลงไป. ถ้าจะปล่อยให้จิตท่องเที่ยว
 ไปด้วยความมืดบอดของมัน มันก็จะเที่ยวไป
 ด้วยอาการอันชั่วช้า เช่นกับที่เคยเที่ยวมาแล้ว
 ไม่รู้จักแสนชาติในวัฏฏสงสารอันยืดยาว^๕. การ

ช้าแล้วช้าเล่าด้วยการเกิดแล้วตาย ๆ และใน
 ระหว่างเกิดตายก็เต็มไปด้วยความกดดัน นั้นมัน
 จะคืออะไร, เพราะมันเป็นไปเองตามประสา
 ความมีตบอด เช่นเดียวกับความล้มลุกคลุก
 คลานของคนตาบอด ซึ่งปราศจากไม้เท้าและ
 ผู้จูง. การลืมตาและพบกับแสงสว่างคือพระ
 นิพพานนั้น มันเป็นยอดที่สุดของความสุข.
 เป็นความหยุดจบลงของความอยากความ
 ปรารถนา, เป็นความหมดสิ้นของความสงสัย
 ในสิ่งที่อยากจะรู้, เป็นยอดสุดของความรู้ของ
 ทุก ๆ โลก ทุก ๆ สมัยและทุก ๆ ชีวิต. เพราะ
 ฉะนั้น เพียงเท่านั้น ก็เป็นการแสดงให้เห็นได้
 บ้างแล้วว่า พระนิพพาน คือ จุดปลายทาง
 ของชีวิตทุกชีวิต, ถ้าใครจะถามข้าพเจ้าก็ตอบดังนี้,
 เคยตอบมาแล้วก็ดังนี้, และจะตอบต่อไปอีก
 ก็ดังนี้.

ทุกคนต้องไปพระนิพพาน !

ทุกคนต้องไปถึงพระนิพพานไม่วันใดก็วันหนึ่ง, ทงทีในบัคนี้ จะเป็นคนโง่หรือคนฉลาดก็ตาม ทุกคนจะจบการเดินทางของเขาลงในชาติที่บรรลุประนิพพาน, ในชาติที่ตาภายในของเขาหายบอด, เพราะทุกคนมีที่สุคแห่งสงสารวัฏฏ์ เว้นแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ทุกคนถูกรรรมชาติฝ่ายสูงค้อย ๆ พยุงเขาขึ้น เรือย ๆ แต่จะช้าหรือเร็วนี้ แล้วแต่ความหนักมากหรือน้อยของเขา, มันเป็นน้ำหนักแห่งความโง่หรือกิเลส, หรืออีกอย่างหนึ่งคือความบอดมากหรือนบอดน้อย. เพราะฉะนั้นทุกคนแม้จะกลับมีการกลับตกต่ำบ้าง ทางกายหรือทางจิตใจ ในขณะที่ท่องเทียวไปในวัฏฏสงสาร, แต่ตารางที่แสดงงบยอดใหญ่ของเขา จะต้องเลื่อนสูงขึ้น ๆ เสมอ แม้เขาจะเคยตึงลงสู่อเวจีครั้งหนึ่งแล้วหรือหลายครั้ง. ทุกคนจะต้องเป็นไปตามคติและผลกรรม

ของตนก็จริง แต่ที่เขาเกิดครั้งหนึ่งนั้นมันเป็นการศึกษาของเขาทุกครั้ง. แม้ในบางชาติเขาจะเป็นเด็กถือ แต่ในภายหลังหรือชาติหลังเขายอมเชื่อ ทั้งที่ตามธรรมดาเขารู้สึกราวจะว่า ชาติไหนๆที่เขาเคยเกิดมาแล้วไม่มีอะไรติดต่อกับเนื่องกันเลย.

ตามกฎแห่งวิวัฒน์ ตามแนวแห่งวิทยาศาสตร์แผ่นปัจจุบัน เช่น ชีววิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ *ลัทธิแห่งดาร์วิน* ก็ตาม. หรือตามแนวแห่งพุทธศาสนาคือ *กฎแห่งปัจจัย ๒๔ ประการ* และ *ปฏิจจนสมุปบาท* ก็ตาม, แม้ที่สุดแต่ตามที่เราจะสังเกตได้ง่าย ๆ ทั่วไปว่า โลกนี้ค่อยๆ เลื่อนสู่ระดับสูงขึ้น ๆ ไม่ทางฝ่ายรูปธรรม ก็ต้องฝ่ายจิต; ที่จะหยุดนิ่งหรือตกต่ำลงนั้น เป็นไม่มี, แล้วแต่ยุคนั้น โลกจะยึดเอาฝ่ายจิต หรือฝ่ายรูปเป็นส่วนสำคัญ, ก็ตาม; ทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงว่า สัจจะชาตญาณที่เป็นภายในพร้อมทั้งสิ่งที่ส่งเสริม

ข้างนอกมันล้วนแต่จะทิ้งไปในฝ่ายที่ขึ้นๆ เพราะ
 ทัศนหาของหมู่สัตว์เป็นเช่นนั้น.

เมื่อใดพากันหนีไปในฝ่ายรูป
 ก็ถึงจุดปลายทางของฝ่ายรูป เช่นที่
 วิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน กำลังก้าว
 พรวดๆ ไป, และเมื่อใดโลกพากัน
 หนีไปในฝ่ายจิต ก็จะพากันลุดถึงจุด
 ปลายทางฝ่ายจิต เช่นเดียวกับยุค
 แห่งพระอรหันต์ที่ผ่านมาแล้ว.

แต่อย่างไรก็ดี แม้โลกนี้จะเบียดเบียน
 กันทุกรูปไป ในฝ่ายรูป เมื่อ “เข็ดฟัน” เข้า
 ก็ยอมหมุนกลับไปสู่ฝ่ายจิตเอง. และในยุคนั้น
 แผละ จะมีสัตว์จำนวนมากจำนวนหนึ่ง ซึ่ง
 หลุดพ้นออกไปจากโลก ได้ทุกคราวที่โลกหมุน
 มาสู่ราศีนี้ เมื่อเราจะรวมแก้ความที่ใหญ่ที่สุด
 ให้สั้นที่สุดแล้ว เราจะกล่าวได้พร้อมทั้งเหตุผล
 ว่า สัตว์ชาติของสัตว์โลกยอมหมุนไปหาฝ่ายจิต

ไม่ฝ้ายรูปก็ฝ้ายจิต ทั้งกล่าวแล้วสองอย่างนี้
เท่านั้น

เมื่อทุกคนมีอำนาจ “กายสิทธิ์” อัน
อยู่ในตน มันก็แน่นอนว่าจะถูกดึงคู่ไปหา
สถานะที่ถึงหรือพบกับ พระนิพพาน. ทุกคน
เมื่อได้ออกโรงเป็นตัวละครโลก . ในฉาก
ที่เขาทะเยอทะยานกะลัมกระเหลยไกรจะแสดง
ซ้ำซากเข้าก็เบื่อโลก ซึ่งเรียกว่ามี “นิพพิทา”
เข้าสักวันหนึ่ง. ในวันนั้นแหละ, เมื่อหน่าย
ก็คลายความกอดรัดยึดถือ. เมื่อไม่ยึดถือก็หลุด
พ้นจากเปลือกหุ้ม และพระนิพพานเข้าสัมผัสจิต
ของเขาได้เมื่อนั้น. เรารู้จักตัวเราด้วยสายตา
สั้น ๆ แค่นี้ จึงจับตัวความอยากและความ
เบื่อก็มีสายสัมพันธ์อันยาวยึดหลายร้อยชาติ ไม่ได้,
ทั้งที่แม้เราจะเคยเห็นเด็กบางคนเกิดมาดังก็เบื่อ
กาม มี โลก โกรธ หลง น้อยกว่าธรรมดา,
เราก็หาเข้าใจไปไหนทำนองว่าเป็นผลของชาติ

ก่อน ๆ ของเขาไม่. มิหนำซ้ำมีความเห็นไปในทำนองว่า เด็กคนนั้นมีมันสมองไม่สมประกอบเสียอีก โดยอ้างหลักจิตวิทยาหรืออะไรที่ตนอยากจะอ้างมา ตามความอยากของตนเอง ถ้าหากเรามีสายตายาวมองเห็นได้ข้ามชาติแล้ว เราก็ต้องฉลาดมากกว่า^๕หลายเท่านี้. ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีใครอยากสร้างสายตาศนินั้น เพราะไม่รู้จักบ้าง, เพราะกลัวว่าโลกจะหมดรสชาติที่หอมหวานไปบ้าง, แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่เป็นอย่างนั้นแหละ ก็ตกอยู่ในจำพวกที่ถูกพัดพาไปหาพระนิพพาน คู่กัน, เพราะไม่มีอะไรจะมีอำนาจยิ่งไปกว่าผลกรรมอันปรุงสุกชาตญาณ และยิ่งกว่าความจริงอันไม่รู้จักแปรผันไปได้^๕เลย.

ครั้งหนึ่ง มีผู้กล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าเราทุกคนแน่นอนว่าต้องถึง พระนิพพาน วันยังค่ำ แล้วเราจะไปชวนขายปฏิบัติธรรมให้เหนื่อยยากทำไม,

หาความสุขในทางโลกเรื่อย ๆ ไป จนกว่าจะถึงกำหนดที่ถึงเข้าเอง มีดีกว่าหรือ, มิเป็นการฉลาดกว่าหรือ? ข้าพเจ้าตอบเขาว่า *แน่นอนนัก...*

ที่ทุกคนก็กำลังเป็นอยู่เช่นนั้นเองแล้ว โดยไม่ต้องตั้งปัญหาหรือคิดว่าเราควรชวนกันดำเนินรูปนั้น. แต่เราไม่รู้รู้สึกเอง จึงมาตั้งปัญหาหรือคิดเพื่อทำเช่นนั้นที่บดไปอีก. เรายังตาบอด, ยังกำลังปล่อยให้เรื่อยไปตามใจของเรา ไม่มีอะไรที่มีอำนาจมากไปกว่าความรู้สึกหรือเห็นแจ้งภายในจิตของเราเอง, และสิ่งนั้นมันก็บังคับควบคุมให้เราดำเนินไปโดยรูปนั้นอยู่อย่างเต็มเปี่ยมแล้ว. การที่ทำตามความคิดแนวใหม่นั้น จึงไม่เป็นการแปลกกว่าหรือฉลาดกว่าเก่าแต่อย่างใดเลย นอกจากจะช่วยให้ช้ายิ่งไปกว่าธรรมดา หรือที่ควรจะเป็นเสียอีก. ข้าพเจ้าลองถามเขาบ้างว่า “ถ้าหากว่ามีใครสักคนหนึ่ง อาจบันดาลให้ท่านถูกสลากกินแบ่งรางวัลจำนวนล้านได้ ตามแต่ที่

ท่านจะประสงค์ให้ถูกเมื่อไร. เช่นนี้ท่านจะขอร้องให้เขาบันทาลเพื่อให้ท่านถูกพຽ່ນ^๕ หรือต่อเมื่ออีกสัก ๕๐ ชาติล่วงไปแล้ว?" เขายิ้มและละอายที่จะตอบว่า พຽ່ນ^๕.

เราจะเห็นได้สัปดาห์ไปเป็นลำดับว่า สิ่งที่เราอยากมากที่สุดก็คือสิ่งที่เราเข้าใจ (ผิดหรือถูกก็ตาม) ว่ามันดี หรืออ่วยที่สุดนั่นเอง. คนตาบอดมองไม่เห็นแสงแห่งนิพพานจะปรารถนาพระนิพพาน ใต้อย่างไร, จะเห็นคุณค่าของพระนิพพาน ว่าสูงสุดสูงกว่าสิ่งอื่นใต้อย่างไร, ในเมื่อตาเนื้อ ๆ ของเขาซึ่งเอาเวลาไปรู้จักหรือแสวงหาเหยื่อในโลกเสียจนหมด. เขากำลังอยากมีเงินมาก ๆ เพื่อหาผู้บำเรอ (ซึ่งเขาเลียงอ้างว่าภรรยา), ติกสวย ๆ, รถยนต์งาม ๆ, ยศศักดิ์ชั้นหຽ^๕ ๆ ฯลฯ พยายามเพื่อให้ได้ในชาตินี้ หรืออีกก็ชาติก็เอา ขอแต่ให้ได้ก็แล้วกัน, และขออย่าเพื่อให้ พระนิพพาน ถลันเข้ามาขวางหน้า

เสียก่อน. ถ้าเขารู้จักและเข้าใจพระนิพพานมากเท่าที่เขารู้เข้าใจเงินรางวัลล้านบาทนั้นแล้ว เขาจะต้องขอให้ท่านผู้วิเศษบันดาล เพื่อลุดังพระนิพพานในนาทีที่เดียว แม้จะผลัดพรุ่งนี้ก็ยังไม่ว่าใจ, ถ้าเป็นไปได้.

แต่มีพุทธบริษัทจำนวนมาก ที่ต้องการพระนิพพาน ทั้งที่ยังไม่ทราบว่า พระนิพพานคืออะไรแม้แต่น้อย. คราวหนึ่งได้ลองตั้งปัญหาซึ่งไม่ใช่ข้อสงสัยต่าง ๆ ตามที่เรียกกันมาก่อน ตามขึ้นในที่ประชุมแห่งหนึ่งว่า มีสถานที่สองแห่งแห่งหนึ่งต้องการสิ่งของอะไรเป็นได้ อย่างนั้นทันที อีกแห่งหนึ่งจะทำให้ใจของผู้ไปถึงว่างเฉยเงียบพ้นจากอำนาจของอารมณ์ทุกประการ จนในที่สุดดับหายไปอย่างไม่มีอะไรเหลือ สำหรับมาเป็นอย่างนั้นอีกต่อไปในขณะนี้ ใครจะเลือกไปในที่ไหน ? ทุกคนที่ตอบ ตอบว่าเอาแห่งแรก, อีกสองสามคนหนึ่ง แต่ที่หนึ่งก็เพราะรู้

ทันทีว่าเป็นปัญหาล่อถามของข้าพเจ้า กลับจะพลาดเลยหนึ่งเสีย, คาดว่าหากสองสามคน^๕ที่ตอบก็คงตอบเช่นเดียวกัน. ที่^๖นี้ถามต่อไปว่า เมื่อถึงที่^๕นั้นแล้วจะต้องการอะไร? เขาตอบว่า ต้องการของดี^๗ที่สุด เพื่อทำบุญให้สูงยิ่งสมใจรัก ข้าพเจ้าถามอีกว่า เพื่ออะไรกัน? บางคนตอบว่า เพื่อไป สวรรค์ บางคนเพื่อไป พระนิพพาน.

ขอให้ลองคิดดูที่หรือว่า สิ่งแรกในปัญหา^๘นี้ก็คือ สวรรค์ อยู่แล้ว, พวกนี้^๙ไม่รู้จักแม้แต่สวรรค์ที่ตนกำลังปรารถนาอยู่ ไปถึงสวรรค์แล้ว กลับเสียสละเพื่อหวังสวรรค์อย่างเดียวกันอีก, เช่น^{๑๐}นี้จะไปสวรรค์ได้อย่างไร. สิ่ง^{๑๑}ที่สองในปัญหานี้^{๑๒}ก็คือ พระนิพพาน อยู่แล้ว เขายังไม่ต้องการแต่ต้องการบันไดสำหรับพาคนขึ้น^{๑๓}พระนิพพาน. ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจในการที่เขาทั้งหลายมีความ

อยากรู้จัก พระนิพพาน ทั้งไม่รู้จัก พระนิพพาน,
 หรือรู้น้อยเกินไป เพียงสักว่าช็อคกัศสิทธิ์ชนิด
 หนึ่งซึ่งทุก ๆ คนเขาพากันว่าดีที่สุดใน. และ
 ทำให้เห็นชัดทีเดียวว่าสำหรับผู้ที่ยังไม่รู้จักพระ
 นิพพานนั้น จำต้องถือว่ามีตัวมีตน และมีสิ่ง
 ที่ตนยึดถือไปก่อน, มิฉะนั้นก็จะวาง ๆ จับ ๆ
 อยู่แต่ในสิ่งที่ตนสงสัยนั่นเอง และเต็มไปด้วย
 ความว่าเหวหรือความกลัวอันเป็นความทุกข์
 และในที่สุดก็ตายเปล่า, หรือกลับซ้ำว่าผู้ที่ยึดถือ
 สาวคิบน้ำไปข้างหน้าตามลำดับๆ,—ประโยชน์
 โลกนี้, ประโยชน์โลกหน้า, ประโยชน์สูงสุด
 คือ พระนิพพาน ทั้งนี้ก็เพราะเขาไม่สามารถเข้าใจ
 พระนิพพาน อันมีนัยลึกลับ เช่นว่าไม่มีการ
 เกิดขึ้น แต่มีอยู่ตลอดอนันตกาลตั้งนี้เป็นต้น,
 จนกว่าเมื่อไรเขาจะได้บรรลุพระนิพพานนั้นเข้า
 จริง ๆ. การรู้จัก พระนิพพาน โดยอนุমান

หรือโดยอุปมาไม่อาจมีได้เลยสำหรับผู้ที่มีปัญญา
หรืออุปนิสัยเช่นนั้น.

... ..

ในที่จวนจะจบลงนี้ ขอสรุปกล่าวอย่างสั้น ๆ
อีกแนวหนึ่งว่า พระนิพพาน เป็นจุดปลายทาง
ของทุกคน ความดึงดูดเข้าหาสถานะแห่ง
พระนิพพาน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ
สัญชาตญาณของความอยากเป็นอิสระย่อมมี
อยู่เสมอ แต่ถูกอำนาจแทรกแซงบางอย่างเช่น
ผลกระทบเป็นต้น คอยเหนี่ยวให้ออกนอกทาง
อยู่เสมอเหมือนกัน, เพราะคนเป็นผู้ควบคุม
ไม่รู้จักทำความปลอดภัยแก่ตัวเอง หรือการ
เดินทางของตน.

กายเปรียบเทียบเหมือนลำเรือ. ใจเปรียบเหมือน
นายเรือ. สังสารวัฏฏ์เปรียบกับทะเลหลวง. โลกนั้นโลก
นี้เปรียบเหมือนท่าเรือสำหรับการค้าขาย. ผลบุญหรือ

ผลบาปในชาติหนึ่ง ๆ ในโลกหนึ่ง ๆ คือการค้ำขายของ นายเรือ ที่ขาดทุนได้กำไร ที่ทำเรือแห่งหนึ่ง ๆ การได้ถึง “เกาะ” แห่งหนึ่งซึ่งนายเรือพอใจ ถึงกับหยุดการท่องเที่ยวไปในทะเลอย่างเด็ดขาด นั่นคือพระนิพพาน.

เราทุกคน คือเรือรวมทั้งนายเรือ, เมื่อเรา หรือโลก พวกมันสาละวนแต่เรื่องรูปหรือล่ำเรือ จนลุ่มใจหรือนายเรือ นายเรือก็จะตายเสียก่อนที่จะนำเรือไปพบเกาะที่ว่่าน น. แต่ถ้าสนใจในนายเรือหรือจิต จนลุ่มล่ำเรือเสียทีเดียว เรือก็เปื่อยพังทำลายลงเสียก่อนที่นายเรือจะได้ใช้อาศัยไปถึงเกาะที่กล่าวว่่าน. เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ดำเนินสายกลาง อันเป็นสายแห่งปัญญาไม่ประมาทไปในฝ่ายตั้งหรือฝ่ายหย่อน.

ความจริงตัวเราไม่มี. ที่มีก็คือเบญจขันธ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กาย” กับ “จิต”

หรือ “เรือ” กับ “นายเรือ” เท่านั้น. นายเรือ
ก็ไม่ใช่เรา, เพราะแม้มันจะได้ถึง เกาะ คือ
พระนิพพาน นั้นหรือไม่ก็ตาม มันยังคงไม่อยู่ใน
อำนาจของใคร, รังแต่จะแตกดับไปเป็นธรรมดา
ของมันเท่านั้น. เกาะ หรือ พระนิพพาน นั้นเล่า
ก็สักว่าเป็น เกาะ หรือ พระนิพพาน ของตัวสิ่ง
นั่นเอง, รับรู้กับใครไม่ได้, เหมือนแสงสว่าง
เมื่อเราเปิดหน้าต่างมันก็เข้ามาสว่างให้เรา, ปิด
เสียก็มีอีก, แต่แสงสว่างนั้นคงเป็นแสงสว่างอยู่
นั่นเอง.

ถ้าสิ่งใดควรถือว่าเป็นตัวตน, สิ่งนั้นนอก
จากจะต้องไม่รู้จักแตกดับ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นหรือ
สิ่งอื่นแล้ว, ยังจะต้องอยู่ในบังคับและรับรู้อะไร
กันได้. นี้ เมื่อมีแต่สิ่งทั้งหลายซึ่งล้วนแต่เป็น
ไปตามเรื่องของตนเหตุของตัวมันเอง; หรือไม่อยู่
ในอำนาจของใคร และรับรู้อะไรกะใครไม่ได้ทั้งนี้
มันก็ไม่มีความเป็นตัวตน แม้กระทั่ง พระนิพพาน ถ้าขึ้น

มีเพราะอำนาจความรู้สึบบางชนิด มันหาใช่ตัว
 ตนอันแท้จริงไม่, ยังเป็นฝักฝ่ายแห่งอวิชาอยู่ที่.
 การลุดึงพระนิพพานจึงเป็นเพียงจุดหมายปลายทาง
 ทางของทุกคนเท่านั้น.

เบญจขันธ์ คือกายกับใจ กลุ่มใดยังมี
 อวิชาอยู่ภายในมัน เบญจขันธ์กลุ่มนั้นก็มิ
 อุปาทานอันเป็นเหตุให้ยึดถือตัวเองว่าเรา, เรา
 เป็นเรา, ฉันเป็นฉัน ฯลฯ เป็นต้น. “เรา”
 จึงคงอาศัยมีอยู่ได้แต่เพียงในเบญจขันธ์ที่ยังมี
 อุปาทานอยู่ภายใน และเบญจขันธ์ชนิดนี้ยัง
 “สัมผัส” กันไม่ได้กับ พระนิพพาน จึงต้องเต็ม
 ไปด้วยทุกข์และกลังเกลือก ไปในวัฏฏสงสาร
 อันสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ระเกะระกะไป
 ด้วยสิ่งเสียบแทงแผลน.

เบจขันธ์ใด ภายหลังจากที่ได้ช่วยตัวมัน
 เองด้วย การปฏิบัติธรรม เป็นเบญจขันธ์ที่
 อวิชา และอุปาทานตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ก็ไม่มี

“เรา” ในเบญจขันธ์นั้น. เบญจขันธ์นั้น เหมาะ
 พอดีสำหรับการสัมผัสกันเข้ากับพระนิพพาน, มัน
 จึงได้รับรส คือความเยือกเย็นแสนที่จะเย็นของ
 พระนิพพาน จนกว่ามันจะแตกดับไป อย่าง
 ไม่เหลือเชื้ออะไรไว้สำหรับการเกิดอีก เช่น
 เบญจขันธ์ที่ยังมีวิชา หรือมี “เรา” มีความ
 สำคัญว่า “เรา”

เบญจขันธ์ที่หมดอวิชา แต่ยังไม่แตกดับ ยังดมรส พระนิพพาน
 อยู่^๕นั้น, ภาวะอัน^๕นี้ เราเรียกว่า
 สอุปาทิเสสนิพพาน (เรียกโดยโวหาร
 ที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้ แต่ยังเป็นปัญหา
 ที่จะต้องวินิจฉัยอยู่บางอย่าง.) หรือ
 นิพพาน เฉย ๆ เมื่อใดเบญจขันธ์^๕
 ทำการแตกดับลงอย่างหมด^๕เชอ,
 ภาวะอัน^๕นี้เราเรียกกันว่าอุปาทิเสส
 นิพพาน หรือ ปรีนิพพาน. การ

ปฏิบัติธรรมหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่า อริยมรรคมีองค์แปด นั้นเป็นตัว
ทางให้ถึง พระนิพพาน นั้น.

ข้าพเจ้าหรือท่านผู้อ่านทุกคน จะยังอยู่
ห่างไกลต่อ พระนิพพาน เพียงใด นั้นยากที่
ผู้อื่นจะรู้แทนกันได้ นอกจากตัวเอง. เหตุนี้
ท่านจึงกล่าวไว้อย่างน่าจับใจว่า ธรรมทั้งหลาย
กระทั่งถึงพระนิพพานเป็นที่สุดนั้น เป็น
สันติภูมิ คือของใครใครเห็น, ดังนี้.

สำหรับข้าพเจ้าสามารถเพียงแต่
ขอยืนยันว่า ทุกคนมีจุดหมายปลายทาง
อยู่ที่พระนิพพานเท่านั้น.

ความน่าอัศจรรย์บางประการ

ของ

นิพพาน

ธรรมมิกถาเรื่องนี้ แสดงเป็น
รูปธรรมเทศนา ในการกุศลสัมมวาร
ที่ ๑๕ หน้าศพท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระ
วันรัต วัดมหาธาตุ วันอาทิตย์
ที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๔๘๖ มีข้อความ
เป็นรูปเทศนาตามธรรมเนียม ทั้ง
ตอนต้นและตอนลงท้าย ซึ่งได้ตัด
ออกเสียแล้ว คงเหลืออยู่แต่ใจความ
เท่าที่เกี่ยวกับพระนิพพานโดยเฉพาะ
ดังที่ปรากฏอยู่ในข้อความต่อไปนี้ :

การนำเรื่อง พระนิพพาน มาบรรยาย

เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสในสิ่ง
ประเสริฐสุด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
ประทานไว้สำหรับโลก เป็นยอดของสิ่งอื่นใดใน
บรรดาสิ่งที่พระองค์ได้ทรงประทานไว้ นั้น, คน
โดยมากมักมีความเห็นไปในทำนองที่ว่า เป็นสิ่ง
เหลือวิสัยไปก็มี หรือยิ่งกว่านั้น บางคนมีความ
เห็นรุนแรงไปถึงว่า นิพพานไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์
ทั่วไปเสียเลยก็มี. แต่ถ้าหากว่ามาคำนึงถึง
พระพุทธภาษิต หรือแนวทางอันหนึ่งที่พระองค์
ได้ตรัสได้โดยมีพระพุทธประสงค์อันลึกซึ้งซึ่งที่ว่า
พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีความ
ลุ่มลาดเอียงเทไปสู่พระนิพพาน กังหันแล้ว

ก็จะก่อให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาได้บ้างว่า ทำ
 อย่างไรเสียบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์จะต้อง
 ถูกความลุ่มลาคเอียงเทไปสู่พระนิพพานนั้น
 ผลักไสตนให้ไปสู่พระนิพพานจนได้ เช่นเดียวกับ
 กับแผ่นดินที่มีความลุ่มลาคเอียงเทไปสู่มหาสมุทร
 น้ำในแม่น้ำหรือน้ำฝนทุก ๆ หยดที่ตกลงมารวม
 กับน้ำในแม่น้ำย่อมมีความแน่นอนที่จะต้องไหล
 ลงมาสู่มหาสมุทรนั้นเอง. คนที่ตกลงสู่กระแส
 พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยฐานะที่
 เป็นพุทธบริษัท จะเป็นโดยเชื้อกำเนิดของ
 บรรพบุรุษ หรือด้วยการประพฤติกกระทำของ
 ตนเองโดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ก็ตาม ย่อมจะเป็น
 เช่นเดียวกับน้ำ ก็จะถูกความลุ่มลาคเอียงเทนั้น
 บังคับผลักไสให้ไปสู่พระนิพพาน จะเป็นคราวละ
 เล็กน้อยหรือคราวละมาก หรือแม้จะมีการถอย
 หน้ำถอยหลังในบางครั้งบ้างก็ตามก็ไม่แปลก
 มีแต่ความแน่นอนที่จะเข้าไปใกล้พระนิพพาน

อย่างเดียวกัน ไม่ช้าก็เร็วเท่านั้น. ถึงแม้ข้อที่จะ
ทำให้เกิดความเข้าใจในเบื้องต้น จนมีความกล้าเชื่อ
กล้าคิดว่า

พระนิพพานเป็นสิ่งคู่กันมากับคน

ถ้าจะให้เข้าใจความหมายอันแท้จริงของ
พระนิพพาน ได้ประจักษ์ชัดยิ่งขึ้น ก็ควรย้อนไป
ระลึกเรื่องธรรมดาเรื่องหนึ่ง กล่าวคือเรื่อง
ความเป็นมาแห่งแนวความคิดนึกในทางปรัชญา
ของโลกทั่วไปให้สั้นเชิง คือจำเริญตั้งแต่มนุษย์
เริ่มเป็นมนุษย์ขึ้นมา, ว่าความคิดในทางปรัชญา
ของมนุษย์ ได้ก่อรูปขึ้นในจิตใจของมนุษย์และ
ขยายตัวสูงขึ้นมาเป็นลำดับๆ อย่างไร. นับตั้งแต่
มนุษย์เริ่มรู้จักคิดในการแสวงสุขทางจิตใจโดยไม่
อาศัยวัตถุนั้น ย่อมรู้จักปรารถนาสิ่งที่สูงกว่า
ดีกว่า กล่าวคือในก้านจิตใจ และได้พยายาม
คิดค้นไม่น้อยไปกว่าการคิดค้นเพื่อหาความ

ตำราอยู่ในคัมภีร์ และในที่สุดก็ได้พบสูงขึ้นมา
โดยลำดับ ฯ

ต่างศาสนาต่างกับบัญญัติสิ่งสุดท้ายที่ตนค้นพบนั้น
ว่าเป็น ความหลุดพ้น หรือ รอดพ้นชั้นสุดท้ายสุด
ด้วยกันทั้งนั้น. ด้วยเหตุนี้เองเมื่อเราได้พิจารณาจุดจุด
มุ่งหมายสุดท้ายของ ๗ ศาสนาในปัจจุบันนี้ดู ก็จะพบ
ว่า สิ่งสุดท้ายสุดของทุกศาสนา นั้น เรียกกันว่า
ความรอดพ้น (Salvation) เหมือนกันหมด แม้จะมี
ชื่อเรียกโดยพยัญชนะเป็นอย่างอื่นบ้างในบางครั้ง แต่
สำหรับความหมายแล้ว ย่อมเล็งถึง ความรอดพ้น
จากปวงทุกข์ ด้วยกันทั้งนั้น.

ใน พุทธศาสนา มีความรอดพ้น เรียกโดย
ชื่อว่า วิมุตติ คือความพ้นวิเศษ, และ นิพพาน คือ
ความที่สามารถดับสนิทไป ได้ไม่มีส่วนเหลือ, หรือ
นิสสรณะ กล่าวคือ การก้าวออกไปเสียได้,

ในส่วน ศาสนาอื่น ครั้นต้นเข้าก็จะพบ
ความรอดพ้นที่มุ่งหมายไป ในทำนองเดียวกัน

แม้จะได้แสดงเหตุผลหรือแนวทางปฏิบัติแห่ง
 ความรอดพ้นไว้แตกต่างกันบ้าง ก็แสดงอ้างถึง
 ความรอดพ้นเป็นจุดที่มุ่งหมายอยู่นั่นเอง กล่าว
 คือความรอดพ้นจากทุกข์ หรือสิ่งอันตนไม่
 ปรารถนา, หยาบหรือละเอียดเพียงไหนก็ยอม
 แล้วแต่ปัญญาของตนจะมองเห็น. ถ้าจะพิจารณา
 คุโศยกว้าง ๆ ในมติของฝ่ายฮินดูหรือที่เรียกว่า
 พราหมณ์ อันเป็นศาสนาที่คู่เคียงกันมากับ
 พุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือมติของพวกเขา
 เวทานตะแล้ว ก็จะพบว่าได้แสดงแนวแห่ง
 ความรอดพ้นไว้โดยนัยที่ไม่แตกต่างจากพุทธ-
 ศาสนาไปเท่าไรนัก แม้เขาจะได้บัญญัติสิ่งนั้นว่า
 “อาตมัน” ก็ยังแสดงลักษณะซึ่งคล้ายคลึงกับ
 พระนิพพานเป็นอันมาก จะผิดกันก็เป็นส่วน
 น้อยในการที่ฝ่ายนั้นได้แยกถือความรอดพ้นนั้น
 ขึ้นเป็นตัวเป็นตน ในเมื่อฝ่ายพระพุทธศาสนา

ได้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง. แม้จะมองต่อ ๆ ไปอีก จนกระทั่งถึงมติของศาสนาอิสลามในชั้นที่เป็น ปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งของพวกซูฟีสต์ (Sufist) เราก็คงจะพบคำที่พ้องกับมติเวทานตะ เป็นบทสั้น ๆ ว่า “อันนาลฮัก ฮักคุดู” ซึ่งมีใจ ความว่า “เราก็คือพรหม แม้พวกท่านทั้งหลายก็คื ้พรหม”^๑ ข้อนี้มีคำอธิบายเป็นอย่างดีเกี่ยวกับมติ ของเวทานตะ กล่าวคือความรอดพ้นของอาตมมัน นั้นเอง เป็นเรา เป็นท่าน คนหนึ่ง ๆ ซึ่งเมื่อ รวมกันเข้าแล้วก็ได้แก่สภาพซึ่งเป็นความรอดพ้น จากอำนาจของธรรมชาติฝ่ายที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือที่เรียกกันในฝ่ายพุทธศาสนา ว่า วิสังขาร. แม้จะมองลงไปให้ต่ำกว่านั้น เช่น ในมติของนิกายปรัชญาเล็ก ๆ น้อย ๆ ทุก ๆ นิกาย ทุก ๆ แขนงกระทั่งปรัชญาที่เกี่ยวกับ

๑. หมายความว่า ทุกคน มีอาตมมันที่ไม่รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด

การเมือง ก็ยังจะพบอยู่นั่นเองว่า ปรัชญาทุก
แขนง มีอุดมคติที่มุ่งหมายไปยังความรอดพ้น
จากสิ่งที่ไม่ปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่ง
เสมอ

ทีนี้ ครั้นจะมองย้อนกลับขึ้นมาในทางสูง
อีกครั้งหนึ่งก็จะพบความค่อย ๆ สูงขึ้นมา ของ
ความคิดค้น ของมนุษย์ปรากฏอยู่ที่อุดมคติของ
นิกายปรัชญาต่าง ๆ ที่สูงต่ำกว่ากันอยู่เป็นลด
เป็นหลั่นและค่อย ๆ สูงขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือน
เนินเขาที่สูงชันชันกันขึ้นมาจนกระทั่งถึงยอด
เขา : ในขั้นต้น ๆ เราจะพบความรอดพ้นชั้น
ง่าย ๆ นำเอ็นดูเป็นความรอดพ้นในก้านโลกียะ
มากกว่าโลกุตตระ จนใกล้กับโลกุตตระมาก
ยิ่งขึ้น ๆ กระทั่งมติเรื่องอาตมันของเวทานตะ
และในที่สุดก็คือความรอดพ้นของพุทธศาสนา
เรา อันเราเรียกกันว่า “พระนิพพาน”

ถ้าเราพิจารณาคู่ถึงตัวความรอดพ้นนั้น
โดยละเอียด ก็ย่อมจะเห็นได้โดยประจักษ์ว่า

ความรอดพ้นนั้นเป็นสิ่งที่แนบชิดกันอยู่กับความ
 ต้องการของสัตว์โลกไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์
 เतरัจฉาน. สัตว์เतरัจฉานก็ต้องการความรอด
 พ้นจากสิ่งที่มีมันไม่ชอบ เช่นเดียวกับมนุษย์
 ต้องการ จนเราอาจจะเชื่อได้ว่า การต้องการ
 ความรอดพ้นนั้นับเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่ง
 ของสัตว์. เป็นมูลฐานแห่งสัญชาตญาณอื่น ๆ
 ที่เป็นไปเพื่อการเอาชีวิตรอด หรือการคงมีตัว
 อยู่ของสัตว์, ความรอดพ้นจึงอยู่ใกล้ชิดกับความ
 ต้องการแห่งชีวิตจิตใจของสัตว์ด้วยเหตุนี้. ครั้น
 สัตว์นั้น ๆ ในโลกนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในทางความ
 กิจและปัญญา จนกระทั่งมีมนุษย์และพุทธ-
 บริษัทขึ้นในโลก ซึ่งหมายความว่าระดับความ
 กิจของสัตว์ในชั้นนี้อยู่ในชั้นสูง ความรอดพ้นที่
 สัตว์ในชั้นนี้รู้จักปรารถนาจึงพลอยสูงขึ้นไปด้วย
 ตามลำดับ ซึ่งจะต้องมีระดับหรือลักษณะทุก ๆ
 ประการ ได้สัดส่วนพอดีพอเหมาะกับความสูง

แห่งความคิดของมนุษย์หรือสัตว์นั้นด้วย. ด้วย
 เหตุนี้เอง พระนิพพานจึงเป็นเสมือนสิ่งซึ่ง
 คอยดัักขวางทางอยู่ในเบื้องหน้าของสัตว์
 ทิ้งหลาย เพราะว่าวันหนึ่งข้างหน้า สัตว์นั้น ๆ
 จะมีใจสูงจนถึงรู้จักปรารถนาความรอดพ้นชั้นสูง
 สุดนั้นได้ ด้วยเหตุว่าชีวิตนั้นเป็นบทเรียนอยู่ใน
 ทั่วทั้งกลางวันและกลางคืน.

ข้อนี้หมายความว่า สน ๆ ว่า เมื่อได้ปล่อย
 ให้ความคิดลอยไปในกระแสของเหตุผลด้วย
 อำนาจแห่งการรักตัวของตัวแล้ว อย่างไรเสีย
 ความคิดของคนทีคิดเป็น จะต้องแล่นตรงไปยัง
 พระนิพพาน อยู่เอง, เพราะความสูงของจิตใจ
 มีทางไปแต่ทางเดียวเท่านั้น ทางอื่นจะปิดตัน
 สำหรับจิตใจที่ตั้งอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล; ใจที่
 สูงจึงเดินไปในทางเหล่านั้นไม่ได้, อากัษย์เหตุอัน
 เป็นกฎธรรมชาติอันนี้เอง พระผู้มีพระภาคเจ้า

จึงได้ตรัสข้อที่ว่า พรหมจรรย์ในศาสนาของพระองค์ มีความลุ่มลาดเอียงเทไปสู่พระนิพพาน ไว้อย่างมีความหมายเช่นเดียวกับกฎธรรมชาติทางจิตวิทยาที่กล่าวมาแล้ว. ความที่พระนิพพาน เป็นสิ่งที่คอยชักขวางทางสัตว์ทั้งหลายอยู่ข้างหน้าเช่นนี้ นับว่าเป็นลักษณะที่น่าอัศจรรย์อย่างหนึ่งของพระนิพพานเอง และยังนับได้ว่าเป็นโชคกลางอันสูงสุดของสัตว์ทั้งหลาย. เพราะฉะนั้นการที่จะจับเอาปัญหาอันเกี่ยวกับ พระนิพพาน ขึ้นมาวินิจฉัยกันในทันที จึงเป็นสิ่งที่นับว่าเหมาะสม ไม่ผิดกาลเทศะ หรือถ้าจะให้กล่าวตามความสมัครใจของอาตมา ก็อยากจะกล่าวยืนยันว่า การศึกษาเรื่อง พระนิพพาน ควรจัดไว้ในฐานะเป็นสังคมวิทยา (Social Science) แขนงหนึ่ง เช่นเดียวกับสังคมวิทยาแขนงอื่น ๆ เช่น จิตวิทยา หรือวิทยาศาสตร์เป็นต้น. การพูด

การคิด การพิจารณาและการปรึกษากันถึง
 ปัญหาอันเกี่ยวกับนิพพาน ควรจะเป็นสิ่งที่ถูกนำ
 มากระทำกันเป็นประจำวัน เช่นเดียวกับที่เรา
 พากันกระทำต่อสังคมวิทยาแขนงอื่น ๆ เช่นวิชา
 การเมือง การเศรษฐกิจเป็นต้นด้วย เพราะ
 เหตุว่า ตลอดเวลาที่จิตของมนุษย์เศร้าโศกได้
 มนุษย์ควรรู้จักหยูกยาที่อาจจะแก้ความโศก
 นั้น ๆ ได้บ้างตามสมควร; เช่นเดียวกับที่เมื่อ
 ท้องของมนุษย์ยังรู้จักหิว มนุษย์ก็ต้องรู้จัก
 ประกอบอาชีพฉันใดก็ฉันนั้น.

ด้วยเหตุนี้ อาตมาจึงใคร่ที่จะ
 ขอร้องต่อท่านพุทธบริษัททั้งหลายทั้ง
 เป็นพระภิกษุสงฆ์ และเป็นสุภาพชน
 ฝ่ายฆราวาสทั้งปวงว่า ขอได้กรุณา

พิจารณาเรื่องพระนิพพาน ในฐานะ
เป็นสังคมวิทยาที่น่าสนใจ และช่วยกัน
ลอบคลำให้มากเท่ากับความที่ พระ
นิพพาน นั้นเป็นสิ่งสำคัญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นอุกมบุรุษ จึง
สามารถที่จะชุกกันและเปิดเผยอุกมธรรม
(Summum Bonum) และอุกมธรรมอันนั้นก็คือ
ความรอดพ้นอันสูงสุดที่เราเรียกกันว่าพระนิพพาน
ในที่นั่นเอง. ในฐานะที่เป็นอุกมธรรม พระ
นิพพานจึงมีเรื่องชนิดที่ละเอียดสุขุม. ฉะนั้น
การที่จะกล่าวถึงเรื่องพระนิพพานทุกแง่ทุกมุม
ในเวลาที่มีอยู่จำกัดสำหรับวันนี้นั้นย่อมเป็นสิ่งที
สุดวิสัยที่จะกระทำได้, กว้างเหตุนั้น จึงใคร่จะ
กล่าวเฉพาะแต่เพียงที่จะสรุปหัวข้อ เรียกว่า—

ความน่าอัศจรรย์บางประการ

ของพระนิพพานเท่านั้น

การทรงแสดงเปิดเผยเรื่อง พระนิพพาน
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีหลักมีแนวครบ-
ถ้วนบริบูรณ์ทุก ๆ ประการ มีความงามทั้งใน
เบื้องต้น ทั้งในท่ามกลาง และในขั้นสุด หรือ
อาจจะกล่าวได้ว่า มีความงามน่าจับใจ ทั้งใน
ส่วนทฤษฎี ทั้งในส่วนปฏิบัติ และในส่วนผล
สุดท้ายอันจะพึงได้จากการปฏิบัติ. ในเรื่องนี้
ในส่วนการปฏิบัติ จะสามารถทำให้ทราบถึง
ความงามหรือความน่าอัศจรรย์ของพระนิพพาน
ได้ดีกว่าส่วนอื่น ๆ; แต่ถึงกระนั้น เราก็จำต้อง
พิจารณาพร้อม ๆ กันไปทั้งในส่วนทฤษฎี และ
ส่วนผลบางประการเท่าที่เกี่ยวข้องกันอยู่ตาม
สมควร ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นความน่า
อัศจรรย์ของพระนิพพาน ทั้งในค้ำทฤษฎี

ต้านปฏิบัติ และต้านผลพิเศษอันเกิดจากการปฏิบัติ พร้อมกันไปในตัวคราวเดียวกัน.

สิ่งแรกที่น่านึกนาคิดที่สุด ก็คือคำที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่ทุกๆ ไปว่าพระนิพพานเป็นอภัยกฤต เมื่อจะกล่าวโดยโวหารเป็นภาษาไทยล้วน ๆ เพราะเหตุว่าคำว่า อภัยกฤต เป็นภาษาบาลีที่ พึงยากก็กล่าวได้ว่า พระนิพพานเป็นสิ่งที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอะไร. ความซึ้งเข้าใจยากอาจทำให้ผู้ไม่เคยศึกษามาโดยเฉพาะเกิดความฉงนถึงกับงงไปก็ได้. เพื่อจะให้เข้าใจความซึ้งนี้ได้โดยไม่ลำบากมากนัก เราควรจะได้ศึกษาพิจารณาจากฝ่ายที่ตรงกันข้าม กล่าวคือฝ่ายที่เราอาจกล่าวได้ด้วยภาษาชาวโลกของเราว่ามันเป็นอะไร หรืออย่างไรนั่นเอง.

ใน ฝ่ายโลก หรือฝ่ายที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอะไรนั้น มีหลักอยู่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเรา

อาจกล่าวเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้เสมอ เช่น
 เรามีชื่อเรียกสิ่งนั้น ๆ แล้วยังอาจกล่าวได้ว่า นั้น
 เป็นสิ่งที่ดี นั้นเป็นฝ่ายที่ ชั่ว เป็นฝ่าย ทุกข์ ฝ่าย
 สุข เป็นฝ่าย บุญ ฝ่าย บาป เป็นต้น ไม่ว่าสิ่งใด ๆ
 เราอาจแยกประเภทกล่าวเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
 หรืออย่างใดอย่างหนึ่งได้เสมอ. ตัวอย่างที่
 พอใจแบ่งแยกกันมากที่สุด ก็คือหลักแห่งการ
 แยกสิ่งทั้งหลายเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายดี และ
 ฝ่ายชั่ว. เราอาจกล่าวสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ ว่าเป็น
 ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้เสมอ. สิ่งที่ดี มีหลักกว่าเป็นสิ่งที่
 ทัณตหรือผู้มีความคิดพากันสรรเสริญ ใคร
 ประพฤติปฏิบัติเข้าแล้ว นำมาซึ่งผลคือ ความสุข
 สิ่งชั่ว ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง : ผู้รู้ไม่
 สรรเสริญ ทำแล้วนำมาซึ่งทุกข์. และบัญญัติ
 สิ่งที่สัตว์ไม่ปรารถนา ว่าเป็น ความทุกข์. แม้ว่า
 จะมีสิ่งบางสิ่งทีวจินฉยยากกว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือชั่ว
 หรือถึงกับในที่บางแห่งท่านจัดเป็นสิ่งที่ยังไม่ถึง
 ชีตดี ชีตชั่ว ไม่จัดเป็นสิ่งชั่วอีกประการหนึ่ง

ก็ตาม, ถ้าเราจะสังเกตข้อนี้ให้ดีก็จะพบได้ว่า
เรายังอาจที่จะจัดสิ่งนั้น ๆ ในโลกนี้ว่าดีหรือชั่ว
ได้อยู่แน่นอน, โดยอาศัยหลักแห่งพระอภิธรรม
ที่มีอยู่ว่า สิ่งใดมีมูลอันเดียวกับ *สิ่งที่* สิ่งนั้น
จัดไว้เป็นฝ่าย *ดี*; สิ่งใดมีมูลอันเดียวกันกับ *สิ่งที่*
ไม่ดี สิ่งนั้นก็จัดไว้เป็นฝ่ายที่ *ไม่ดี*. แม้ว่าสิ่งนั้นๆ
ในขณะนี้โลกยังไม่ได้ให้ความหมายอันชัดเจนว่า
มันเป็น*สิ่งที่*ดีหรือ*ชั่วม*ก็ตาม.

ถ้าจะกล่าวตามหลักของ *ฝ่าย*ธรรมะ
ก็อาจใช้หลักที่เด็ดขาดที่สุดอันหนึ่งมาตัดสิน คือ
ว่าสังขารเหล่านี้ *ใส่ความทุกข์* ให้แก่สัตว์มีราคะ
โทสะ โมหะ เป็นมูล, สังขารพวกนั้นโลกบัญญัติ
ว่า *ไม่ดี*. สังขารเหล่านี้ *ไม่ใส่ทุกข์* ให้แก่สัตว์
ไม่มี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นมูล, สังขารเหล่านี้
โลกบัญญัติว่า *ดี* หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ที่สุด
อีกอย่างหนึ่ง ก็อาจกล่าวได้ว่า สิ่งใดเป็นผลสืบ
เนื่องมาจาก *อวิชชา* สิ่งนั้น *ไม่ดี*, ไม่ว่ามันจะเป็น
สิ่งมีชีวิตจิตใจหรือไร้ชีวิตจิตใจก็ตาม สิ่งใดเป็น

ผลสืบเนื่องมาแต่ วิชา สิ่งนั้น ค. เท่าที่ยกมา เป็นตัวอย่างนั้นพอจะให้เกิดความเข้าใจได้ว่า สิ่งต่าง ๆ ในโลกนั้นที่เป็นวิสัยโลกหรือที่มนุษย์รู้จัก ตีนั้นอาจที่จะแบ่งได้เป็นสองประเภท คือสิ่งที่ดีและไม่ดี หรืออย่างน้อยที่สุดก็อาจสงเคราะห์ได้ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง โดยยึดหลักที่ว่ามันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่เหตุอะไร. ยกเสียแต่ พระนิพพาน เท่านั้นที่เบบสงไม่มเหตุ, เป็นสงเหนือท โลก ไม่อาจกล่าวแยกเป็นฝ่ายไหน จึงต้องกล่าวว่า เป็น อหฺยากฤต คือกล่าวไม่ได้ว่าเป็นอะไร.

ข้อที่ พระนิพพาน เป็นสิ่งไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอะไรนี้ ควรจะพินิจพิจารณากันโดยละเอียดคือว่า อาจมี คนแย้งขึ้นว่าเมื่อมีเสียงหรือศัพท์เรียก พระนิพพาน ว่า นิพพานอยู่ตั้งนั้นแล้ว ก็ควรจะกล่าวได้ว่าเป็น พระนิพพานนะซิ จะมัวไปคิดว่ากล่าวอะไรไม่ได้ไปทำไม—

ข้อ^๕เองเป็นข้อที่มึนยเรนลับ เป็นข้อที่
 ทำให้บุคคลรู้จัก พระนิพพาน สักแต่ว่าตามความ
 หมายของเสียง และเป็นเหตุที่ทำให้ไม่รู้จัก พระ
 นิพพาน ในฐานะที่เหนือหรือนอกไปจากสิ่งที่ดี
 และชั่ว^๕ทั้งสองประเภท. บางคนอาจแย้งว่า
 พระนิพพาน เป็นสิ่งสืบเนื่องมาจากวิชาหรือ
 บัญญา ควรจะจัดพระนิพพานไว้เป็นฝ่ายดี
 ข้อ^๕นี้เป็นเพราะเข้าใจความเป็นเหตุเป็นผลอัน
 เกี่ยวกับพระนิพพานนั้น ผิดไปจากความจริง
 พระนิพพานไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ ไม่ใช่สิ่งที่
 อะไรปรุงแต่ง^๕ขึ้นมา เพราะฉะนั้น พระนิพพาน
 จึงไม่ใช่ตัวผล (Result) ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง.
 ข้อที่เราอาศัยวิชาแล้วรู้จักนิพพานได้นั้น
 ไม่ได้หมายความว่าวิชาได้สร้างนิพพานขึ้นมา.
 นิพพานมีอยู่เองแล้ว ในฐานะที่ไม่มีอะไร
 สร้างขึ้น และอยู่นอกเหนือภาวะที่อะไรจะแต่ง
 หรือสร้างได้ ผิดกับที่เรียกว่า ดี หรือความดี อัน
 เป็นสิ่งที่มีการปรุงแต่งขึ้นมาชั่วคราว และเป็น

เพียงสังขารชนิดหนึ่ง หรือประเภทหนึ่งเท่านั้น โดยมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และจะต้องเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุปัจจัย. ส่วนพระนิพพานแปลตรงกันข้ามกับสังขาร จึงเรียกว่าวิสังขาร. วิชาเป็นเหตุได้ก็แต่เพียงทำให้ใจถึงพระนิพพาน คือรู้พระนิพพาน จนเกิดรสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นในใจตัวเองเท่านั้น และรสนั้นก็ไม่ใช่รสของพระนิพพาน แต่เราสมมติเรียกกันอย่างขอไปที ว่ารสของพระนิพพาน, เพราะจนปัญญาไม่รู้จะเรียกว่าอะไร พระนิพพานจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีรสด้วย. เราพอที่จะกล่าวได้ว่ารสนั้นเป็นผลโดยตรงของวิชา แต่ไม่พอที่จะกล่าวว่าเป็นผลของวิชา ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม. °

สภาพอันหนึ่ง ซึ่งเป็นอยู่ได้เอง ซึ่งเราสมมติเรียกกันโดยชื่อต่างๆ และชื่อที่เรียกกันมาก

๑. เช่นเดียวกับตาเราเห็นดวงอาทิตย์ ได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ ได้รับประโยชน์บางอย่าง แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าดวงอาทิตย์เป็นผลเกิดจากตาของเรา หรือการเห็นของตา.

ที่สุดก็คือชื่อว่า นิพพาน นั้นได้รับนามชื่อนั้น ๆ มาจากการที่ตัวสภาพนั้น เป็นของยากที่จะกล่าวลงไปได้ว่าอะไรนั่นเอง. คำว่า นิพพาน (ซึ่งแปลว่า *ดับสนิท*) ก็ดี, คำว่า สัพพสังขารสมณะ (ซึ่งแปลว่า *เป็นที่ระงับของสังขารทั้งปวง*) ก็ดี, คำว่า สัพพุปธิปฏินิสสัคคะ (เป็นที่สลัดเสียซึ่งอุปธิทั้งปวง) ก็ดี, คำว่า วิมุตติ (*หลุดพ้น*) ก็ดี. คำว่า อนาลยะ (*ไม่เป็นอาลัยคือที่หมกอาลัย*) ก็ดี, คำว่า วิราคะ (*ยึดมั่นไม่ติด*) ก็ดี, คำว่า นิโรธ (*ดับไม่เหลือ*) ก็ดี ฯลฯ และอื่น ๆ อีกมากเหล่านี้ ล้วนถูกสมมติให้เป็นชื่อของสภาพอันนั้นตามแต่ว่าการสมมติกำนั้น ๆ จะสมมติ เพราะมองดูโดยแง่ไหน คือแง่กิริยาอาการ หรือแง่ลักษณะแง่คุณสมบัติเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่สมมติให้ เพราะจนปัญญาไม่รู้จะเรียกนามตรง ๆ ลงไปว่าอะไรทั้งนั้น. แม้ว่าคำเหล่านี้จะเป็นคำที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ซึ่งทุกคำล้วนแต่หมายถึงสิ่งที่เราเรียกกันทั่วไปว่า นิพพาน

ก็ตาม ก็ยังเป็นคำที่พระองค์ ทรงสมมติ ขึ้น
 เพื่อใช้ในการพูดจากับชาวโลก เพื่อให้ชาวโลก
 ที่เป็นสาวกพอที่จะเข้าใจ พระนิพพาน ได้บ้างใน
 เบื้องต้น, มิฉะนั้นสภาพที่ตามความจริงเรา
 ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอะไรที่พระองค์ทรงค้นพบ
 นั้นจะไม่ใช่ประโยชน์อะไรแก่ผู้อ่านเสียเลย.
 ครั้นสาวกนั้น ๆ เกิดความเชื่อในเบื้องต้นแล้ว
 ปฏิบัติตาม ยิ่งรู้จักสภาพอันนั้นมากยิ่งขึ้น ก็ยิ่ง
 ปฏิบัติสูงขึ้นแรงขึ้นเป็นลำดับ จนรู้จักพระ
 นิพพานได้เองว่าเป็นอะไร และแล้วก็จับปัญญา
 อย่างเดียวกันอีก ในการที่จะกล่าวกับชาวโลกว่า
 พระนิพพานนั้นเป็นอะไรแน่ นอกจากนามที่
 สมมติเหล่านั้น.

นี่คือความยากหรือความลึก
 ของสิ่งที่ตรงกันข้ามกับโลก หรือ
 ความที่โลกยังขาดคำ ๆ หนึ่งที่เป็น
 ภาษาลำหรับใช้เรียกสภาพที่พ้นโลก
 ขึ้นไปลิบลับที่ความดี ความชั่วตาม
 ขึ้นไปไม่ถึง ที่ความสุขความทุกข์

ตามขึ้นไปไม่ถึง^๑ ที่เราต้องขอเรียก
 ไปที่ อย่างสมมติ ๆ ว่าพระนิพพาน
 เพื่อให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ว่ามีสิ่ง ๆ
 หนึ่งที่เหินห่างไปจากความดี และความชั่วและ
 สิ่ง ๆ นั้นจะมีได้อย่างไร เราควรจะย้อนไป
 พิจารณากันดูใหม่ถึงสิ่งที่เราเรียกว่าดีหรือชั่วอีก
 ครั้งหนึ่ง.

สิ่งที่เราเรียกว่าความดีความชั่วนั้น เรามี
 ความคิดนึกกันทั่ว ๆ ไปว่า มันต้องตรงกันข้าม
 เช่นของดำกับขาวแต่ถ้าเราพิจารณาคูในแง่
 อันลักษณะที่จะเข้าใจ นิพพาน ได้แล้วเราลับจะ
 เห็นได้ว่ามันไม่ได้แตกต่างกันเลย. ถึงแม้ของดำ
 กับของขาวนั้นก็เหมือมกัน จะเป็นสิ่งที่เหมือน
 กัน ไม่แตกต่างกันในเมื่อได้มองดูด้วยสายตา
 ขนาดที่อาจมองเห็นพระนิพพานได้. ความจริง
 ถ้าเราจะนึกว่าเวลากลางวันและกลางคืนเป็นสิ่งที่

๑ คำว่าขึ้นไปในที่นี้ก็เหมือนกัน ยืมมาใช้อย่างขอไปที่,
 ความเป็นโลกุตระหรือพ้นโลกของนิพพานนั้น มิใช่อยู่สูง
 ขึ้นไปทางเหนือศีรษะ, แต่เป็นของนอกโลก, พ้นวิสัยโลก
 เท่านั้น.

ที่ผิดตรงกันข้ามแล้ว ก็จะมีผิดมาก ทั้งนี้โดยเหตุ
 ที่ว่าทั้งกลางวันและกลางคืน ล้วนแต่ต่างก็เป็น
 เพียง เวลา อย่างเดียวกัน เป็นเวลาที่ล่วงไป
 อย่างเดียวกัน ทำให้สังขารทั้งปวงชราไปด้วย
 อาการอย่างเดียวกัน มนุษย์ในโลกถูกรวมชาติ
 ตบตา จึงได้หลงไป เพราะเหตุที่ว่าดวงอาทิตย์
 มิได้ส่องแสงลงสู่พื้นโลกทั้งหมดในเวลาคราว
 เดียวกัน สัตว์ซึ่งมีความรู้สึกถูกกักขังอยู่ในขอบ
 เขตอันจำกัด จึงรู้แจ้งเพียงเท่าที่ตนจะรู้สึกได้
 คือรู้สึกต่อโลกนี้ ได้เพียงคราวละครั้งซีก จึงเกิด
 ความรู้สึกเป็นเวลากลางวันและกลางคืน ชน
 มีอำนาจของแสงอาทิตย์เป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
 ความแตกต่างหลาย ๆ ประการ หรือถึงกับเกิด
 ความรู้สึกเลยไปกว่านั้น จนเกิดขึ้นว่ามันตรง
 กันข้ามเป็นคำกับชาว- แต่ความจริงที่ถูกต้องจะ
 ปรากฏแก่พวกนั้นเอง ในเมื่อเขาจะสามารถ
 ลอยออกไปจากโลกนี้ ไปยืนดูดวงอาทิตย์ส่อง

แสงมายังโลกนี้ จากที่ซึ่งเขาอาจมองเห็น ดวงอาทิตย์และโลกได้พร้อมกันในเวลาเดียวกัน เช่นมองดูดวงอาทิตย์ทำกิจวิทยาการต่อโลกนี้มาจากโลกพระอังคารเป็นต้นแล้ว ความรู้สึกว่า กลางวันและกลางคืนเป็นของตรงข้ามกันนั้น จะถูกขจัดไปจากจิตใจของผู้ที่นั้นทันที แต่จะกลับเห็นเป็นของเล่น ๆ เท่านั้นเอง.

โดยทำนองเดียวกัน เมื่อใดเราสามารถ หลุดลอยออกไปจากอำนาจของความดีความชั่ว ที่โลกพากันยึดถืออยู่ แล้วออกไปยืนดูความดีความชั่วที่กำลังบ่วงอยู่กับโลก มาจากที่ ๆ ความดีความชั่วตามไปไม่ถึง, เมื่อนั้นเราจะเห็นความดีความชั่วในโลกนี้เป็นเพียงสังขารอย่างเดียวกัน เป็นของหลอก ๆ เป็นของสมมติ เป็นของเปื่อยเน่าได้อย่างเดียวกัน ต่างพากันวิ่งแข่งกันไปสู่ความเปลี่ยนแปลง

แปลงด้วยอำนาจแห่งเวลา อย่าง
 เดียวกัน เป็นโลกียธรรมด้วยกัน
 เป็นของมีเหตุมีปัจจัยปรุง และเป็น
 ไปตามอำนาจแห่งเหตุแห่งปัจจัยนั้นๆ
 โดยไม่แตกต่างกันเลย; จะผิด
 กันบ้างก็ต่อเมื่อมองด้วยความรู้สึกรู้
 ยังขัดถ้อย หรือเพราะจิตใจนั้นยังถูก
 กักขังอยู่ภายใต้ความขัดถ้อย ยังจิตใจ
 ใจอันตาพอที่จะฟุ้งซ่านหรือแปรปลง
 ด้วยอำนาจแห่งโลกธรรม กล่าวคือ
 ยังไม่รู้จักส่งออกส่งหนง ซึ่งอยู่พ้นอยู่
 เหนือไปจากนั้น หรือที่ตรงข้ามกับ
 ความดีความช้วนจริง ๆ

ความดีและความชั่วเป็นของหนัก มีการ
 กตหน่วงจิตใจเท่ากัน แม้จะอยู่ในรูปที่ต่างกัน.
 ต่อเมื่อพ้นอำนาจของสิ่งที่เป็นโลกียธรรมเหล่านี้นั้นแล้วเท่านั้น จิตจึงจะไม่ต้องแบกของหนัก
 อีกต่อไป. ทั้ง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส

ไว้ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตน อัน
 สัตว์ควรวินคือ แต่ถ้านับบุญหรือความรู้ของเรา
 เรายังตกอยู่ในขอบเขตอันจำกัด คืออำนาจ
 ของความสุข และความทุกข์ยังคงอยจำกัดเขต
 ครอบงำใจเราอยู่ เรื่อย่อมมีความรู้สึกในทำนอง
 เดียวกันกับที่มีความรู้สึกว่ากลางวันกลางคืน
 เป็นของต่างกันจนตรงข้าม. เพราะเมื่อเรามี
 ความรู้สึกจจอยู่เพียงที่เวทนาอันเกิดขึ้นก็ย่อม
 รู้สึกไปในการทำงว่าความทุกข์นั้นต้องทน ส่วน
 ความสุขสบายไม่ต้องทน. แต่ถ้าจะพิจารณาดู
 โดยละเอียดแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าความสุขก็มี
 อาการชนิดที่เรียกว่า “ต้องทน” เหมือนกัน
 แต่เป็นการทนอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นอาการเช่น
 เกี่ยวกับการกินเหล้าหวาน หรือของหวาน เม
 หรือให้โทษโดยไม่รู้ตัวอยู่เสมอ ซ่อนเอง เป็น
 มูลเหตุให้เกิดความเข้าใจผิด โดยเห็นเป็นของ
 แยกต่างตรงกันข้าม ซึ่งเมื่อความเข้าใจผิดชนิด

หนึ่งคงมีอยู่เพียงใดแล้ว ก็เป็นการสุดวิสัยที่จะ
 เอาชนะความทุกข์ทั้งปวงโดยเด็ดขาดได้. ความ
 สุขชนิดใดที่ยังเป็นไปอย่างวิสัยโลก คืออาศัย
 เหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งมาทำให้เกิดเวทนา
 ชนิดที่เป็นความอร่อยอยู่แล้ว ความสุขชนิดนั้น
 เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ต้องทนเช่นเดียวกัน
 กับความทุกข์ เป็นแต่มีอะไรมาคอยหลอกเราไว้
 ให้สมครทนโดยไม่รู้สึกรู้สีก้าวเท่านั้น. ครั้นเรามอง
 คุให้ละเอียดถี่ถ้วนเข้าก็อดสงสารตัวเองไม่ได้
 ถ้าหากจะแปลความทุกข์เสียใหม่คือ คำว่าทุกข์
 แปลว่า *ของที่ต้องทน* หรือ *ต้องทนกับอกหนักใจ*
 ดังนั้นแล้วความสุขความทุกข์ก็เป็นอย่างเดียวกัน
 เท่านั้น. ผิดกันอยู่นิดหนึ่งที่ความทุกข์มันพุด
 อะไรตรง ๆ แสดงอะไรของมันก็ตรง ๆ อย่าง
 คนสัจย์ซื่อ ส่วนความสุขเป็นคนลบลมกมณัย.
 หรือถ้าจะให้มีความหมายอันรักกุมไกล้เข้ามา
 อีก คำว่า *ทุกข์* ควรจะ แปลให้มีความหมายเด็ด

ชาตยิ่งกว่านั้น คือแปลว่า สิ่งซึ่งเมื่อดูให้ลึกแล้ว
 นำอึดหนาระอาใจ นำเกลียดน่าชัง มากกว่านำ
 สนิทสนมด้วย ซึ่งเมื่อแปลเช่นนั้นแล้ว เวทนา
 ทั้งปวงไม่ว่าทุกขเวทนา หรือสุขเวทนา หรือ
 อทุกขมสุขเวทนาจึงตาม ย่อมเป็นความทุกข์ไป
 หมด เพราะนำอึดหนาระอาใจในความไม่เที่ยง
 เปลี่ยนแปลงเป็นมายาหลอกหลวงของมัน เสมอ
 กันหมดทั้งสามประเภท.

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ควรจะสรุปความได้
 แล้วว่า เมื่อกล่าวโดยสั้นเชิง สิ่งทั้งหลายทั้งที่
 มนุษย์รู้จักมีเพียงสองประเภทเท่านั้นคือ ประเภท
 ที่เป็นโลก และที่พ้นไปจากโลก.

สิ่งที่ เป็น โลก หรือ วิสัยโลก นั้น สรุป
 ได้ด้วยคำเพียงสองคำ คือ ดี และ ชั่ว. สิ่ง
 ที่ดีและชั่วรวมกันนั้นแหละเรียกว่าโลก, ว่า
 โลภียะ หรือ ผักฝ้ายของโลก เพราะว่าความดี
 และความชั่วมีแต่ในโลกนี้ หรือหาพบแต่ใน

โลกนี้เท่านั้น เมื่อพ้นไปจากโลกนี้ ซึ่งเรียกว่า
 โลกุตตระ หรือเรียกอย่างศัพท์สากลปรัชญาว่า
 อัลตรามันเดิล (Ultra mundane) แล้ว จะไม่มี
 ความดีความชั่วเหลืออีกเลยเป็นอันขาด เพราะ
 ว่าในที่นั้นไม่มีฐานที่ตั้ง ไม่มีสิ่งรองรับสำหรับ
 ความดีความชั่ว คือไม่มีคามยึดถือในความดี
 ความชั่ว โดยความเป็นสิ่งที่ปรารถนาและไม่
 ปรารถนา มันจึงเป็นที่ดับที่ละลายของสังขาร
 ทุก ๆ ประการ. ความดีความชั่วนี้เป็นสังขาร
 คือเป็นสิ่งที่มิอะไรปรุงแต่งขึ้นชั่วคราว. สิ่ง
 ปรุงแต่งนั้นก็ล้วนแต่เป็นสังขารด้วยกัน ปรุง
 ทะยอยกันขึ้นมาเป็นลำดับ ริงรัดทรงตัวกันอยู่
 ใต้ ชั่วเวลาที่มีความอยากความต้องการ.

ใน โลกุตตรภูมิ ไม่มีความต้องการ เพราะได้
 มองเห็นความเหลวแหลกหลอกลวงของความดีความชั่ว
 นั้นเสียแล้ว. สังขารเหล่านี้จึงต้องแตกสลายเมื่อขึ้น
 ไปถึงเขตนั้น ความยุ่งยากจึงไม่มี มีแต่ความสงบ.

ส่วนในโลกนี้ ชอบใจสิ่งใดก็ถือกันว่าเป็น
 ว่าสุขหรือยกขึ้นถึงขั้นประเสริฐ ; ไม่ชอบใจสิ่ง
 ใดก็ประมาณว่าเป็นทุกข์ ไม่มีค่า ไม่มีราคา
 ทั้ง ๆ ที่ความดีและความชั่วล้วนแต่เป็นของ
 มายา อ่อนแอ ไร้ตัวตน ทั่วกันทั้งสองอย่าง
 ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น. เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมจะ
 เห็นได้ว่าความคิด หรือความรู้กระทั่งความต้องการ
 การของผู้มีจิตใจมอยู่ในโลกียภูมินั้น ได้ถูกจำกัด
 เขตไว้ในกรอบอันแคบที่สุดเพียงไร เมื่อ
 รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ แต่ในวงแคบ ก็ถูกโมหะหรือ
 อวิชชาทำให้เข้าใจผิดเอาได้มาก ๆ หรือทั้ง
 หมกมุ่นที่เดียว ซึ่งถ้าหากว่าปัญญาของเขาไม่
 ถูกกักขังอยู่ในวงอันจำกัดเช่นนั้นแล้ว ก็คงจะ
 รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่ว ผิดหรือชอบ สุขหรือทุกข์
 ได้ถูกต้องยิ่งกว่านั้น. กล่าวคือรู้จักโลกนี้ได้ทั้ง
 หมกโดยความเป็นของอย่างเดียวกัน แล้วข้าม
 ไปรู้จักที่ตรงกันข้ามกับโลกนี้ คือโลกุตระได้

ด้วยไม่มีว งาม หาสิ่งตรงกันข้ามอยู่แต่ในโลกนี้
 ด้านเดียวซึ่งจะหาไม่พบ แล้วหลงผิดจนสร้าง
 กรงแห่งความดีความชั่วขึ้นกักขังตัวเอง.

ด้วยเหตุตั้งว่ามา ผู้ที่รู้จักแต่โลกยังไม่รู้
 สิ่งที่พ้นไปจากโลก จึงนึกและรู้สึกแบ่งโลกนี้
 ออกเป็นฝ่ายตรงกันข้ามสองฝ่าย คือฝ่ายดี
 ฝ่ายชั่ว แล้วก็ทึกทักเอาว่าไม่มีอะไรที่จะต้อง
 ศึกษาค้นคว้าให้สูงขึ้นไปกว่านี้แล้ว. แต่ถ้าหากว่า
 ความรู้ของอีกพวกหนึ่งถูกปล่อยออกไปให้กว้าง
 กว่านั้นจนไม่มีอะไรมาจำกัดเขต ก็สามารถที่จะ
 รู้ข้ามไปเสียจากโลกนี้ เพราะไม่มีอะไรแปลก,
 ข้ามไปรู้โลกุตตระหรือโลกุตตรภูมิเพิ่มเข้ามาอีก
 สิ่งหนึ่ง ซึ่งเมื่อเป็นได้ดังนี้ สิ่งซึ่งเคยเป็นคู่
 เทียบโดยความเป็นของตรงกันข้ามในความรู้สึก
 ของผู้นั้นก็จะไม่หยุดอยู่เพียงแต่ความดีกับความ
 ชั่ว สุขกับทุกข์ ซึ่งล้วนแต่เป็นโลกียธรรม

ทัวด้วยกัน, แต่ความรู้ของเขาจะเล่นเลยไปจับเอาคู่เทียบของความแปลกตรงกันข้าม ในระหว่างโลกกับโลกุตตระได้โดยแน่นอน เพราะว่าเป็นของแตกต่างกันอย่างตรงกันข้ามจริง ๆ.

สำหรับสิ่งที่เป็ โลกุตตระ นั้น แตกต่างตรงกันข้ามจากโลกโดยประการทั้งปวง หรือเป็นฝ่ายที่ภาษาของโลกไม่มีสำหรับเรียกว่าอะไรนั่นเอง. ทำไมจึงกล่าวว่ามี. ข้อนี้เพราะเหตุว่าภาษาที่โลกบัญญัติขึ้นใช้นั้นบัญญัติใช้กับสิ่งต่างๆ ตามที่โลกรู้จัก คือเข้าใจความหมายของสิ่งนั้นดี. เมื่อโลกไม่รู้จักสิ่งที่พ้นไปจากโลก ก็ย่อมไม่รู้ความหมายอันแท้จริงของโลกุตตระนั้น จึงไม่ได้บัญญัติชื่อขึ้น หรือถึงกับไม่ทราบว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยซ้ำไป. นี้ก็เป็นข้อหนึ่ง ที่โลกไม่รู้จักโลกุตตระหรือนิพพาน. แต่ถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนตรงตัวยิ่งขึ้นอีกก็คือว่า พระนิพพานเป็นความพ้นไปจากทุกๆสิ่ง เป็นขั้นที่ความรู้สึกของจิตใจ

หมตบัญญัติ หมตความสามารถที่ จะเรียกว่าเป็น
 อะไรได้. เพราะถ้าจะเรียกว่าสุขหรือยอดสุขตาม
 ความหมายของโลกก็ผิดอย่างยิ่งและเป็นการนึก
 เคาเอามากกว่า. ถึงแม้จะมีคำกล่าวที่ไต่ถินกัน
 อยู่ทั่วไปว่า พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง โดย
 อาศัยพระพุทธภาษิตที่ว่า “นิพพานิ ปรมิ สุขิ”
 อันดูเหมือนจะเป็นการยืนยันอยู่โดยประจักษ์ชัด
 ก็ตาม, นั่นก็ควรจะทราบได้โดยไม่มีข้อแย้งข้อ
 เดียงอีกว่า ไต่ยืมเอาภาษาของโลกมาใช้โดยเหตุ
 ที่ว่า ในฝ่ายโลกุตตระไม่มีภาษาที่มนุษย์บัญญัติ
 ขึ้นใช้เกี่ยวกับการนี้ แม้แต่ผู้ที่กำลังชิมชาบใน
 พระนิพพานอยู่ ก็ปรากฏว่าบรรยายสิ่งที่ตนกำลัง
 ชิมชาบนั้นเป็นคำพูดออกมาไม่ได้. พระโยคีผู้
 ค้นคว้าสิ่งที่สูงไปจากโลกนั้น ได้พบและมีความ
 รู้สึกในสิ่งๆหนึ่ง อันนอกเหนือวิสัยที่โลกจะเคย
 รู้จักและเรียกได้ว่าชื่ออะไรแน่ ด้วยเหตุนี้โยคี
 ผู้นั้นก็เลยจนหรือจ้านนต่อภาษาที่จะใช้เรียกสิ่ง

นั้นว่าอะไร จึงเป็นเหตุให้ต้องยืมภาษาของโลก คำที่มีอยู่ก่อน ๆ ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาใช้ อย่างขอไปที่ จึงเกิดมีการยืมคำว่า “นิพพาน” ซึ่งที่แท้เป็นนามศัพท์ ของการดับที่ดับสงบเย็น ลงไป เช่นเทียนดับ ไฟดับ เป็นต้น มาเป็นชื่อ ของสภาพอันหนึ่งซึ่งพระโยคีนั้นเพิ่งค้นพบ อัน เราหมายถึงสิ่งนั้น หรือสภาพนั้นด้วยคำว่า “พระ นิพพาน” กันนั่นเอง ทั้งนี้พอให้เป็นเค้าเงื่อนให้ โลกหรือผู้ฟังสืบสาวความหมายไปได้ เพราะโลก รู้จักความร้อนหรือความทุกข์อยู่บ้างแล้ว.

ถ้าพิจารณาดูให้ดี แม้แต่ในฝ่ายโลกล้วนๆ ของเรานี่เอง เราย่อมเห็นกันอยู่แล้วว่า เมื่อมี ทฤษฎีหรือมติดันใดที่เพิ่งค้นพบขึ้นมาใหม่ๆ เกิด ขึ้น ศัพท์หรือชื่อที่จะเรียกสิ่งนั้น ๆ ในเรื่องนั้น หรือเรียกตัวทฤษฎีอันนั้นนั่นเองก็ปรากฏว่ายังไม่มี ยังต้องขอยืมศัพท์ หรือชื่อที่มีอยู่ก่อน ๆ มา ประดิษฐ์รูปขึ้นใหม่ หรือใช้ชื่อนั้นซ้ำกันเลย

ที่เดียว แต่บัญญัติความหมายให้ใหม่ อย่างที่เรา
 เรียกกันว่าคำบัญญัติเฉพาะหรือศัพท์เทคนิค
 (Technical term) เพื่อใช้กับสิ่งนั้น ซึ่งเป็น
 ทางงอกหรือความเจริญร่าวยของภาษา, เรา
 เห็นได้ว่าแม้เป็นฝ่ายโลกียะด้วยกันแท้ๆก็ยังคงเกิด
 การอรรถกถาขาดแคลนถึงเพียงนี้ ในเรื่องคำพูด
 หรือภาษาที่จะนำมาใช้ ครั้นมาถึงสิ่งนอกเหนือ
 ไปจากสิ่งอันเป็นโลกียะวิสัย คือเป็นฝ่ายโลกุตตระ
 หรือฝั่งสมุทราฟากโน้นที่ยังไม่เคยไป และผิด
 ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงด้วยแล้ว ก็ย่อม
 เป็นการอรรถกถาขาดแคลนในเรื่องภาษาที่ใช้ยิ่งขึ้น
 หรือถึงกับไม่มีเอาเสียทีเดียว. เพราะเหตุนี้เอง
 คำ หรือ พระพุทธภาษิตทั้งหลายที่ปรารภหรือ
 บ่งถึงโลกุตตระ ถึงแม้จะมีชื่อคล้ายกับภาษาของ
 โลกแต่สำหรับด้านความหมายแล้วผิดกันมากนัก
 เช่นคำว่า พระนิพพาน ภาษาโลกในอินเดียสมัย

พุทธกาลหมายถึง ไฟดับ หรือความร้อนอย่างใด
 อย่างหนึ่งดับ แม้ที่สุกแต่ข้าวที่กตมาร้อน ๆ จาก
 หม้อค่อยเย็นลง ก็เรียกว่านิพพานเหมือนกัน
 แต่ นิพพาน ในภาษาของโลกุตตระนั้นลองคิดดูที
 หรือว่าอะไรดับ ถ้าผู้ใดคิดได้ผู้นั้นจะมองเห็น
 สืบไปอีกว่า ได้ฝันเอาคำว่า ดับ นี้ มาใช้อย่างไม่
 ค่อยตรงความหมายแท้เพียงไร เพราะเหตุที่
 โลกอัครคักภาษาเพื่อให้ฝ่ายโลกุตตระนิยมใช้นั้นเอง
 ที่เราจะพิจารณากันถึงข้อที่ต้องจำใจฝัน
 กล่าวว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คุยต่อไปอีก แท้ที่
 จริงประโยค ๆ นี้มีความหมายอันอื่นซ่อนเร้น
 อยู่ ซึ่งเราจะต้องค้นให้พบเสียก่อน ถ้าฟังดู
 ตรง ๆ ตามตัวหนังสือ ก็ต้องเข้าใจว่าตัว
 นิพพานนั่นเองเป็นตัวสุขอย่างยิ่ง แต่ความ
 หมายอันแท้จริงแล้ว ใจของผู้ที่ซึมซาบต่อ
 นิพพานต่างหากเป็นตัวสุข ตัวนิพพานเองพัน

จากการที่จะกล่าวว่าสุขหรือทุกข์ หรือเป็นอะไร
หรือกล่าวให้ชัด ก็คือไม่เป็นสุขหรือเป็นอะไร
นั่นเอง. ฉะนั้นประโยค ๆ นั้นเมื่อจะกล่าว
ให้ถูกต้องตามความจริง และตามหลักไวยากรณ์
ก็ควรกล่าวว่า “ใจที่นิพพานแล้วเป็นสุข
อย่างยิ่ง” ดังกล่าวมาแล้ว. แต่การที่กล่าว
สั้น ๆ ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น ก็เพื่อ
ให้สะดวกใจผู้ฟังยิ่งกว่า หรือเพราะว่าความ
หมายที่เต็มอาจผิดขึ้นเองในใจของผู้ฟังในสมัย
นั้น ก็ได้ทั้งสองทาง.

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า สุขหรือทุกข์
ก็ล้วนแต่เป็นทุกข์ หรือเป็นของหลอกของ
ชั่วคราว เพราะตัวใจเองซึ่งเป็นผู้รู้สึกสุขนั้นเป็น
ของชั่วคราว เป็นสังขารที่รู้จักเกิดดับ แต่ทำไม
ในที่นี้จึงยกขึ้นมาสรรเสริญ ที่ค่าเทียบกับตัว
นิพพาน ? ข้อนี้เป็นเพราะว่าเราไม่มีคำอื่นใด

ที่จะมาใช้แทนคำว่า, สุข ในประโยคที่ว่า นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง. ถ้าจะกล่าวว่าเป็นทุกข์ก็ยังไม่ถูกต้อง. ถ้าข้ามไปกล่าวว่าเป็นสุข ไม่ใช่ทุกข์ ก็พ้นเลยไปจากความทุกข์และสุข ก็ไม่ใช่วิสัยคนในเบื้องต้นจะฟังฟังหรือฟังเข้าใจ หรือจะทำให้เกิดความสนใจในพระนิพพานได้ และในที่สุดจะไม่มีใครเอาใจใส่ในเรื่องพระนิพพานเลย. แต่เพราะเหตุที่สัตว์โลกย่อมพอใจในฝ่ายความสุข เกลียตกแล้วความทุกข์ อยากรู้ รับความพอกพอใจ ละจากสิ่งไม่พอใจหรือความทุกข์เสีย, การที่ยกเอาความสุขขึ้นมาล่าว ย่อมทำให้เกิดความสนใจได้มากกว่า และเข้าใจ เป็นลำดับขึ้นไปโดยง่ายด้วย. ฉะนั้นถ้าหากว่าการกล่าวประโยคนี้นี้ มิใช่เป็นการกล่าวสรุปสั้นๆ แต่่อมความไว้มาก ๆ เช่นการกล่าวเป็นอุทาน เพราะปิติของผู้กล่าว ซึ่งทำให้กล่าวสั้นๆ ล่นๆ เพราะกล่าวแก่ตนเองแล้ว ก็ควรถือว่าเป็น

ความมุ่งหมายอันหนึ่งที่เดียวที่กล่าวเพื่อจงผู้ฟัง
ให้เข้าไปหา นิพพาน โดยไม่ให้มีการหลีกเลี่ยง
แต่ให้สมัครใจด้วยตนเอง โดยวาจาระดับความ
สุขชั้นนิพพานไว้ให้สูงสุกยอด.

แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจ
ของผู้ฟัง เมื่อได้ฟังคำว่า สุขอย่างยิ่ง หรือ
ยอดสุข นั้น ยังแตกต่างกันไกลจากความรู้สึก
ในความสุขของผู้ที่ลุดถึงพระนิพพานได้จริง ๆ
เพราะผู้ฟังนั้น ในชั้นนี้เปรียบเทียบความสุขเอา
ตามแนวของโสภณ ตามที่ตนเคยรู้จักมาก่อน.
และที่ยากยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือว่า ความสุขใน
ใจของโยคีผู้ลุดถึงนิพพานนั้นเป็นสุขที่เกิดมาจาก
การลุดถึงพระนิพพาน หาใช่ความสุขคือตัว
นิพพานเสียเองไม่. ตัวนิพพานเองเป็นสิ่งที่
ยากที่จะชี้ตัวมันนัก. เพราะฉะนั้น จึงเป็นการ
จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรอไว้รู้จักและเข้าใจพระ
นิพพานว่าเป็นความสุขหรือความทุกข์ หรือไม่

ใช้สุข ไม่ใช่ทุกข์ หรือ เป็นอื่นไปจากนั้นอีก
 ต่อเมื่อจิตใจของตนเอง ได้ถึงพระนิพพานเข้า
 จริง ๆ แล้วจะคิดว่า. ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา
 นี้เองความที่ภาษาของโลกไม่พอเมื่อจะกล่าวถึง
 พระนิพพานหรือความที่พระนิพพานเป็นสิ่งที่จะ
 กล่าวว่าจะอะไรไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรเปรียบ
 เทียบได้จึงเป็น ความน่าอัศจรรย์อันหนึ่งของ
 พระนิพพาน เอง ที่น่าจะชวนให้ทุกคนค้นคว้า
 ให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปในเรื่องนี้.

ยังมีทางที่จะทำให้เข้าใจนิพพานได้ถูกต้อง
 อีกทางหนึ่ง คือทางโวหารปฏิเสธ ที่ปฏิเสธ
 นิพพานโดยความเป็นสิ่งที่ไม่เหมือนกับอะไรสัก
 อย่างเดียว ในบรรดาสิ่งทั้งหลายเท่าที่โลกรู้จัก
 แล้ว. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเองซึ่งตรัสรู้พระ
 นิพพานอย่างแจ่มแจ้งแล้ว แม้กระนั้นก็ยังทรง
 ต้องใช้ โวหารปฏิเสธชนิดนี้เป็นเครื่องแสดงพระ
 นิพพาน เพราะความที่นิพพานไม่เหมือนกับ

อะไรเสียเลย ข้อนี้ได้แก่พระพุทธรูปที่
 เราได้ยืมได้ฟังกันอยู่ทั่วไปแล้วว่า “อตุถิ ภิกฺขเว
 ตทายตํ, ขตฺถ เนว ปฐฺวี ฯลฯ อนารมฺมณ
 เมเวตํ, เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส”^๑ ซึ่งจะถอด
 ความหมายออกเป็นภาษาไทยไทยสั้น ๆ ตรง ๆ
 ได้ว่า สิ่งนั้นมีอยู่แน่ ภิกษุทั้งหลาย. ซึ่งในสิ่ง
 นั้นไม่ ใช้นิน ไม่ใช้น้ำ ไม่ใช้ไฟ ไม่ใช้ลม ไม่ใช้
 อากาศอันจุยตนะ ไม่ใช้เนวสัญญานาสัญญายตนะ
 ไม่ใช้โลกนี้ ไม่ใช้โลกอื่น ไม่ใช้ดวงจันทร์ ไม่ใช้
 ดวงอาทิตย์ ภิกษุทั้งหลาย, ตถาคคไม่กล่าวสิ่งนั้นว่า
 เป็นการมาการไป การหยุดอยู่ การเคลื่อนจากภพ
 หรือการเกิดใหม่. สิ่งนั้น ๆ ไม่หยุดอยู่ ไม่เวียนไป ไม่
 มีอารมณ์เลย สิ่งนั้นแหละคือที่สุดของความทุกข์
 จัง^๒. ข้อนี้หมายความว่าพระองค์ได้ทรง
 ปฏิเสธทุก ๆ อย่างทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม
 แม้ที่เป็นภูมิธรรมสูงสุดของสมัยนั้น กล่าวคือ
 เนวสัญญานาสัญญายตนะ พระองค์ก็ได้ทรง

๑. ปาฐลิกามวรรค อุตาน, ไตร. ล. ๒๕, น. ๒๐๖

ปฏิเสศด้วย เป็นอันว่าได้ทรงปฏิเสศสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงหมดทุกสิ่ง กระทั่งเหลือแต่สิ่ง ๆ เดียว
 เดียวโศคซึ่งทรงเล็งถึงนิพพาน อันเป็นธรรม
 อย่างเดียวที่ไม่เหมือนกับอะไรอื่น. โวหาร
 ปฏิเสศชนิดนี้ไม่ใช่โวหารเล่นสำนวนหรือแกล้ง
 พูดยุโยกโย้ แต่เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งซึ่งใน
 บางกรณีจะต้องนำมาใช้ เพราะมันเป็นสิ่งใหม่
 และแปลกจากสิ่งอื่น ๆ ในบรรดาที่รู้จักมาก่อน
 แล้วทุกอย่างสิ่งจริง ๆ. (อุทาหรณ์อันนี้เคยแสดงอย่าง
 ง่าย ๆ ด้วยเรื่องปลาไม่รู้เรื่องบก เมื่อคุยกับเต่าที่นำเอา
 เรื่องบนบกมาเล่าให้ฟัง ก็ถามเต่าว่า เหมือนกับสิ่งนั้น
 หรือ สิ่งนี้หรือ ตามที่ตนเคยรู้จักเท่าที่มีอยู่ในน้ำ
 ก็ได้รับคำตอบจากเต่า ล้วนแต่เป็นคำปฏิเสธทั้งนั้น นี้ก็
 เพราะบกไม่มีอะไรเหมือนกับในน้ำนั่นเอง เมื่อปฏิเสธ
 สิ่งในน้ำทุก ๆ สิ่งเสียแล้ว สิ่งที่ยังเหลือก็คือบก. แต่ผู้ฟัง
 จะรู้จักได้หรือไม่ นั่นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง) พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าได้ทรงแสดงสิ่ง ๆ หนึ่งโดยโวหารที่ปฏิเสธ

สิ่งอื่น ๆ ตามที่เขารู้จักกันอยู่แล้วทุก ๆ สิ่งเสีย
 เพราะไม่มีโวหารที่จะเรียกสิ่งนั้นตรง ๆ โดย
 เฉพาะและในที่สุดพระองค์ได้ทรงเรียกสิ่ง
 นั้น ด้วยคำที่ถูกต้องหรือสมควรยิ่งกว่าคำอื่นโดย
 ใกล้ชิดกับความจริงที่สุดว่า “อนโต ทุกขสฺส”
 — *ที่สุดของความทุกข์*. แทนที่จะเรียกว่ามันเป็น
 ยอดสุขหรืออื่น ๆ ซึ่งไม่ถูกต้อง. เราควรจะสังเกต
 ให้พบว่าเมื่อพระองค์จะทรงเรียกสิ่งนั้นให้ตรงไป
 ตรงมาไม่มีสมมติเจือปนเลยแล้ว พระองค์จะ
 ทรงเรียกว่า “*ที่สุดของความทุกข์*” เสมอ. คำ
 อื่น ๆ ที่เป็นคำสมมติเพื่อล่อใจผู้ฟังนั้น ทรงใช้ต่อ
 เมื่อทรงมุ่งหมายจะจงใจเขาด้วยอุบาย ไม่ใช่พูด
 ตรงไปตรงมาอย่างคำในภาษาวិทยาศาสตร์ หรือ
 มิฉะนั้นก็เพราะเป็นคำที่ใช้กันจนคุ้นไปแล้ว
 เช่นคำว่า *นิพพาน* ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในหมู่นัก
 บวชในสมัยนั้นว่า หมายถึงอะไร อย่างไร. ข้อนี้

ทำไมพระองค์จึงเป็นกษัตริย์ คือ ทำไมพระองค์
จึงไม่กล่าวถึงความสุขที่สัว์ทัว์คอยจ้องกันอยู่นั้น
ทำไมจึงตรัสไว้เพียงแต่ที่สุขของความทุกข์ ไม่
ตรัสให้เลยไปถึงว่ามันเป็นความสุขอย่างยิ่ง?
เป็นสิ่งที่เราควรพิจารณาด้วยเหมือนกัน.

เพราะอาศัยพระพุทธภาษิตที่ว่า "สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรม
ทั้งปวง (คือทั้งสังขารและมี ใช้สังขาร) เป็น
อนัตตา." เราอาจกล่าวได้ว่าทุกสิ่งในโลกนี้หรือ
ฝ่ายโลกียะนี้ เป็นทุกข์, เพราะความจริงมีอยู่
ว่า สุขก็เป็นสังขาร ทุกข์ก็เป็นสังขาร ตีก็เป็น
สังขาร ชั่วก็เป็นสังขาร คือเป็นของที่มีอะไรทำ
ขึ้นสร้างขึ้นชั่วคราว. คำว่า สังขาร ย่อมทราบ
กันอยู่แล้วว่าหมายถึงที่เป็นของผสมของ
หลายอย่าง และมีเหตุปัจจัยปรุงหรือทำขึ้นและ
หนุ่หนุ่ มันจึงอ่อนแอแคลอนแคลนไปตาม

เหตุบังเอิญจึงเป็นของหลอก. ของที่เราถือกันว่า
ดี หรือ สุข นั้นเสียอีกเป็นของร้ายไปกว่าทุกข
เพราะเป็นฝ่ายที่ทำให้คนหลงติดถอนตัวออกมา
ยาก.

คนเราติดโลกหลุดออกไปสู่ฝั่ง
โลกุตตระไม่ได้ ก็เพราะติดของดี ๆ
ในโลกนั่นเอง ของดี ๆ นั้นจึงเป็น
ทั้งทุกข์และทั้งพรางตา ฉาบด้วยรส
ที่ทาคนให้หลงไหล ไม่เหมือนกับ
ของชั่วที่เป็นสิ่งเปิดเผยและตรงไป
ตรงมา คือ เป็นทุกข์ตรง ๆ.

เมื่อโลกนี้ไม่มีอะไรมากไปกว่าของสอง
อย่างคือ ของดี—ของชั่ว หรือความดีความชั่ว
แล้วโลกนี้ก็ไม่มีอะไรนอกไปจากทุกข์อย่างเดียว
ดังหลักที่มีอยู่ว่า ทุกขเมว हि สมุโภติ ฯลฯ
นาถณตฺร ทุกฺขา นฺริชฺฌติ ซึ่งมีใจความตรง ๆ

ว่า "ทุกข้ออย่างเดียวกันเท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข้ออย่างเดียวกัน
 เท่านั้นที่ปรากฏอยู่ ทุกข้ออย่างเดียวกันเท่านั้นที่ดับไป.
 นอกจากทุกข์แล้วในโลกนี้หามีอะไรเกิดขึ้นไม่ หามี
 อะไรดับไปไม่" ซึ่งเป็นความจริงอันเด็ดขาดที่สุด
 กล่าวทำให้คนทุกประเภทพิศุจน์ดู. สิ่งที่มีการเกิด
 ได้ สิ่งนั้นดับได้ในที่สุดและเปลี่ยนรูปอยู่เรื่อยๆ
 ในท่ามกลาง, คือระหว่างที่เกิดขึ้นแล้ว จนกว่า
 จะดับไป ไม่มีระยะที่คงที่ถาวรแม้แต่ขณะจิต
 เดียว ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเหลว สิ่งแข็ง มีชีวิต
 วิญญาณหรือไม่มีก็ตาม แม้ที่สุดแต่ที่เป็นนาม
 ธรรมล้วน เช่นตัวความคิดและอารมณ์ที่เลื่อน
 ลอยอยู่ในจิตใจของสัตว์ ก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ
 เกิดขึ้น แปรไป และดับลงวนเวียนกันอยู่.
 เมื่อพิจารณาดูสิ่งทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้นปรากฏตัวอยู่
 และดับไปทุกอย่างแล้ว จะเห็นว่าล้วนแต่เป็นตัว
 สังขารไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ คือพิจารณาดูแล้ว

นำอิศนาระอาใจเป็นที่สุดไปทั้งนั้น ท่านจึงกล้า
ยืนยันว่า นอกจากทุกข์แล้วหามีอะไรเกิดขึ้นไม่
ให้คนพึงระวังให้ดีเพราะมีทุกข์หลายประเภทนัก
ที่เคลือบไว้ด้วยสิ่งที่เปรียบกันได้กับน้ำตาล และ
แม้แต่ตัวน้ำตาลนั้นเองมันก็เป็นขุมทุกข์ด้วย.
เมื่อสิ่งที่เป็นฝ่ายเกิด มีแต่ทุกข์ ไม่มีอะไรอื่น
ถึง^๕แล้ว ฝ่ายที่ดับก็มีแต่ทุกข์นั้นเองอีก. สิ่ง
ที่เขาเรียกกันว่าสุขที่เกิดขึ้นและดับไป นั่นก็คือ
ตัวทุกข์นั่นเอง, เป็นทุกข์ที่มีอะไรเคลือบไว้อย่าง
สนิทจนชาวโลกรู้สึกด้วยความคิดและความรู้
อย่างโลก ๆ ของเขาว่า เป็นความสุข และ
ตรงกันข้ามกับความทุกข์.

เพราะในโลกนี้หรือธรรมชาติทั้งปวง มี
แต่สิ่งที่^๕เป็นสังขารเท่านั้น นอกไปจากนี้ไม่มี,
ถ้าเราจะหาสิ่งที่ตรงกันข้ามหรือนอกไปจากนี้^๕
ก็จำเป็นต้องหาที่นอกโลกหรือโลกุตระ เพราะ

ฉะนั้นจึงกล่าวได้อย่างเด็ดขาดว่า สิ่งที่เราอาจ
 จะหาได้โดยผ่านทะลุไปในโลก หรือโดยอาศัย
 โลกเป็นบทเรียน โดยที่ตัวเราเองหรือโลกนั้น
 ก็เป็นเพียงตัวมายา หรือสังขารอย่างหนึ่งเท่านั้น
 นี้มีแต่ ทุกข์ อย่างหนึ่ง กับปลายสุดอันเป็น
 ที่จบสิ้นแห่งทุกข์ หรือเรียกว่า ที่สุดทุกข์ อีก
 อย่างหนึ่งเท่านั้น. เมื่อตัวเราเองเป็นเพียง
 สังขารหรือมายาอันหนึ่ง มีความหลงของตัว
 เป็นเหตุให้บัญญัติขึ้นในโลกขึ้นยึดถือเอาตาม
 ความเข้าใจของตน และทุก ๆ คนตกอยู่ใน
 ลักษณะเดียวกันดังนี้ ถ้าสามารถที่จะมองเห็น
 ความผิดความเท็จที่ตนหลงบัญญัติและยึดถือ
 ขึ้นมาเมื่อใดก็จะพบว่าตัวเองไม่มี เมื่อเป็นเช่น
 นี้แล้วใครเล่าจะเป็นผู้ต้องการความสุข และสิ่ง
 ที่มีขึ้นอย่างหลอก ๆ ทั่วไปเองอย่างเป็นกฎ
 ธรรมดาก็คือตัวทุกข์เท่านั้น. เมื่อสัตว์ยังเห็น
 แก่ตัวก็ต้องการออกไปจากทุกข์หรือสิ่งที่ตน

ไม่ปรารถนา. ครั้นรู้ว่าไม่มีตัว ก็ไม่ต้องการอะไร และนั่นก็คือที่สุดของความทุกข์. สัตว์ที่มีความรู้สึกว่ามีตัว ยังต้องการอะไรอยู่นั้น เขาจะได้พบได้เห็นแต่ความทุกข์เท่านั้นที่มีมาและสิ้นไป. แต่เขาเข้าใจผิดหลงเอาความทุกข์ประเภทหนึ่ง คือประเภทที่มีอะไรเคลือบข่มไว้อย่างที่ตรงกับความต้องการของกิเลสนั้นมาเป็นความสุข และเลยยึดถือเอาหลักอันนั้นขึ้นยืนยัน ก็ต้องให้มีสุข เป็นของคู่กับทุกข์ไว้เสมอ แม้เขาจะมองเห็นสุขบางอย่างที่เขาเคยพอใจมา กลายเป็นทุกข์ไป เพราะเป็นของมายาอยู่บ่อยๆ เขาก็ยังหวังที่จะหาพบความสุขตามอุดมคติของตนในโลกหน้า หรือโลกที่เรายังไม่รู้จัก หรือด้วยสภาพที่เขายอมรับในเวลาเห็นว่าเขายังไม่มองเห็นหรือแม้แต่อาจนึกฝันไปได้เลย.

ถ้าใครมาบอกว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนเรื่องความสุข ทรงสอนแต่เรื่องความทุกข์ กับ

ความคับแค้นข้อนั้นของความทุกข์เท่านั้น ^๕ ดังนั้น
แล้วเขาก็จะหาว่าไม่จริง. ^๕ ถ้ายังบอกว่าพระ
พุทธเจ้าตรัสว่า ^๕ ตัวคนที่กำลังต้องการความสุข
อย่างนั้นอย่างนี้อยู่ในเวลานั้น ^๕ เป็นเพียงมายา
ไม่มีตัวจริง ^๕ ดังนั้นแล้วเขาก็จะเห็นว่านี่คงจำมา
ผิด. ^๕ และถ้าบอกว่าตัวมายานั้นเองแหละเป็น
ตัวทุกข์นั้นเองด้วย ^๕ ถ้าต้องการให้ดับทุกข์ ก็มี
แต่ทางเดียว ^๕ คือดับตัวมายาหรือสังขารที่เต็ม
ไปด้วยอวิชชา ^๕ เสีย ^๕ ทุกข์ก็จะสิ้นไปดังนั้น
แล้วเขาผู้นั้นคงจะตอบทันทีว่า ^๕ ถ้าเช่นนั้นฉัน
ไม่ต้องการความสิ้นทุกข์ของท่านแล้ว ^๕ ท่านจง
ไปสอนคนอื่นเถิด. ^๕ เช่นนั้นจะเห็นได้ว่า นิพพาน
นั้น ^๕ คือที่สุดของความทุกข์จริง ^๕ และอยู่ใกล้ ๆ
ตรง ^๕ เอง. ^๕ ^{๖๕๘๗} แม้นักเป็นความน่าอัศจรรย์อัน
หนึ่งของพระนิพพานด้วย ^๕ กล่าวคือ ^๕ ความ
ที่พระนิพพานเป็นสิ่งที่อาจหาได้ในที่ทั่วไปนั้น

เอง. ถ้าหากเขาว่าจะไม่เป็นเด็กที่ถือและยอม
 มองจนพบว่าบรรดาสิ่งที่เกิด ๆ มี ๆ อยู่ในโลก
 หรือที่เป็นตัวโลกเองในบัดนั้นนั้น นอกจากตัว
 ทุกข์อย่างเดียวแล้วสิ่งอื่นไม่มีจริง ๆ และที่สุด
 ของทุกข์ก็คือที่สุดของโลกนั่นเอง พระองค์ได้
 บัญญัติรวมไว้ในร่างกายนี้พร้อมเสร็จ สำหรับ
 ให้คนให้ศึกษา. ทั้งหมดนี้เป็นวิธีที่จะเข้าใจ
 นิพพานโดยอาศัยหลักโฆหารปฏิสถ.

แต่เมื่อจะจับหลักในเรื่องนี้มาจากอีกทาง
 หนึ่ง คือมาจากทางที่ถือว่ามิของคู่ ทั้งที่ได้กล่าว
 มาแล้วย่อ ๆ ข้างต้นก็อาจทำได้เหมือนกัน.
 โฆหารที่ว่าทุกอย่างเป็นของคู่กันเป็นโฆหารโลก
 แท้ เป็นชั้นสมมติในฝ่ายโลกกุตตระมีโฆหารเดียว
 ทุกอย่างมีเดียว คือความจริงที่กล่าวที่จริง ๆ และ
 เราอาจจับหลักมาจากโฆหารคู่เพื่อเข้าใจโฆหาร
 เดียวหรือนิพพานได้โดยลำดับ. โฆหารเดียวหรือ
 โฆหารโลกกุตตระนั้นเช่นถือว่าไม่มีอะไร มีแต่

ทุกข์อย่างเดียว ทุกข์นั้นนั่นเองน้อยเข้า ๆ จนกระทั่งเหลือ ๔ เหลือ ๓ เหลือ ๒ เหลือ ๑ กระทั่งเป็นทุกข์ ๐, นั่นคือที่สุดของทุกข์ แต่มิได้ถือว่าเป็นสุขเพราะว่าตามความเป็นจริงนั้นสุขเป็นสิ่งที่ไม่มี. สิ่งที่กำลังมีนั้นเป็นเพียงสังขารอันหนึ่งที่กำลังหลอกตัวเองให้ยึดถือว่าตนของตนมี และตนต้องการความสุข ครั้นสังขารกลุ่มนั้นเกิดรู้จักตัวเองขึ้นมา ก็มีความรู้สึกเกิดขึ้น อันเป็นเหตุให้รู้จักสังขารทั้งหลายตามที่เป็นจริง ก็เกิดความไม่ยึดถือและไม่มีความปรารถนาความสุขอะไรที่ไหน ปรารถนาอยู่ก็แต่อยากจะดับตัวสังขารนั่นเอง ซึ่งเป็นตัวทุกข์แท้ ๆ นั้นเสีย ไม่ให้มีสังขารเหลืออยู่สำหรับตนทุกข์อีกต่อไป. แต่การดับนี้ไม่ได้หมายถึงการแกล้งฆ่าตัวตายซึ่งไม่เป็นการดับของสังขารแต่อย่างใดกลับจะเป็นการสร้างสังขารอันยุ่งยากพัวพันอันใหม่เสียอีก. เท่านั้นที่เห็นได้ว่าตัวที่มีอยู่นั้นไม่มีอะไรเป็น

เพียงกลุ่มสังขาร หรือตัวทุกข์; สังขารยังอยู่ที่ต้อง
 ทุกข์ร่ำไป ไม่มีทางที่จะแก้ไขให้เป็น อย่างอื่นแม้
 จะทำให้รู้สึกเพลิดเพลินสนุกสนานได้ในบาง
 คราวก็เป็นของหลอก ๆ และชั่วคราว. แม้ที่สุด
 ความสุขอันเกิดจากความสงบ ก็ชั่วเวลาที่ว่าง
 ภายรู้ว่ามีสุขบ้างเท่านั้นเอง, ซึ่งทำให้พระ
 อริยเจ้าทั้งหลายพอใจในความดับสนิท มากกว่า
 ที่จะยังคงอยู่ในความสุขแม้ที่ประณีตชนิดนั้นไป
 ตลอดกาลป์. ตัวที่ยังอยู่หรือคงอยู่ไม่ว่าในเวลา
 หรือในเวลาไหนจึงเป็นภาระหนักหรือของหนัก
 กล่าวโดยเจาะจงก็คือทุกข์นั่นเอง. เพราะเหตุนี้
 เมื่อกล่าวกันจริง ๆ ตรง ๆ ตามแบบแห่งวิชา
 ศาสตร์ หรือการเพิกถอนสมมติชั้นหยาบ ๆ เสีย
 จึงกล่าวว่ามีแต่ทุกข์เท่านั้นที่เกิด ๆ ดับ ๆ อยู่เสมอ
 และเมื่อถึงที่สุดทุกข์แล้ว ก็ดับสนิทไป หหมดเรื่อง
 แห่งการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีร่องรอยอะไร
 เหลือ แม้ใครจะสมมติภาพอันนี้ให้กลับเป็น

ความสุขขึ้นมาอีกก็ตามที แต่ความจริงเป็น
 เพียงที่สุดของความทุกข์หรือความคับสนิทแห่ง
 สังขารกลุ่มหนึ่งเท่านั้น. แต่สำหรับโอรหารโลก
 หรือโอรหารกู่^๕นั้น ถือกันว่ามิ^๕ร้อนมิ^๕เย็น มีสุข
 มีทุกข์ มีดีมีชั่ว มีบุญมีบาป ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่
 เป็นกู่^๕ไปทั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรง
 กำ^๕นิ่งถึงหลัก^๕ก่อน^๕นี้^๕ใน^๕ชั้น^๕แรก^๕ๆ^๕เหมือน^๕กัน^๕ แต่
 ครัน^๕พระ^๕องค์^๕ได้^๕ทรง^๕ขึ้น^๕ถึง^๕ความ^๕จริง^๕อัน^๕สูง^๕สุด^๕
 แล้วก็^๕ตรัส^๕ไป^๕ใน^๕ทาง^๕โอร^๕หาร^๕เดียว^๕ เช่น^๕อริย^๕สัจ^๕สี่^๕
 ตรัส^๕เรื่อง^๕ทุกข์^๕กับ^๕มูล^๕เหตุ^๕ของ^๕ทุกข์^๕ และ^๕เรื่อง^๕
 ความ^๕คับ^๕สนิ^๕ท^๕ของ^๕ทุกข์^๕ กับ^๕วิธี^๕ที่^๕จะ^๕ค้ำ^๕มัน^๕อย่าง^๕ไร^๕
 ซึ่ง^๕กู่^๕หลัง^๕นี้^๕เอง^๕เมื่อ^๕เรานำ^๕มา^๕กล่าว^๕กัน^๕อย่าง^๕สม^๕ม^๕ติ^๕
 ก็^๕บัญญัติ^๕นาม^๕ใหม่^๕ว่า^๕สุข^๕และ^๕ทาง^๕ของ^๕ความ^๕สุข^๕ อัน^๕
 ทำให้^๕หลง^๕ไป^๕ว่า^๕อริย^๕สัจ^๕นี้^๕ท่าน^๕แสดง^๕ความ^๕สุข^๕ไว้^๕
 โดย^๕ความ^๕เป็น^๕ของ^๕กู่^๕กับ^๕ความ^๕ทุกข์^๕ หลัก^๕ที่^๕ใช้^๕กัน^๕
 ทั่วไป^๕ใน^๕เวลา^๕นี้^๕ ก็^๕คือ^๕หลัก^๕ที่^๕ได้^๕ยิน^๕กัน^๕อยู่^๕เสมอ^๕ๆ^๕

แล้วว่า ทุกๆ เมวหิ สมุโภติ ฯลฯ นาณญตุร
 ทุกุขา นิรุชฌติ” ซึ่งแปลเป็นไทยตรงๆ ว่า
 “ทุกซ์เท่านั้นแหละเกิดขึ้น ทุกซ์เท่านั้นตั้งอยู่ และ
 ทุกซ์เท่านั้นเปลี่ยนไป นอกจากทุกซ์แล้วหามีอะไรเกิด
 ไม่ หามีอะไรดับไม่” ข้อนี้รวมความว่าสิ่งที่
 เกิดๆ ดับๆ อยู่ในโลกลนี้ไม่มีความเกิด ความ
 ดับมีแต่ที่สุดของทุกซ์ (ที่ดับสนิทของทุกซ์)
 อย่างเดียว ความจริงที่แท้ชัดชัดจึงไม่มีเรื่องอะไร
 อื่น นอกจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกซ์เท่านั้น และมี
 แต่ในโลกอันเป็นทุกซ์อย่างเดียวนั้นแหละ.

สัตว์ที่ยังเขลาเพราะอวิชชา มอง
 เห็นทุกซ์ในส่วนที่เป็นความเพลิด
 เพลินเป็นความสุขไปเสีย มองสิ่ง
 ร้อนน้อยเป็นเย็นไปเสีย มองบาป
 ชนิตทั้งดงามมีคนติดกันมาก ๆ เป็น
 บุญไปเสีย และขุดถ่อสิ่งทั้งชอบกัน

มาก ๆ ทั้งที่ความชอบนั้นเป็นมายา
 และทำความหนักอกหนักใจให้แก่ผู้
 ยึดถืออย่างเดียวกันกับสิ่งอื่น ๆ ว่าเป็น
 ของดีไปเสีย ซึ่งทุก ๆ สิ่งเหล่านั้นไม่
 มืดหรือสว่าง บุญหรือบาป ล้วนเป็น
 เพียงสังขารที่เป็นทุกข์เสมอกันหมด.

โดยเหตุนี้ เราจึงเห็นได้ว่าของเป็นคู่ ๆ
 ใดที่เกิดขึ้นในโลกหรือมีอยู่แต่ในวัฏหารโลกได้
 อย่างไร ส่วนความจริงหรือโลกุตตระวัฏหารนั้น
 หมายถึงของเดี่ยว หรือไม่มองเห็นอะไรโดย
 ความเป็นคู่อย่างไร และพระนิพพานซึ่งไม่
 เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ท่านกล่าวว่า
 เอตํ สันตํ, เอตํ ปณีตํ คือสิ่งนั้นละเอียดนัก.
 นั้นมีความจริงเพียงไร. เท่าที่กล่าวมานี้ ก็เป็น
 ความน่าอัศจรรย์พร้อมกันอยู่ในพระนิพพาน คือ
 ทั้งในส่วนทฤษฎีที่ถือว่านิพพานพ้นไปจากทุก ๆ
 สิ่ง เหนือทุก ๆ สิ่งที่เป็นคู่; และทั้งในส่วน

ปฏิบัติคือข้อที่ว่า การจะลู่ถึงนิพพานต้องกำหนด
ก้าวข้ามไปหรือละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นของคู่ทุก ๆ
อย่างในโลกนี้ คือข้ามขึ้นไปให้พ้นทั้งดีและชั่ว
ทั้งบุญและบาป ทั้งสุขและทุกข์ ฯลฯ ทั้งหวาน
และขม อันเป็นสภาพที่เร้นลับยากที่คนธรรมดา
จะคาดคะเนถึง และจะหยั่งทราบได้ก็แต่ผู้ลู่
ถึงเข้าแล้วจริง ๆ เท่านั้น เพราะเหตุที่เป็น
สภาพอยู่นอกเหนือความรู้สึกรู้สีกว้างไกลของโลกล้วน
เอง. เพียงเท่านั้นก็เป็นความอัศจรรย์น่าคิดน่า
ศึกษาเหลือที่จะกล่าวอยู่แล้ว และนับว่าเป็น
ความน่าอัศจรรย์ อีกประการหนึ่ง.

เมื่อเราผู้เป็นพุทธบริษัทมีสิ่งที่ดีที่ประเสริฐ
เป็นชั้นเอก ไม่มีคู่เปรียบ ไม่มีอะไรที่จะเข้ามาวัด
จับเป็นการเทียบบ่าเทียบไหล่กันได้ดังนี้ ความ
ภาคภูมิใจในการที่เราได้เข้ามาเป็นพุทธบริษัท
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นสิ่งที่จะต้องเกิด
ขึ้นเป็นธรรมดาและเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่จะทำ

ให้เกิดความเคารพนับถือตัวเอง ว่าตนเป็น
 พุทธบริษัทแท้จริง เพราะเหตุที่ตนรู้จักจุดมุ่ง
 หมายของการเป็นพุทธบริษัท. ถึงแม้ว่าในบัดนี้
 จะไม่สามารถลุถึงนิพพานนั้นได้ โดยมอง
 เห็นประจักษ์ชัดอยู่ว่ายังถูกรัดรั้งไว้ด้วยของบาง
 สิ่งบางอย่าง ยังไม่สามารถจะตัดออกไปพ้นได้
 ในบัดนี้ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ยังมีความแน
 ใจว่าตนหลีกเลี่ยงพระนิพพานไม่พ้น เพราะความ
 อัจฉริยะแห่งพระนิพพาน กล่าวคือมีความลุ่ม
 ลากเอียงเทอนหนึ่ง คอยบังคับขับไล่ตนให้ไป
 ทางนั้นอยู่เสมอ. ถึงแม้ว่าอวิชาและโมหะของ
 สัตว์จะเป็นเครื่องกีดขวางหนี้ยวรงค์สัตว์ให้ออก
 นอกลุ่มนอทางได้ในบางครั้งบางคราวแต่เมื่อ
 ความคิดอันเกิดขึ้นจากการที่ตนกลงไปนอกลุ่ม
 นอทาง มีช้ำกันอยู่บ่อยๆ ก็ย่อมให้ผลระ
 ทอนในทางที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อขึ้นได้ไม่
 เร็วก็ช้า.

การศึกษาเรื่องนิพพานหรือเกี่ยวกับนิพพาน
 จึงเป็นสิ่งที่ควรจะต้องว่าเป็นของสำคัญ ควรทำ
 ให้มีทั่วไปแม้กระทั่งแก่เด็ก ๆ เด็กพุทธบริษัท
 ควรทำให้มีความนึกคิดผิดจากเด็กที่มีใช้พุทธ-
 บริษัท คือเขาควรจะนึกหรือถือหลักในใจว่า
 สิ่งทีประเสริฐที่สุดคือความหลุดพ้น หรือว่า
 ความ หลุดพ้นนั้นคือสิ่งที่ประเสริฐ ที่สุดดีที่สุกก็
 ได้. แม้จะยังไม่อาจรู้ได้ชัดเจนว่า หลุดพ้นจาก
 อะไรหรืออย่างไรเพียงไหนก็ควรจะให้ รู้ว่าหลุด
 พ้นจากทุกข์ หรือ สิ่งที่ไม่ ชอบไป พลัง ก่อน
 แล้วจะค่อยรู้สูงขึ้นไปเอง. เมื่อเด็กค่อยโตขึ้น
 ความรู้สึกก็ค่อยสูงขึ้นมา รู้จักเกลียดสิ่งที่เลว
 อย่างที่ผู้ใหญ่ค่อย ๆ รู้จัก, คือสิ่งที่แม้จะเลว
 น้อยก็รู้สึกเกลียดอย่างประณีตยิ่งขึ้น. ความรู้สึก
 แห่งจิตใจของเด็กนั้น ก็ย่อมรู้จักความหลุดพ้น
 จากสิ่งทั้งปวงได้ ในเมื่อได้ผ่านโลกมาแล้ว
 อย่างสมบูรณ์. การทำเช่นนี้ทำให้มีจิตใจเป็นผู้-

ใหญ่ได้เร็ว เป็นพุทธบริษัทที่ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว
 เร็วรู้จักจัดตัวเองและผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้อง
 กับตนให้มีแนวหรือระเบียบ เป็นไปในทางสงบ
 สุข. อันความหลุดพ้นนั้น มีความหมายแปร
 ไปอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะมุ่งไปในทางความ
 รอดพ้นจากความบีบคั้นของทุกข์ กล่าวคือมุ่ง
 ตรงไปยังพระนิพพานอย่างเดียว. ฉะนั้นการ
 ตั้งปรารถนา นิพพาน จึงเป็นสิ่งที่ คล้อย ตามกฎ
 ธรรมชาติของจิตใจ หรือเป็นกฎธรรมด้ายิ่งนัก
 ซึ่งจะทำให้ก้าวหน้าไปที่ละน้อย ๆ ได้เอง จน
 กระทั่งสูงสุดในฝ่ายโลกียะแล้ว ข้ามไปโลกุตระ
 ได้โดยไม่มีกรณีธรรมคาเลย. เมื่อพุทธบริษัท
 ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่มีความรู้สึกห่วงเอานิพพาน
 กล่าวคือ ความ รอด พ้นจาก สภาพที่ บีบคั้น เป็น
 อารมณ์ หรือเป็นที่มุ่งหมายอยู่ในใจอยู่เพียงใด
 แล้ว ก็จะได้รับผลเป็นที่พอใจเกินค่าที่เสียสละ
 เพราะได้ทำให้ก้าวหน้าในทางจิต.

เมื่อพิจารณาตัวอย่างตรงไปตรงมา เรา จะค้นพบว่าความยุ่งยากทั้งหลายในโลกนี้ เกิดขึ้นมาจากการที่สัตว์โลกละเลยไม่เอาใจใส่ต่อการปฏิบัติเพื่อความรอดพ้น ที่มี แนวเส้น ตรงไปยังนิพพานเพราะไม่รู้จักรั้วานนิพพานคืออะไรนั่นเอง. ครั้นได้ยินคำซ้ำซากด้วยความไม่เข้าใจหนักเข้า หรือได้ยินพูดกันอยู่ก็แต่ในวัควาอาราม ก็เกิดเห็นเป็นของครีไม่ไช้เรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ไปเสีย จึงไม่รู้จักรั้ว ๕ ปณิธานใน การกระทำ ของตน หรือของหมู่คณะให้มุ่งไปยังความสงบสุขได้ พวกพุทธบริษัทไม่ไช้เป็น พวกหลับหู หลับตา มุ่งหาประโยชน์เฉพาะตนแคบ ๆ ส่วนเดียว แต่เป็นพวกที่สนใจในการศึกษา และใช้เวลา หรือความคิดไปในทางที่จะให้ได้รับประโยชน์จากการเป็นมนุษย์มากที่สุด ที่จะมากได้ เมื่อคนอื่น พากัน ยุ่งยาก ลำบาก ด้วย เรื่อง ทุกสิ่ง ทุกอย่าง, พวกพุทธบริษัทเรียบร้อยราบรื่นทุก

อย่าง. ทั้งความดีและความชั่วไม่สามารถรบกวนความสงบของพุทธบริษัทจึงทำให้หายใจอยู่ได้ด้วยลมอันบริสุทธิ์ตลอดเวลา. คนที่ทำความดีไว้มากแล้วตาย เขาสรรเสริญว่าตายดีที่สุด. คนที่ตายมีสติหรือระลึกได้แต่ความดีไปเสียทั้งนั้น เมื่อตนจะตายทำให้ตายอย่าง กล้าหาญ กล้าเผชิญหน้ากับความตาย คนเขาก็สรรเสริญว่าเป็นคนตายดีที่สุด. ข้อนี้เราเองหรือใครก็ตามต้องยอมรับรองว่านั่นเป็นสิ่งที่ดีที่สุด. แต่พุทธบริษัทควรจะไปได้ไกลหรือสูงกว่านั้นยิ่งขึ้นไปอีก คือเมื่อเขาพากันเตรียมตัวเพื่อจะตายให้ดีที่สุด ยุ่งยากอยู่ด้วยการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นานาประการ พวกพุทธบริษัทกลับเตรียมตัวที่จะไม่ตาย คือตายกะเขาไม่เป็น อยู่เหนือความตายเสียแล้ว. แม้ที่นี่ เคียวนี่ เราพุทธบริษัทก็ไม่มี ความตาย และจักไม่มีความตายในอนาคต เป็นผู้รู้มฤตธรรมเพราะได้ถอนเอาสิ่งที่เรียกว่า “ตัวเรา”

ออกไปเสียแล้วจากความรู้สึกของจิตใจ. และที่
 ทำดังนั้นได้ก็โดยอาศัยความรู้ที่ได้มาจากการที่
 มั่นรู้จักพระนิพพานนั่นเอง เป็นสมุฏฐานของ
 ความรู้อื่น ๆ ที่จะทำให้รู้จักโลกทั้งปวง โดยประ
 จักษ์ชัดว่าอะไร, เป็นอะไร, เพื่ออะไร, โดยอะไร,
 เป็นต้น. เพราะเหตุที่ความรู้จักพระนิพพาน
 ย่อมหมายถึงความรู้จักโลกโดยทุกแง่ทุกมุม คือ
 รู้จักเหตุปัจจัยของโลก ความสิ้นเหตุปัจจัยของ
 โลกนั้นด้วย จนหายตื่นหายหลงหายงงในโลก
 หรือต่อโลกซึ่งกลุ้มไปด้วยกลิ่นไอของความดี
 ความชั่วเท่านั้น พุทธบริษัทจึงไม่มีภาระยุ่งยาก
 แม้ที่สุดแต่ที่ จะเตรียมตัวเพื่อตายให้ดีที่สุด
 งดงามที่สุด เพราะว่าพุทธบริษัทเป็นผู้ไม่รู้จัก
 ตาย. และความงดงามที่สุดนั้น งดงามอยู่ที่
 ความไม่ตาย หรือตายไม่เป็นมากกว่าจะไปอยู่กับ
 ความตาย แม้ว่าจะได้พยายามตายให้ดีที่สุดสัก
 เพียงไร. ทั้งนี้ก็โดยเหตุที่ว่าถ้ารู้จักพระนิพพาน

แจ่มใสอยู่ในจิตเพียงใดแล้ว ความรู้สึกว่าตาย
 หรือจะต้องตายจะไม่สามารถเข้ามาสู่จิตใจของ
 ความรู้อันแจ่มใสนั้นได้ จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า
 พระนิพพานหรือแดนพระนิพพานนั้น ความ
 ตายตามเข้าไปไม่ได้ ความทุกข์ตามเข้าไปไม่ได้
 เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสังขารหรือเป็นโลก ส่วน
 นิพพานเป็นสังขารหรือพ้นโลก ทั้งสองสิ่งนี้อยู่
 ร่วมกันไม่ได้ (เช่นเดียวกับก้อนน้ำแข็ง ไม่
 สามารถลงไปลอยอยู่ในหม้อน้ำเดือด หรืออีก
 อย่างหนึ่งก็คือ น้ำไม่สามารถเดือดอยู่ในถัง
 น้ำแข็ง) โดยเหตุที่นิพพานเป็นที่ดับของ
 สรรพสังขาร ความไม่รู้หรือรู้ผิด กล่าว
 คือปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง ได้กระทำให้เกิด
 ความสำคัญผิดว่ามีสัตว์ มีบุคคลตัวตนขึ้นมา
 มีเกิดแก่เจ็บและมีตาย แล้วก็ทุกข์เป็นห่วง
 เพราะเหตุนี้^๕เป็นธรรมดา. แต่อวิชชาหรือ
 โมหะอันนั้นเข้าไปในขอบเขตของนิพพานไม่ได้

จะคับละลายหายไปเสียตั้งแต่แรกที่นิพพานจะปรากฏขึ้น. ค้วยเหตุ^๕ตนเองในนิพพานหรือในจิตใจที่รู้^๕นิพพานเต็มเปี่ยมจึงไม่มีความรู้สึก^๕ว่าตัวตนสำหรับเกิดแก่เจ็บตาย ไม่มีใครตายไม่มีใครเกิดใหม่. ค้วยเหตุ^๕จิตใจที่รู้จัก^๕นิพพาน จึงเป็นจิตที่ไม่รู้จักกับความตาย ความตายจึงคงเหลือเป็นสมบัติของโลกอยู่ฝ่ายเดียวไม่มีในโลกุตตระหรือที่พื้นโลกนั้น. พุทธบริษัทมีอะไรที่คิดว่าผู้อื่นที่ไม่ใช่พุทธบริษัทก็^๕ที่ตรง^๕นี้เอง คือตรงที่ตายกะใครไม่เป็น^๕นี้เอง. พุทธบริษัทไม่ยุ่งยากเกี่ยวกับการจัดการที่จะต้องตายซึ่งเป็นของกต^๕ทับจิตใจ ทำให้เป็นห่วงกังวลทั้งในด้านความกลัว ความรัก ความอาลัยและอื่น ๆ เหมือนเขาทั้งหลาย, แต่กลับตรงกันข้ามกับเขาโดยประการทั้งปวง.

โดยอาศัยหลักสั้น ๆ อัน^๕นี้ เราก็จะพบได้ว่าความตาย^๕นั้นอยู่กับโลก,

เป็นสมบัติของโลก ความไม่ตายนั้น
อยู่กับโลกุตตระ หรือที่พื้นโลก, ความ
ตายไม่เป็นสมบัติของโลกุตตรสภาพ,

นักศึกษาที่มิใช่เป็นพุทธบริษัท หรือแม้
ที่เป็นพุทธบริษัทบางคนทั้งในและนอกประเทศ
เรา ได้เขียนอธิบายเรื่องพระนิพพานอย่างผิด
พลาด ในหน้าหนังสือต่าง ๆ ที่เราอาจหาพบได้
ไม่น้อยเลย. แต่สำหรับพวกเราพุทธบริษัท
จักไม่เป็นผู้เข้าใจความรอดพ้นหรือนิพพาน ผิด
พลาดไปจากความมุ่งหมายอันแท้จริงโดยเด็ด
ขาด เรามีการศึกษา มีการพยายามทุก ๆ
ประการ ล้วนแต่มีที่ยึดหน่วงมีเหตุผลเป็น
เครื่อง ประคับ ประคองมิใช่ศึกษา หรือ ปฏิบัติ
โดยกระทำม ๆ ไม่ตามทฤษฎีหรือมติในฐานะ
เป็นวิชาแปลก ๆ ใหม่ ๆ อันหนึ่งในตำรา เรา
จึงสามารถยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ได้อย่าง
ถูกต้อง. ความยุ่งยากทั้งหลายในโลกนี้เกิดมา

จากความเข้าใจผิดของโลกเองโดยเฉพาะก็คือได้
 เข้าใจคำว่า รอคั้น ผิดไปจากความจริง จึง
 เป็นเหตุให้มนุษย์หลงใช้เวลาทั้งหมดที่มนุษย์มี
 ไปในความยุ่งยากไกลาหล ซึ่งเป็นการเบียด
 เบียดทั้งตนเองและผู้อื่น นับตั้งแต่ระหว่าง
 บุคคลต่อบุคคล กระทั่งหมู่คณะที่ใหญ่โต ที่
 เรียกว่ามหาสงคราม อันเป็นเหตุให้เกิดการ
 กระทบกระเทือนทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง
 และอื่น ๆ ยุ่งยากไปหมด ซึ่งเมื่อมองดูด้วย
 ปัญญาหรือความรู้ของมนุษย์เหล่านั้นเอง ก็เกิด
 การสับสนวนเวียนน่าเวียนหัว เพราะไม่ทราบ
 ได้ว่ามันมีมูลมาอย่างไร กลับเห็นสิ่งเหล่านั้น
 เป็นของแตกต่างกันเป็นหลายประการ มีมูล
 เหตุก็แตกต่างกัน สับสนกันไปหมด หรือไม่รู้
 ได้ว่ามีมูลจากอะไรนั่นเอง ในที่สุดมนุษย์เหล่านี้นักเวียนหัวเอาจริง ๆ โดยความรู้ลึกที่ยุ่งไป
 หมด ว่าความทุกข์ทั้งหลายนั้นช่างมีมากมาย

หลายแขนง หลายเหตุ หลายแบบ จนสะสาง
 ไม่ไหว แก้ไขไม่ได้อันเป็นเหตุให้เกิดความรู้สึก
 ที่อยากใช้อำนาจเป็นธรรม และสะสมกำลัง
 สำหรับสู้รบกันเข้าไว้. แต่ที่จริง นั่นคือบาป
 กรรมหรือผลวิบากอันเกิดขึ้นแก่มนุษย์เหล่านั้น
 อย่างสาสมกันแล้วกับการที่ตนได้เข้าใจความ
 หมายของความรอดพ้นอย่างผิด ๆ กล่าวอีก
 อย่างหนึ่งคือความเข้าใจนิพพานไปอย่างผิดถนัด
 โดยเห็นเป็นของน่ารังเกียจ. แต่ถ้าหากว่ามนุษย์
 จะได้พากันมองดูความทุกข์ยากเหล่านั้นด้วยปัญญา
 หรือความรู้ของพวกพุทธบริษัทมาเสียตั้งแต่เริ่ม
 แรกแล้ว ก็จะพบแต่ความราบรื่นสงบเย็น เขา
 จะพบได้ง่าย ๆ ว่าสิ่งยุ่งยากเหล่านั้น แม้จะมี
 มากมายหลายสิบหลายร้อยแขนงเพียงใด แท้ที่
 จริงมีมูลเหตุอันเดียวหรือเรื่องเดียวเท่านั้น คือ
 เรื่องที่ไม่รู้จักความรอดพ้นหรือนิพพานนั่นเอง.
 มนุษย์ที่ไม่รู้จักโลกตามที่เป็นจริง ก็ไม่อาจรู้จัก

ความรอดพ้นที่แท้จริงของโลกได้ ตัวอย่างเช่น คนที่ไม่รู้จักโลกก็พากันยึดติดในความดีความชั่ว มากเกินไปจนเป็นเหตุให้ยกตนข่มท่านหรือตัดรอนท่านที่กลัวไปว่าจะดีกว่าตน. คนที่อยากเป็นเจ้าโลกก็เนื่องจากไม่รู้จักโลกอันเป็นมายา นั้นเอง เลยเป็นผู้ที่จะกวณโลกให้วุ่นวายไปเสีย ด้วย. ถ้ารู้จักโลกดีก็ควรจะรู้จักความสงบของโลกพอที่จะทำให้โลกสงบได้ และไม่จำเป็นที่จะต้องอยากเป็นเจ้าโลกอันแสนที่จะเป็นมายานี้. ขึ้นชื่อว่าโลกแล้วทำอย่างไร เสีย ก็ต้อง วุ่น วาย เพราะตัวความหมุนเวียนวุ่นวายนั่นเองคือตัวโลกอย่างที่ท่านกล่าวว่า โลกคือความทุกข์อย่าง เดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงต้องมีความวุ่นวาย อยู่เสมอจึงจะเป็นโลกสมชื่อ และมนุษย์เหล่านั้น ควรจะยินดีรับเอาความวุ่นวายเหล่านั้นเข้าไป เป็นสมบัติของตนๆ. ส่วนฝ่ายตรงข้ามที่เรา เรียกว่าสันติภาพนั้น จะมีได้ก็ต่อเมื่อพ้นไปจาก

โลกแห่งความโกลาหลนั้นเสียก่อน หรือกล่าวให้ชัดยิ่งขึ้นก็กล่าวได้ว่าสันติภาพจะมีต่อเมื่อโลกพ้นจากความเป็นโลกไปแล้ว ถ้าจะขึ้นให้มีสันติภาพในโลกนี้ ก็มีได้แต่สันติภาพจอมปลอม คือสันติภาพที่หมายถึงการเตรียมตัวเพื่อรบใหญ่ หรือหยุดพักเหนื่อยกันชั่วคราวแล้วเตรียมตัวใหม่เท่านั้น. ยิ่งเมื่อเอ่ยถึงคำว่า “สันติภาพถาวร” ด้วยแล้ว เราจะยิ่งรู้สึกว่าเป็นคำที่แก้งยืมมาใช้อย่างผิดความหมาย เพราะนอกจากสภาพแห่งนิพพานแล้ว ไม่มีอะไรที่เป็นสันติภาพถาวร. สำหรับสันติภาพขณะเตรียมรบใหญ่แล้ว ยิ่งถาวรคือนานเพียงใด ก็ยังจะมีการรบใหญ่ตามมาเบื้องหลัง เพียงนั้น. การเตรียมเพื่อสันติภาพของโลก จึงคือการเตรียมเพื่อโกลาหลรุ่นวายอย่างใหญ่โตเท่านั้น ถ้าหากว่าสันติภาพนั้นมีความหมายอย่างโลก ๆ โดยไม่คำนึงถึงความหมายแห่งสันติภาพชนิดที่

เป็นคุณสมบัติฝ่ายโลกุตตระ หรือนิพพานเสีย
เลย.

ถ้าหากว่ามนุษย์จะเห็นแก่สันติภาพอย่าง
แท้จริง มิใช่สันติภาพหลอกตัวเองกันจริง ๆ
แล้วทำอย่างไรเสียมนุษย์ก็จะต้องได้พบปะและ
ยอมรับเอามติเรื่องโลกุตตระหรือนิพพานเข้าไป
เป็นมิ่งขวัญของโลกเป็นแน่แท้.

มนุษย์ทุกคนในโลกนี้ ท่อง
ตัวเองว่า จะเป็นผู้สร้างสันติภาพนั้น
อย่างน้อยควรจะมองเห็นว่า ถ้าจะ
เดินกันแต่ในแนวของโลกก็ชะคือตาม
วิสัยของโลกโดยลำพังแล้ว เป็นอัน
ไม่มีวันได้พบกับสันติภาพเลย เพราะ
วิสัยโลกนั้นมักก็เลสเป็นเกรงหนุน
หลังโลกก็ชะโดยเด็ดขาด อย่างน้อยที่
สุดที่จะพบสันติภาพได้บ้างก็ต่อเมื่อ
โลกยอมเสียสละสันดานแห่งความ

เป็นโลกของคุณเสียบ้าง โดยยกตนขึ้น
สู่ภูมิโลกุตระให้พอสมส่วนกัน จน
ในโลกนมพระมเจ้าชนิดต่างๆ มากพอที่
จะประทับประคองโลก โดยยังไม่
จำเป็นที่จะต้องถึงขั้นสูง เช่นพระ
อรหันต์ก็ได้.

ทั้งนี้เพื่อเป็นโอกาสศึกษาหาความเข้าใจ
แจ่มแจ้งในขั้นต้นๆ เพื่อให้โลกมีความไกลาหลด
น้อยลงบ้าง มีสันติภาพที่แสดงแวอั้นแท้จริง
ปรากฏออกมาบ้าง และมนุษย์ก็จะหยุดหลอกตัว
เองในกรที่รักความจริงยิ่งกว่าความเท็จเทียม
หรือสิ่งที่เป็นมายา.

สำหรับเรื่องของนิพพานอันเป็น
ตัวประมุขหรือประธานของสันติภาพ
นั้น ควรจัดให้เป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่
ตามหน้ากระดาษแห่งการพิมพ์โฆษณา
ทั่วๆ ไปในฐานะเป็นการศึกษาประจำ

วันของทุก ๆ คน เพราะว่าเรื่องของ
 นิพพานอันหมายถึงความรอดพ้นซึ่งเป็น
 ของอนุโลมสมคัล้อยกันอยู่กับความ
 ต้องการแห่งสัตยชาติญาณของสัตว์ทั้ง
 หลายแล้วนั้น เป็นเรื่องที่มีความหมาย
 มากพอที่จะให้ยึดหรือ หด ให้เข้ากับ
 ความหมายของการกระทำประจำวัน
 ของมนุษย์ได้แทบทุกชั้นทุกวัย และ
 ทุกลักษณะของการงานที่ทำความ
 รอดพ้น ซึ่งจะเป็นความรอดพ้นอย่าง
 ใดอย่างหนึ่งก็ได้ ขอแต่ให้เป็นความ
 จริง มิใช่เป็นความหลอกลวงก็พอแล้ว.

อันความหมายของความรอดพ้นตามแนว
 แห่งนิพพานนั้น ย่อมมีความหมายอันค่อน ๆ
 สูงขึ้นมาตามลำดับแห่งความสูงของจิตใจ ซึ่ง
 ในขั้นต้นอาจให้หมายถึงรอดพ้นจากความบีบคั้น
 ของความยากจนขัดสน จนกระทั่งสูงถึงความ

บืบคั้นของกิเลสอันละเอียด ฉะนั้น ความรอดพ้นทุก ๆ ประการไม่ว่าเป็นความรอดพ้นจากภัยอะไร ย่อมสรุปในความรอดพ้นอันเป็นแนวแห่งนิพพานได้ทั้งนั้น เราจึงสามารถใช้แนวแห่งนิพพานเป็นอนุสรณ์เครื่องค้ำนึ่งหรือศึกษาประจำวันได้เป็นอย่างดี และดีกว่าอย่างอื่น เพราะแนวนี้ทำให้ใจให้สูงและอดทนเป็นนักกีฬาชนิดที่ไม่มีความเป็นนักกีฬาอย่างไหนจะมาสู้ได้.

ในบรรดาการพิมพ์โฆษณาที่เราเชื่อกันว่าเป็นการโฆษณาเพื่อช่วยกันสร้างสันติภาพนั้น เมื่อพิจารณาดูแล้ว เห็นว่ากระดาษหรือริ้วแรงที่เสียไปในการลงทุนพิมพ์โฆษณา หรือแสดงถ้วยปากนั้น หมคเปลืองไปมากมายอย่างน่าเสียดายยิ่งกว่าเหตุที่ไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควรจะได้. แต่ถ้าหากว่าเราจะใช้กระดาษหรือริ้วแรงนั้น ๆ ไปในทางที่ถูกต้อง คือถูกต้องกับธรรมชาติแห่งจิตใจของมนุษย์ในส่วนลึก

หรือให้สมคล้องกับความต้องการของสัตบุรุษชาต-
 ญาณแล้ว จะได้รับผลเป็นที่พอใจและหลักที่
 กล่าวนั้นก็คือการแนะนำให้รู้จักความรอดพ้นใน
 ชั้นสูง โดยจับเงื่อนไขไปจากความรอดพ้นชั้นต่ำ ๆ
 จนในที่สุดก็รู้จักจับฉวยเอานิพพานได้เองโดยไม่
 รู้สึกตัว แล้วโลกในขณะนั้นก็จงงามน่าดูยิ่งกว่า
 ที่กำลังเป็นอยู่ในบัดนี้นั้น มากนัก.

เท่าที่กล่าวมานี้ แม้จะเพียง
 ส่วนน้อย ส่วนหนึ่ง ก็นับว่าเป็นความ
 นำอสังขารที่มีอยู่ในพระนิพพานมิใช่
 น้อย ซึ่งหวังว่าควรจะได้รับ การ
 พิจารณาอย่างรอบคอบจากท่านผู้
 ศึกษามากหลาย.

ชีวิต

กับ

นิพพาน

เรื่องนี้ออกจะซับซ้อนยุ่ง ๆ อยู่
ถ้าท่านผู้อ่านครั้งแรกจบไปแล้ว ไม่
เข้าใจ แต่ความอยากเข้าใจยังมีอยู่
ขอให้อ่านใหม่ อ่านพลางคิดพลาง
เล่น ๆ ไปคนเดียว ในเวลาเงียบสงัด
เช่นตอนดึก และไม่มีเรื่องรบกวน
ใจอย่างใด เข้าใจว่าคงเข้าใจได้เป็น
แน่. แต่จะอย่างไรก็ตาม ขอรับรอง
ว่า การอ่านครั้งที่ ๒-๓-๔ จะต้อง
เข้าใจซึ่งลงไปเป็นลำดับ ๆ อยู่เสมอ.

พุทธทส อินทจีน

ชีวิตคือดวงไฟที่กำลังลุกโผลงอยู่

ชีวิต หรือความเป็นอยู่ (Life or Existence) ของเราท่านทุกคนนั้น เป็นเพียง “ดวงไฟ” ที่กำลังลุกโผลงอยู่. และชั่วขณะที่ กำลังลุกโผลงอยู่. ทั้งนี้ มิใช่เป็นการมองชีวิต ในด้านร้ายแต่มองในฐานะเป็นความจริงคือมัน เหมือนกับดวงไฟนั่นเอง. และการมองตาม แนวนุ้โดยเฉพาะเท่านั้น ที่จะทำคนเราให้ลุถึง “สภาพอันเป็นความหลุดรอดจากปวงทุกข์ สำหรับชีวิต,” คือ นิพพาน.

ก่อนอื่นทั้งหมด ที่จะพิจารณาให้พบแก่น ความจริงอันนี้ เราจะต้องรู้จัก หลักรั้ว ๆ ไป ของไฟ ตามธรรมดา ให้ครบตามที่จะเป็นหลัก สำหรับการเปรียบเทียบครั้งนี้, เสียก่อน.

ไฟที่ลุกขึ้น ย่อมหมายถึงการที่มีเชื้อเพลิง มีเครื่องก่อกลุ่อื่น ๆ เช่นอากาศเป็นต้นและ

รูป (Proton) เท่านั้น. ความเผาไหม้ที่ดวงไฟ
ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนอยู่อย่างละเอียดถี่ิบทยอย ๆ
กัน แต่ว่ามันเร็วเกินไปจนเราเห็นเป็นดวงไฟ
นิ่งอยู่. แท้ที่จริงปริมาณหลายแสนหลายล้าน
ทำการเปลี่ยนแปลงทยอย ๆ กัน อยู่ในที่นั้น
เหมือนสายน้ำไหลผ่านไป ๆ ความเผาไหม้ที่
ไส้ไฟฟ้าก็ทำนองเดียวกัน. กำลังงานที่เกิดจาก
เครื่องจักรคือไดนาโมก็ดี หรือจากการเปล
ทางเคมีในกระบอกเบ็ตเตอรีก็ดี ที่เข้าไป
แทรกแซงปรกติภาพของวิชชูปนั้น มีเป็น
ครั้ง ๆ เป็นระยะทยอย ๆ กัน แต่ถี่มากเกินที่
จะกำหนดทันความลุดและดับทยอย ๆ กันที่ตรง
ไส้ไฟฟ้า ตาเราจึงคิดเป็นอันเดียวกันเสีย
เลยเห็นเป็นดวงไฟโชติช่วงอยู่ ซึ่งความจริง
มันหลอกดวงนัยน์ตาของเราอย่างมากมาย.

ฉะนั้นเราอาจกล่าวได้อย่างสั้น ๆ
อีกครั้งหนึ่งว่า ดวงไฟที่กำลังลุดอยู่

นั้น ก็เป็นเพียงผลชนิด ๆ อันส่งทอด
กันขึ้นมาโดยเร็ว จากการเคลื่อนไหว
แปรปรวนของสิ่งอื่นอีกหลายสิ่ง ที่
มาประกอบกันเข้า ซึ่งรวมความว่า
เป็นกลุ่มปริมาณกลุ่มหนึ่ง ที่กำลัง
ปั่นป่วนอยู่อย่างแรงเท่านั้น ไม่มีเนื้อ
หาสาระของความเป็นของสิ่งเดียว
หรือหยุดนิ่งแม้แต่น้อย. และเมื่อ
มันดับ ก็หมายถึงความหยุดของสิ่ง
ที่เคลื่อนไหวไหลเวียนเหล่านั้นเอง.

ดวงไฟคือชีวิตของคนเรา ก็ฉนั้นนั่น ชีวิต
หรือความที่เราเป็นอยู่นี้ มันเป็นเพียงความไหล
เวียน (Circulation) ของนามธรรม คือจิต
และการเคลื่อนไหวไปตามของร่างกายอันประ
กอบขึ้นด้วยวัตถุธาตุส่วนย่อยนานาชนิดเท่านั้น
เอง. ดวงชีวิตของเราที่กำลังลุกโผลงอยู่ ก็คือ

ก็ถึงความไม่มีทันที. ฉะนั้นทำไมกับร่างกาย
เรา ซึ่งประกอบขึ้นด้วยปรมาณูชนิดนั้นไม่รู้ว่
ก็ล้านล้านปรมาณูเล่า ที่จะไม่เป็นของไหลเวียน
เช่นเดียวกัน.

ถ้าตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเวลานี้
ภายหลังจากที่ได้คำนวณดูโดยรอบคอบแล้ว
อยากสันนิษฐานไว้ที่ก่อนว่า ความลุกซัน—
ตั้งอยู่—ดับไป ของภวังคจิตนั้น รอบหนึ่งคง
จะเท่ากับความหมุนเวียนของวิชชुरुปรอบมูล
รูปรอบหนึ่ง แห่งปรมาณูทุก ๆ ปรมาณูที่
ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายเราซึ่งมีอยู่ไม่ทราบ
ว่ากี่ล้าน ๆ ปรมาณูก็จริง แต่มันมีรอบแห่ง
ความไหลเวียนภายในตัวมันพร้อม ๆ กัน.
ซึ่งจริงที่เด่นอยู่ตามอวัยวะเช่นข้อมือข้อเท้าย่อม
เท่าหรือพร้อมกับการเต้นของหัวใจ เพราะมัน
สัมพันธ์กับหัวใจโดยตรงฉนั้นใด รอบหนึ่งแห่ง
ความไหลเวียนในภวังคจิต ย่อมน่าจะเท่ากับ

รอบหนึ่งแห่งความไหลเวียนในปรมาณูทุก
 ปรมาณูในกายเราฉนั้น เพราะกายกับจิต
 สัมพันธ์กันโดยตรง เหมือนกัน แม้จะไม่
 ตรงจริง ๆ อย่างการเดินของหัวใจกับการ
 เดินของชีพจรก็ตาม อย่างไรก็ขอฝากผู้รู้ไว้
 วินิจฉัยสืบไป.

ที่พูดมามากจนเกือบนอกเรื่องไปแล้วเช่น
 นี้ ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า ที่เรียกว่า ความตั้งอยู่
 หรือมีอยู่ หรือไหลอยู่ ของสิ่งทั้งหลาย
 บรรดาที่เป็นสังขตธรรม (คือสิ่งที่ตั้งอันหลาย
 สิ่งประกอบกันเข้าแล้วเป็นขึ้น) นั้น มันเป็น
 ของหลอกอย่างชัด ๆ! มันเป็นของพลาดตา
 อย่างที่เรียกว่ามีมายาเหลือเกิน เช่นกับเราแกว่ง
 คุ้นไฟไปมาเร็ว ๆ ที่สุด เราจะเห็นว่าเป็นดวงไฟ

-
๑. กายกับจิต หรือภวังคจิตกับปรมาณูของกายสัมพันธ์
 กันอย่างไรนั้น มีศิษยาवलลือที่จะกล่าวในที่นี้ได้.

เอง ได้แก่วิจิตที่เป็นตัวโหลงหรือไหลเวียนอยู่ในตัวเองอย่างไม่ขาดสาย จนตลอดชาติถ้าไม่มีตัวความไหลเวียนอันนี้แล้ว ความคิดหรือความรู้สึกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่มีที่ตั้งที่อาศัยเหมือนหนังฉายที่ไม่มีจอ หรือสิ่งที่ใช้เป็นจอ. เมื่อความคิดนึกไม่มี การเคลื่อนไหวของกายและวาจาก็มีไม่ได้ นั่นคือการไม่มีชีวิต. หรือถ้าจะเปรียบเทียบอย่างหยาบๆ แต่เข้าใจได้ง่ายกว่า, อีกอย่างหนึ่งก็ได้: ภาวังจิตหรือดวงชีวิตล้วนๆ เปรียบเหมือนเครื่องจักรไอน้ำ หรือเครื่องยนต์ที่ติดเครื่องเตรียมพร้อมอยู่แล้วแต่ยังมีได้ผลก็คันบังคับ หรือเข้าเกียร์ ให้กำลังงานของมันถูกติดต่อไปใช้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นหมุนเพลลา หรือหมุนล้อ ให้เรือหรือรถแล่นไปได้ เป็นต้น ในขณะที่เป็นอวัชชณะย่อมเปรียบได้กับเมื่อผลักคันบังคับ หรือใส่เกียร์แล้ว เมื่อชักคันบังคับหรือเกียร์ออกเครื่องหมุนเปล่าๆ

เฉยอยู่อย่างเดิม. นี่ก็กลับเปรียบได้กับจิตที่
กลับตกภวังค์ หรือเป็นต้วชีวิตล้วน ๆ อย่าง
เก่าอีก. เพราะฉะนั้น ตามนัยแห่งปรมัตถธรรม,
การช้ต้วชีวิต ตรงไปยังภวังคจิตนั้น เป็นการ
ตรงตัวแท้.

เมื่อได้ชี้ให้เห็นว่า ดวงชีวิต เหมือนกับ
ดวงไฟอย่างไร ในลักษณะที่เป็นพิน ๆ ทั่วไป
ทั้งนี้พอสมควรแล้ว ต่อไปนี้จะเปรียบเทียบ
ลักษณะของกิริยาที่มันจะ ลุกโพล่งขึ้น ลุกโพล่ง
อยู่ คับไม่สนิท คับสนิท ให้เห็นว่าเหมือน
กันอย่างแท้จริงเช่นไร สืบไป.

๔๑ ๔ ๕ ดวงชีวิตลุกบน

ดวงชีวิตจะลุกเป็นดวงขึ้นได้อย่างไร ก็
ต้องย้อนไปดูลักษณะที่ดวงไฟจะลุกขึ้นอีกใหม่.

ตามกฎแห่งสังขตธรรม (คือสิ่งที่มันสังข
หลายสิ่งรวมกันประกอบหรือปรับปรุงขึ้น) นั้นไฟจะ

เราจับหลักได้ชิ้นหนึ่งแล้วว่า อวิชชา^๕นี้
 วิทยาศาสตร์หมายถึงเอาตัวกรรมการก (Object)
 หรือสิ่งที่เราไม่รู้ได้ว่าเป็นอะไร, ส่วนพุทธ-
 ศาสนาหมายถึงเอาตัวความไม่รู้ ไม่อาจรู้ ในวัตถุ
 หรือสิ่งอันนั้น หรือของวัตถุอันนั้นเอง, บางคน
 อาจหัวเราะเยาะว่านี่จะเกณฑ์ให้ปรมาณูหรือแม่
 ที่สุดแต่ก่อนกรวดก่อนหิน มีจิตคิดรู้และไม่รู้
 เสียแล้วกรรมัง. ข้าพเจ้าอยากจะขอร้องด้วย
 ความเคารพว่าขอให้ท่านลองคิดดูด้วยความ
 ตั้งอกตั้งใจสักครั้งหนึ่งเถิด. ถ้าหากว่าปรมาณู
 มันมีความรู้ที่ถูกต้อง [คืออวิชชา] เล่า มันจะ
 หมุนไปอย่างไรจักจบจักสิ้นอย่างนั้นเจียวหรือ.
 [นี่เป็นการสมมติว่าถ้าหากมันมีได้] ถ้ามันมีได้
 มันคงไม่ยอมหมุนอย่างไม่รู้จักหยุด ปราศจาก
 เป็นอิสระเช่นนั้นเป็นแน่. แน่นอนที่เดียวเพราะ
 มันไม่มีหรือเพราะมันขาดความรู้^๕อันนั้นนั่นเอง
 ปรมาณูจึงหมุนเวียนเช่นนั้น และความหมุน

เวียนเป็นเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลายขึ้น. เราจึงกล่าว
 ได้ว่า เพราะสิ่งนั้น ๆ * ไม่มีความรู้หรือ
 เพราะขาดความรู้หรือเพราะไม่มีความรู้ผสม
 เป็นส่วนผสมอยู่ในตัวมันด้วย มันจึงหมุน
 เวียน. การขาดความรู้ กับความไม่มีความรู้
 หรือผลก็คือความไม่อาจจะรู้ นั่นเป็นอันเดียว
 กัน. คือ “ไม่รู้” นั่นเอง! เราจึงกล่าว
 ได้ว่า อำนาจที่ทำให้หมุนเวียน ก็คือความ
 ว่างมันขาดความรู้นั่นเอง และนั่นคือสิ่งที่เรา
 เรียกกันในพุทธศาสนาว่า อวิชชา. ส่วน
 ที่ว่าเพราะเหตุไรมันจึงไม่มีความรู้ หรือไม่อาจ
 จะรู้ นั่นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง. แม้ว่าหลักอันนี้จะ
 เป็นตรรก[Logic] อยู่มาก ท่านก็ต้องเห็นพ้อง
 ว่ามันเป็นความจริง คือ เพราะมันไม่มีความรู้
 ในตัวมัน. มันขาดความรู้ คือไม่รู้, จึงได้หมุน
 เป็นธรรมดาไป.

ยังไม่ถูกจุด ก็ยังไม่ถูกโพล่งเป็น “ดวงไฟชีวิต”
 ชั้นเท่านั้น. ถ้าเราจะถามนักวิทยาศาสตร์ว่า
 มูลรูป และวิชชูปนั้นเล่ามาจากอะไร. ที่มารวมกัน
 หมุนเวียนจนเกิดเป็นปริมาณชั้น? นั่นก็คงจะส่าย
 หนีไปตามกัน. ถ้าจะยื่นคะยอถามนักเข้า
 ก็ต้องตอบว่า มาจากสิ่งที่ยังไม่รู้ว่าอะไรนั้น
 เองอีก.

พุทธศาสนายังไปได้ไกลกว่านั้นคือสามารถ
 ตอบขยายออกไปได้อีกว่า นาม [ซึ่งหมายถึงนาม
 ธาตุในที่นี้] และรูป [ซึ่งหมายถึงเนื้อวัตถุ ซึ่งรวม
 ถึงชั้นมูลรูปและวิชชูปในที่นี้] ทั้งสองอย่างมาจาก
 “อภิสังขาร” หรือเรียกกันสั้นๆว่า “สังขาร”
 แต่มิใช่สังขารว่างกาย เป็นคำบัญญัติหรือ [Technical
 term] คำหนึ่งอีกต่างหาก และสังขารอันนี้มาจาก
 อวิชา. ต่อนั้นก็ไม่มีอะไรอีก มีแต่อวิชา คือ
 ที่ไม่รู้ก็เพราะไม่รู้ ที่ไม่รู้นั้นก็เพราะไม่รู้ ฯลฯ
 ความไม่รู้ให้เกิดสังขารหรืออำนาจพิเศษอันหนึ่ง

อันมีปฏิภิกิริยาสามารถให้เกิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้น.
 เมื่อมันทำหน้าที่ตามประสิทธิภาพของมัน สิ่งอีก
 สิ่งหนึ่ง ก็ต้องผลิตออกมาโดยแน่นอน. และสิ่ง
 ที่ผลิตออกมา^๕นั้นคือ นามธาตุกับรูปธาตุ. เมื่อ
 นามรูปสองอย่าง^๕นี้มีแล้ว อวิชชา^๕ก็จับนามให้
 ลุกโพล่งเป็นดวงชีวิต^๕ขึ้นซึ่งมีรูปธาตุอันละเอียด
 ประณีตที่สุดเป็นที่ตั้งอาศัย, เช่นเดียวกับคนเรา
 จด^๕เชื่อเพลิงเช่น^๕พื้นเป็น^๕ต้น บน^๕พื้นแผ่นดิน,
 และมีผลกรรมบางอย่างช่วยสนับสนุน. ผล
 กรรมก็คือปฏิภิกิริยา ที่เป็นผลเกิดออกจากการ
 เคลื่อนไหวเปลี่ยนตัวแปรสภาพของมันในขณะที่
 ที่ผ่านไปๆ เป็นระยะๆ นั้นเอง. เมื่อมีสิ่งต่างๆ
 พร้อมบริบูรณ์ ชุมนุมกันได้^๕ที่แล้วดวงไฟชีวิต
 ก็ลุกโพล่ง^๕ขึ้นได้^๕ด้วยเหตุ^๕นั้น, และเกิดอุปกรรม
 อื่นๆ ^๕ขึ้นตามลำดับจนครบ.

อยากย้อนไปกล่าวถึงที่มาของนามธาตุ
 หรือ “ธาตุจิต” อีกสักเล็กน้อย เมื่อในกัมภีร์

เชื่อมความติดต่อกันไปว่า เมื่อมีนามธาตุ
มาเป็นเชื้อเพลิงแล้ว อวิชชาที่จุดให้ลุกเป็น
ดวงชีวิตหรือจิตชั้น.

ดวงชีวิตทกลางลุกอยู่

ในตอนต้น กล่าวมาแล้วว่า ไฟที่กำลัง
ลุกโพล่งเป็นดวงปรากฏอยู่นั้น ต้องประกอบ
ด้วยเชื้อที่ยังอยู่ สิ่งที่เกิดกุดทงหลายก็ยังมียู่
รวมทงผู้ดูแลองไฟนั้นด้วย ส่วนผู้จุดนั้นไม่
จำเป็นอีกแล้ว นี่เห็นได้ว่าชาติไปก็แต่ผู้จุด
นอกนั้นยังอยู่พร้อม และเพิ่มเข้ามาก็คือผู้
เลี้ยงองไฟ. ถ้าหากผู้จุดเป็นผู้เลี้ยงองไฟต่อ
ไปเสียเอง ก็แปลว่าผู้เลี้ยงเกิดมาจากผู้จุด โดย
ทำนองเดียวกันนี้ ดวงไฟชีวิตนั้นมีผู้เลี้ยง คือ
ค้นหาสามประการ [กามตัณหา ภวตัณหา วิภว-
ตัณหา] ซึ่งมาจากอวิชชานั้นเอง เป็นผู้หล่อ
เลี้ยงดวงไฟแห่งชีวิต รั้งมอบจากอวิชาสืบไป.

ปัญหาที่จะต้องพิจารณายังคงอยู่ที่ว่าต้นหาคืออะไร หล่อเลี้ยงดวงไฟคือชีวิตได้อย่างไรเท่านั้น.

กามตัณหา คือความรู้สึกที่ใคร่ที่จะได้วัตถุที่อร่อย ๆ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางใจ. รวมทั้งใคร่ที่จะได้เกิดหรือได้อยู่ในท่ามกลางสิ่งเหล่านั้น. ความอยากอันนี้เกิดมาจากอวิชชา เพราะไม่รู้แจ้งตามเป็นจริงในสิ่งเหล่านั้น จึงได้อยากเช่นนั้น หรือเห็นกงจักรเป็นดอกบัว มันจึงหล่อเลี้ยงดวงชีวิตด้วยการให้ออยากอยู่เสมอ คืออยากที่จะให้ ได้ โพลงอยู่เสมอ เพราะขณะที่โพลงอยู่นั้นเอง จะได้เสวยอารมณ์นั้น ๆ ความรู้สึกที่อยากเกิดมาลองกันใหม่นั้น เหลืออยู่ประจำใจ โดยไม่ต้องมีเจตนา. เมื่อใดต้นหาจัก เมื่อนั้นดวงชีวิตก็ถูกโพลงเต็มที่ คล้ายกับเครื่องจักรที่เปิดเต็มที่จนสนั่นระรัว. มันคอยปลอบเลี้ยงดวงชีวิตให้ใหญ่โตขึ้น ด้วยความอยากอันไม่รู้จักสुकสันของมันเอง

โพลงอยู่ได้อย่างไรแล้ว. แม้ไม่ชอบไม่อยากจะ
 ไม่อยากเป็นนั่นนี่ทุกอย่างแล้ว แต่ก็ยังไม่อยาก
 ตาย!

ดวงชีวิตซึ่งถูกจุดขึ้นจากนามธาตุ โดย
 อวิชชาเมื่อมีต้นเหตุทั้งสามประการนี้หล่อเลี้ยง
 สืบไป มันก็โพลงอยู่ได้ โดยที่ค้นหาเหล่านั้น
 เพิ่มเชื้อพืชนิใหม่ ๆ และแปลก ๆ กันให้มัน
 เสมอ, ลากยศสรรเสริญสุข ทำให้โพลงเป็น
 พิเศษเป็นคราว ๆ เช่นเอาน้ำมันสาต เสื่อม
 ลาก เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ทำให้ม้อยหรือลง
 เป็นคราว ๆ เช่นเอาน้ำพรหม. แต่การสลับกัน
 ทั้งนี้ แทนที่จะให้เกิดความรู้สึกเบื่อกลับเป็น
 การทำให้เกิดรสชาติเป็นของใหม่อยู่เสมอไม่เบื่อ
 ลงได้, ด้วยอำนาจการสับเปลี่ยนนั่นเอง. ไฟ
 ชีวิตจึงดับลงไม่ได้ตลอดเวลาที่มีต้นเหตุเป็นผู้
 หล่อเลี้ยงอยู่เช่นนั้น.

ดวงชีวิตที่ดับไม่สนิท

ในตอนทีกล่าวด้วยไฟ ได้กล่าวถึงความดับไม่สนิทของไฟว่า ได้แก่การแตกสามัคคีกันชั่วคราวระหว่างเชื้อ กับผู้ประทับประคอง และเครื่องเกอกล่ออื่น ๆ อีกบางอย่างเท่านั้น การแตกแยกกันนั้นมีใช่เป็นการแตกแยกที่เด็ดขาด เป็นเพียงการย้ายที่ตั้งกองไฟใหม่ หรือเปลี่ยนเครื่องอุปกรณ์บางอย่างเท่านั้น. แม้หมดเปลวไม่ปรากฏไปชั่วคราวแต่ก็จะกลับปรากฏอีกในเร็ว ๆ นี้เอง. ดวงไฟคือชีวิตก็ฉนั้น บางคราวต้องเปลี่ยนที่ตั้งอาศัยคือรูปร่าง เพราะรูปร่างอันเก่าไม่สามารถเป็นที่ตั้งอาศัยต่อไป ก็ต้องมีการโยกย้าย ในระหว่างโยกย้ายเปลวโพลงของชีวิตย่อมไม่ปรากฏ จนกว่าจะโยกย้ายเสร็จแล้วชุมนุมพร้อมกันเป็นกองใหม่ขึ้น นี่คือที่เราเรียกกันว่า การตายของมนุษย์. การตายหากใช้การดับสนิทไม่ หมายความว่านามธาตุ

ปรากฏตัวชนิดหนึ่งเท่านั้น. เมื่อมันถูกอวิชา
 เป็นผู้จุด ตัณหาเป็นผู้เลี้ยง ผลกรรมเป็น
 เครื่องปรุงแต่งแต่บางส่วน มันก็ลอยตัวไปตาม
 อำนาจของสิ่งที่มากระทำ (Treat) ต่อมัน
 ปรากฏขึ้นเป็นคราว ๆ ไป และสัมพันธ์กันอยู่
 กับสิ่งสองสามสิ่งเหล่านั้น, จนกว่าเมื่อใดจะถูก
 ทำลายลงเด็ดขาดไปด้วยกัน ด้วยอำนาจอริย-
 มรรคญาณหรือตัววิชา ซึ่งตรงกันข้ามกับ
 อวิชา. ตลอดเวลาที่ยังไม่ถูกทำลายนี้ ย่อม
 ยังสัมพันธ์กันอยู่ และลูกโพลงเรื่อย ๆ ไปตาม
 เรื่องราวและโอกาสของมัน ระหว่างนี้ โพลง
 ครั้งหนึ่งเราเรียกว่าชาติหนึ่งโดยสมมติ. ชาติที่
 สองกับที่สาม ที่สี่และต่อ ๆ มา การโพลงของมัน
 หาเหมือนกันไม่ แปรรูปไปต่าง ๆ กันซึ่งตาม
 ธรรมตามันจะค่อย ๆ คืบขึ้น. เพราะเหตุใดเล่า ?
 เพราะเหตุว่า อวิชา ตัณหา และผลกรรมที่
 สัมพันธ์กันอยู่กับมันนั้น แปรเปลี่ยนไป เช่น

กลายเป็นมีความรู้ชั้น ๕ อยากระดับสูง หรือเปลี่ยนรูปไป ในทางบริสุทธิ์ชั้น ๕ ผลกรรมก็เปลี่ยนไปตามการกระทำของอวิชชาและตัณหาชั้น ๕ เมื่อสิ่งทั้งสามนี้เข้าไปจุดและหล่อเลี้ยงนามรูปอันนั้น ในชาติหลังๆ นามรูปอันนั้นก็ปรากฏตัวแปลกไปตาม, ชาตินี้กับชาติหน้าของคนเราจึงไม่เหมือนกัน และชาติต่อไปทำนองเดียวกัน.

นามรูป อวิชชา ตัณหา ผลกรรม ยังจับกลุ่มกันได้อยู่เพียงใด การโพล่งขึ้นใหม่หรือที่เรียกว่าชาติใหม่ก็ยังคงมีอยู่เพียงนั้น. เมื่อใดอวิชชาแห่งนามรูปสายนี้ดับลงสนิท นั่นแหละเป็นอวสานต์ของนามรูปสายนี้ ซึ่งเราเรียกกันว่า นิพพาน. ทั้งนี้เพราะเมื่ออวิชชาดับเสียแล้ว นามรูป ตัณหา กรรม ก็พลอยดับไปตามนั่นเอง. ฉะนั้นจึงขอกล่าว่าอีกว่า ชีวิตนี้ เป็นเพียงความโพล่งแห่งความประชุมพร้อมของสิ่งเหล่านี้เท่านั้น. การแตกแยกกันชั่วคราวหรือช่วยกัน

ปรับปรุงสำนักงานสำหรับโพลงกันใหม่นั้น เราเรียกกันว่า การตาย ซึ่งเป็น การงบยอคบัญญัติรับจ่ายของการโพลงคราวหนึ่งไปในตัวด้วย ซึ่งเราเรียกกันว่า การรับผลบุญผลกรรมในชาติหน้า ตามที่ทำได้ในชาตินี้.

ผลบุญ ผลกรรม ติดไปชาติหน้าได้
 อย่างไร ? ข้อนี้จะเห็นได้อยู่แล้วว่า มันอยู่ที่ การเปลี่ยนตัวของอวิชชาหรือตัณหา และการกระทำตามอำนาจอวิชชาหรือตัณหานั่นเอง. เมื่อโพลงหรือเกิดขึ้นมาชาติหนึ่งนั้น ย่อมได้ กระทบกระแทงกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาเป็นพื้น โหมให้จนตลอดชาติ. จากการสัมผัสและสวยผล อันเกี่ยวกับอารมณ์เหล่านั้นนั่นเอง ทำให้เกิดการเข็ดหลาบ ความกลัว ความอาย ความรู้ ความรอบรู้ เพิ่มขึ้นตามส่วน ซึ่งหมายความว่า อวิชชาเบาบางลง ตัณหาเปลี่ยนไปตามความฉลาดที่เกิดขึ้น. การศึกษาชนิดที่เป็นการจับ

เค้าเงื่อนขึ้นจากภายใน (Inductive) ในตัวเอง
 เช่นนี้ มีเพิ่มขึ้นทุก ๆ ชาติหลายแสนชาติ หรือ
 หลายแสนครั้งแห่งการโผลง ซึ่งเราเรียกกันว่า
 การท่องเที่ยวไปในสงสารวัฏ, สำเร็จเป็นความ
 ฉลาดหรือเป็นวิชา บัญญาจักขุหรือญาณมาก
 ขึ้นสูงขึ้นทุกที การเกิดหรือโผลงขึ้นในชาติ
 หนึ่ง ๆ จึงฉลาดหรือหอมหวานขึ้นทุกที ซึ่งแล้ว
 แต่การศึกษาที่ตนได้รับ. นี้เรียกว่า *การรับผล
 ของกรรม.*

อันการศึกษาชนิดนี้ แม้สัตว์เดรัจฉานก็
 มีได้ ก็มันฉลาดขึ้นทุก ๆ ชาติที่มันเกิด การ
 โผลงขึ้นใหม่ครั้งหลัง ๆ ย่อมดีกว่าเก่า มันก็
 ค่อย ๆ ตีขึ้นจนเป็นคนได้ในที่สุด. เมื่อเป็นคน
 แล้ว ก็ค่อย ๆ สูงขึ้นไป จนนิพพานได้ในที่สุด
 เหมือนกัน. โดยนัยนี้เราจะเห็นได้ว่าสัตว์กับ
 คนเรานั้น สายเดียวกันแท้ ๆ ไม่ควรที่จะเบียด

เวียนกัน ควรมีสัมภาพต่อกันในตัวของเมตตา
กรุณา รวมความว่า การรับผลกระทบนั้น เป็น
เพียงปฏิกิริยา (Reaction) อันกระต้อนออกมา
จากการแปรเปลี่ยนของสิ่งที่ประชุมกุมกันเข้า
เป็นตัวเรา เท่านั้น

การเกิดใหม่ในกำเนิดที่ต่างๆกัน เช่น
เกิดในท้องคนท้องสัตว์นั้น ไม่เป็นของแปลก
มันเป็นกฎธรรมชาติเท่านั้นเอง ที่ว่าสิ่งทั้งปวง
ย่อมรู้จักสิ่งที่เหมาะสมกับตัวมันได้เสมอไป. สัตว์
เมืองหนาวมีขนยาวครุย, แต่สัตว์เมืองร้อนหา
มีเช่นนั้นไม่. และนี่เป็นฝีมือความบันดาลของ
ธรรมชาติ, เมื่อเรารู้ถึงสิ่งที่เหมาะกับตัวเอง
เป็นงานของธรรมชาติเช่นนั้นแล้ว สิ่งทั้งปวง
ย่อมดึงดูดหรือเล่นเข้าหากันเฉพาะแต่ที่เหมือน
กันหรือตรงกัน. เพราะกฎความจริงมีอยู่อย่าง
หนึ่งว่า “สิ่งที่เหมือนกัน จึงจะอยู่ด้วยกันได้
หรือเข้าหากันได้, สิ่งที่ไม่เหมือนกัน ย่อม

ผลักใส่แก่กัน.” เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็ไม่เป็น
 การแปลกประหลาดอันใด ที่นามรูปซึ่งมีความตี
 ความเลวเพียงเท่านั้นเท่านั้นจะไม่เลือกก่อปฏิสนธิ
 ชนในครรภ์ของมารดาที่เหมาะสมกับมัน. อย่า
 ลืมว่าสิ่งเป็นข้าศึกแก่กัน ต้องผลักใส่แก่กัน
 เป็นอันว่ามันต้องเหมาะสมกันโดยแท้ จึงจะก่อ
 กำเนิดชนในครรภ์นั้น ๆ ได้.

ปัญหาอาจมีว่า : คนเกิดในตระกูลสูง นี้นับ
 ว่ามีบุญ ทำไมกลายเป็นคนโง่ คนบอด หรือหูหนวก
 ไปเล่า?

ข้อนี้ไม่แปลก เพราะอำนาจบันดาลใน
 นามรูปอันหนึ่ง ๆ นั้น มีอยู่หลายแผนก คือ
 แผนกเพียงแต่ให้เกิดขึ้นก็มี แผนกบำรุงต่อไป
 ก็มี แผนกส่งเสริมอันอื่น ๆ ก็มี ตัดทอนหรือ
 ทำลายเสียทีเดียวก็มี. ทั้งตามหลักแห่งพุทธ-
 ศาสนานั้น มิได้มีหลักตายตัวว่า สัตว์จะต้อง
 เป็นไปตามอำนาจกรรมเช่นนั้นเช่นนั้นโดยตรง

แต่อย่างเดียว. อำนาจอิทธิพลเหตุภายนอกก็อาจแทรกแซงได้ ซึ่งจัดเป็นกรรมเหมือนกัน แต่เป็นพวกอุปกรรม. แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องกรรม ซึ่งจะต้องพิจารณากันโดยละเอียดในคราวอื่น. ในคราวนี้เอาเป็นว่าการลุกลิงครั้งหลังๆ ของการประชุมแห่งนามรูปนั้น แปรเปลี่ยนไปตามความแปรเปลี่ยนของสิ่งที่เป็นองค์ย่อยของการประชุม เช่นการแปรเปลี่ยนของอวิชชาหรือตัณหาตั้งกล่าวแล้ว. สัตว์จึงโหลงได้เรื่อยไปเป็นครั้งๆ และคำว่าชีวิตๆ ก็คือเป็นเพียงการโหลงชั้น หรือกำลังโหลงอยู่ของผลงานที่เป็นฝีมือของนามรูป และอวิชชาเป็นต้นนั่นเอง ชีวิตเป็นเพียงดวงไฟที่กำลังโหลงอยู่. การตายเป็นเพียงการหยุดโหลงชั่วคราว เนื่องจากการต้องปรับปรุงกันใหม่ของนามรูป มิใช่เป็นการย้ายร่างของวิญญาณหรืออัตตา ดังกล่าวแล้ว มันเป็นเพียง

มายาเท่านั้น. ต่อไปนี้ จะได้พิจารณาจนถึง
ดวงชีวิตที่จะดับสนิทหรือการนิพพานสืบไป.

ดวงชีวิตดับสนิท

คงกล่าวมาแล้วว่า การดับสนิทของดวงไฟ
ธรรมดานั้น เราอาจแบ่งออกได้เป็นสองตอน
คือไฟดับสนิทลงไปเพราะหมดเชื้อ หมดเปลว
หมดความร้อน เย็นสนิทลงไปแล้ว แต่ซาก
เถ้านั้นยังเหลือปรากฏอยู่ นี่ตอนหนึ่ง, อีก
ตอนหนึ่งก็คือซากเถ้านั้นเหล่านั้นดับหาย
ละเอียดไม่ปรากฏไปอีกต่อหนึ่ง. เมื่อเปรียบเทียบ
ให้กลายเป็น ทำนองเดียวกัน ที่สุดกับความดับ
ของดวงชีวิต ก็จะเป็นทำนองเดียวกันได้ฉนั้น.
การดับสนิทของดวงชีวิตในระยะแรกก็คือ การ
ที่อวิชา ทัณหา กรรม ถูกทำลายลงหมดด้วย
อำนาจอริยมรรคญาณอันสูงสุด ยังเหลืออยู่แต่
ซากคือรูปนาม ซึ่งดับเย็นสนิทแล้ว ที่เรียกว่า

หมดเชื้อ หมดเปลว หมดความร้อน, ตรงกับการลุถึงนิพพาน ของพระอรหันต์ซึ่งมีชีพที่ยังมีชีวิตอยู่, หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สอุปาทิเสสนิพพาน. ระยะต่อมาก็คือคัมภีรนามรูปหรือเบญจขันธ์นั้นอีกต่อหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าซากเก่าถ่าน ก็ดับหายไป ไม่ปรากฏ ตรงกับการลุถึงนิพพาน, หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุปาทิเสสนิพพาน. จะได้พิจารณากันทีละอย่างสืบ ๆ ไป.

อาจมีผู้สงสัยขึ้นมาว่า: ดวงชีวิตที่ดับสนิทแล้วเหลือแต่ซากนั้น ทำไมจึงได้แก่พระอรหันต์ซึ่งมีชีวิตอยู่ เพราะพระอรหันต์นั้นยังมีชีวิตอยู่จะเรียกว่าดวงชีวิต ดับอย่างไรได้. แต่ความสงสัยอันนี้จะระงับไปเอง ถ้าค่อย ๆ พิจารณาตั้งต่อไป.

บางท่านอาจนึกไปว่านั่นเป็นเพียงข้ออุปมา ต้องไม่ถือเอาตรงตามตัวอักษร แต่เข้าใจข้อ

ถือเอาตรงตามตัวอักษรที่เคียว คือว่า ชีวิตนั้น
 ได้แก่ความโพลงของนามรูป โดยเฉพาะได้แก่
 ภวังคจิต ดังที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้นแล้ว พระ
 อรหันต์ไม่มีความลุ่มโพลงของนามรูป หรือ
 ภวังคจิตนี้เลย. หมายความว่านับตั้งแต่เป็นพระ
 อรหันต์แล้วจิตของท่านไม่มีตกเป็นภวังคจิตอีก
 ต่อไป. การที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอำนาจผล
 สมบัติซึ่งเต็มปรืออยู่เสมอไม่มีโอกาสที่ จิต ตก
 ภวังค์. แม้เวลาที่ท่านหลับ ก็มีใช้เป็นการ
 หลับอย่างอัญญาณ เช่นความหลับของบุคคล
 เราๆ หรือผู้ที่ยังมิได้เป็นพระอรหันต์. ท่าน
 หลับด้วยสติ ซึ่งเรียกกันตามภาษาธรรมว่า
 “^๕คนอยู่ทุกเมื่อ” ถ้าจิตของท่านตกภวังค์ ก็
 หมายความว่ากลับไปอยู่ในสภาพเดิม คือสภาพ
 ที่กิเลสเช่นอวิชชาเป็นต้น จะย้ายจิตของท่านได้
 อย่างเก่า. การหลับชนิดที่จิตไม่ตกภวังค์ คือ
 หลับด้วยสมภาตนั้น เป็นสิ่งที่คาดคะเนเอาไม่ได้

เพราะเป็นการหลับของบุคคลชนิดที่ตรงกันข้าม
กับคนธรรมดา. ทั้งเป็นการหลับที่สนิทยิ่งนัก.

การที่พระอรหันต์ท่านยังคงหิวกระหาย ยัง
ดูรูปร่าง ฟังเสียงไถ่กิน ฯลฯ เป็นต้นนั้น
เป็นงานของซากเก่าที่เหลื้อยู่ และทำงาน
นี้ไปได้ไม่ต้องอาศัยกำลังหนุนหรือกำลังดันที่
เป็นความโพล่งของชีวิต. ข้อนี้ ยากที่จะอธิบาย
เพราะก่อนจะเข้าไปฝ่ายที่เป็นอภิปกรณ์ คือรู้
ได้เฉพาะตน (Subjective) เสียแล้ว ต้อง
อาศัยการเทียบเคียงหาความจริง (Supposition)
เอาพลาจ จนกว่าจะลุดถึงอรหัตตภูมิเสียเองนั้น
แหละ จึงจะทราบแน่ด้วยตัวเอง. เรื่องหรือสิ่ง
ที่ลุด ซึ่งสำหรับคนธรรมดารู้ได้เฉพาะเพียง
การเทียบเคียง (Supposition) เช่นนี้, ที่จริง
ควรจะเป็นการยุติกันเพียงเท่านั้น. แต่ข้าพเจ้ายัง
คิดหาทางที่จะชี้แจงต่อไปตามสามารถ. เพราะ
ยังอาจเป็นผลดีแก่ผู้อยากรู้โดยเร็วบางคนอยู่.

อุทาหรณ์ที่นึกได้ว่าอาจใกล้เคียงที่สุดนั้น เช่นเมื่อเราพายเรือให้เร็วมากแล้ว ยกพายขึ้น เสียเรือก็ยังคงแล่นไปได้ แม้เราจะเอาเท้าราน้ำไว้บ้าง เรือก็คงแล่นไปได้นั่นเอง. กำลังงานอันนี้มาจากอะไร? เราทราบกันอยู่แล้วว่ามาจากกำลังงานที่เหลือซากอยู่ จากกำลังของเรือในตัวมันเอง. ก็ชีวิตนี้ ได้แล่นเข้ามาในวัฏฏสงสาร เป็นอเนกชาติแล้ว มีความเคยชินอย่างเหลือเกิน. มาบัดนี้หมดความลุกโพล่งแล้วด้วยอำนาจอหัตตมัคค์ ซึ่งเปรียบเหมือนกับหยุดพายแล้ว ซากคือนามรูปที่ยังเหลืออยู่อย่างเย็นสนิทแล้ว, แต่ก็ยังทำหน้าที่เล็ก ๆ น้อย ๆ อันนี้ได้ ด้วยกำลังงานที่เหลืออยู่ในตัวเอง (Momentum) เล็กน้อยอันนั้น. เหตุนี้ควรทราบไว้สืบไปว่า แม้ว่าพระอรหันต์ท่านจะยังคงหิวระหาย ต้องดื่มและรับประทาน เห็นรูป ฟังเสียง ฯลฯ, ซึ่งคุณคล้ายกับของคนเรามากก็จริง

แต่มันแตกต่างกันลิบ, ไม่มีเจตนา ไม่มี
 ความโพล่งอันใดที่เหลืออยู่สำหรับให้ท่านทำคุณ
 ประโยชน์แก่สัตว์โลก เช่นเที่ยวสั่งสอนเป็นต้น
 ด้วยความรู้สึกว่าน้ำมันเป็นหน้าที่. ท่านอยู่
 เหนือความมีหน้าที่ เสียแล้ว! ไม่มีความแปลก
 กันระหว่างการที่ท่านได้ฉัน กับไม่ได้ฉัน
 อาหาร, หรือระหว่าง *ความดับ* กับ *ความไม่ดับ*
 ของเบญจขันธ์. ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความโพล่ง
 คือชีวิตของท่านได้ดับไปเสียก่อนแล้วนั่นเอง.
 อวิชชาดับ ความรู้สึกว่าคุณหรือชีวิตก็ดับ! แม้
 ปากจะต้องกล่าวตามประสาโลกว่า ฉันทำนั้น
 ทำนี่เป็นต้น ก็เป็นเพียงปากและกล่าวไปตาม
 อำนาจความเคยชินที่เหลือติดอยู่ที่ซาก คือ
 เบญจขันธ์นั่นเอง. การที่ท่านยังรู้จักเมตตา
 กรุณาสัตว์ นั้นก็อย่างเดียวกัน คือเป็นผลของ
 บารมี หรือความเคยชินของบารมีที่อบรม
 มาแล้วในอนกภพ

นี่คือความดับสนิทแล้ว แต่ซากรหรือเถ้า
 ถ่านยังเหลือกองอยู่! ดวงชีวิตดับสนิทแล้วแต่
 คนปลุกชนอาจเข้าใจว่ายังลุกอยู่ก็ได้ เพราะ
 มังสจกษุมองเห็นก็แต่เพียงผิวเท่านั้น เช่นเดียวกับ
 ยืนดูเรือซึ่งเขาปิดเครื่องดับไฟแล้ว แต่
 มันยังแล่นไปด้วยอำนาจกำลังพุ่งที่เหลือซาก
 (Momentum) อยู่ ก็หารู้ไม่ว่า เขาดับเครื่อง
 เสียแล้ว

บัดนี้เรามาถึงประเด็นข้อสุดท้าย คือการ
 ดับของซากเถ้าถ่านอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นดาร์ดับ
 สนิทแท้หรือเรียกว่าปรินิพพาน อันเราเรียกกัน
 ว่าเป็นการ “ตาย” ของพระอรหันต์. นิพพาน
 กับ *ปรินิพพาน* ต่างกันเล็กน้อย!

การดับที่ดับแล้วกลับก่อติดขึ้นใหม่ได้นั้น
 เป็นการดับของสิ่งซึ่งยังไม่หมดเหตุหมดปัจจัยที่
 ปรุงแต่ง. ถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องจริง ๆ แล้วยัง
 หาควรที่จะเรียกว่าเป็นการดับไม่. การดับที่แท้
 จริง หรือการดับสนิทนั้น ต้องหมดเหตุหมด

บัจจยที่กล่าวนี้ ตามพระบาลี เรียกพระอรหันต์
 ว่า ผู้ดับเย็นสนิท (นิจฺฉาโต ปรีนิพฺพุโต)
 เพราะอวิชาซึ่งเป็นเชื้อแห่งไฟ คือ โลภะ
 โทสะ โมหะ นั้นได้หมดไปดับไป โดยไม่มี
 เหลือแท้จริง. ส่วนร่างกายของท่านที่แม้จะยัง
 เหลือเป็นซากอยู่ก็หมดเหตุหมดบัจจยที่เป็นภายใน
 (เช่นอวิชาตณฺหา) เป็นต้นแล้วเหมือนกัน
 แต่บัจจยภายนอก เช่นข้าวปลาอาหาร ยังมี
 แวกล้อมอยู่และมันจึงยังคงเป็นกายไปได้ จน
 กว่าที่จะถึงเวลาที่ไม่อาจแวกล้อมได้ตามธรรมชาติ
 คือการแตกทำลายแห่งกายนั่นเอง. ช้อนเปรียบ
 เหมือนเรือที่เขายกพาย หรือปิดเครื่องเสียแล้ว
 คงเล่นไปด้วยอำนาจกำลังงานเล็กน้อยที่เหลือ
 อยู่ แต่ต้องประกอบด้วยบัจจยภายนอกที่แวก
 ล้อมบางอย่างอยู่ด้วย เช่นน้ำนั้นยังมีอยู่ไม่หมด
 หนีไปชนตลิ่งเสียเป็นต้น, และเมื่อใดกำลังงาน
 ที่เหลืออยู่นั้นหมดสิ้นลง แม้ยังมีน้ำให้เล่นไปได้

อยู่ มันก็ต้องหยุดลงเองฉันใด ร่างกายของ
 พระอรหันต์ก็ฉันนั้น เมื่อใด “กำลังงาน”
 ชนิดที่กล่าวมาแล้วหมดลง ถึงข้าวปลาอาหาร
 ยังคงมีอยู่ กายของท่านก็ต้องแตกดับ หรือ
 หยุดสนิทลง ถึงความแยกสลายเป็นธาตุหรือเป็น
 ธรรมชาติไปตามเรื่องของกาย ซึ่งเหมือนกัน
 ทุกกายของบุคคลทุกชนิด. พระอรหันต์จำพวก
 ที่เป็นโมเนยยปฏิบัติโน คือจะปรินิพพานเสียเอง
 ในไม่ก็สัปดาห์ หลังจากการบรรลุอรหัตตภูมิ
 ของท่านแล้วไม่อยู่ไปจนแก่เฒ่า หรือตามที่
 ควรเหมือนพระอรหันต์ประเภทอื่นโดยมากนั้น
 ก็คือจำพวกหลังนี้เอง. เป็นเพราะ “กำลัง
 งาน” ของท่านเหลืออยู่น้อยนัก

บางคนเชื่อว่า พระพุทธเจ้าหรือพระ
 อรหันต์นิพพานแล้ว ยังมีอะไรเหลืออยู่อีก เช่น
 เชื่อกันว่าพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่
 ในโลกนี้ จะรวมตัวกันเป็นองค์พระพุทธเจ้าขึ้น

แล้ว ทำการปรินิพพานอีกครั้ง ซึ่งเรียกว่า “ธาตุอันตรธาน” ดังในหนังสือปฐมสมโพธิ-
 กถานันท์ก็ หรือที่เชื่อกันว่าเจดีย์ต่าง ๆ ที่
 สำคัญ ๆ เช่นพระปฐมเจดีย์เสตงปฏิหารีย์
 ต่าง ๆ ไถ้นันท์ก็ นั่นเป็นเพราะมีอะไรอย่างใด
 อย่างหนึ่งแห่งองค์พระพุทธรเจ้าเหลืออยู่. หรือ
 ถ้ากล่าวตามความเชื่อของคนประเภทนี้ก็คือว่า
 จิตหรือวิญญาณของพระพุทธรองค์ยังเหลืออยู่นั้น
 เอง. แต่ความเข้าใจเช่นนี้ ย่อมขวางกั้นกับ
 หลักธรรมะและเหตุผลทั่วไปอย่างรุนแรงไม่เป็น
 ไปได้ตามที่เชื่อกันเช่นนั้น. ข้าพเจ้าเข้าใจว่าถ้า
 หากว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เขาเห็นหรือเชื่อกันเช่นนั้น
 เป็นของเป็นไปได้จริง เช่นพระบรมธาตุจะกลับ
 รวมตัวกันใหม่อีกนั้น ก็ต้องเป็นเพราะเพียงแต่
 คำอธิษฐานของพระองค์ที่ทรงอธิษฐานทิ้งไว้.
 อันอำนาจจิตแห่งการอธิษฐานนั้น จะอยู่ยืน
 ยาวได้นานเพียงไรนั้นย่อมแล้วแต่อำนาจพิเศษ

แห่งจิตใจของผู้ที่อธิษฐาน ส่วนตัวผู้นั้นเอง
 ที่เป็นพระอรหันต์แล้ว ย่อมดับสนิทไปโดยไม่มี
 ส่วนเหลือแท้จริง. ส่วนอำนาจอธิษฐาน ซึ่ง
 เป็นปาฏิหาริย์ชนิดหนึ่งนั้นคงเหลืออยู่เป็นมรดก
 ที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อยู่ภายหลัง ที่ท่านผู้ล่วง
 ลับไปแล้วเคยตั้งใจจะช่วยเหลือท่านนั้น. การที่
 จะเชื่อว่า วิญญาณหรือจิตของพระพุทธรูปเป็น
 อมตะ คอยเผ่าค้ำพวกเราหรือโลกอยู่มาจนบัดนี้
 นั้น เป็นของขบขันเหลือเกิน. ถ้าจะกล่าวให้
 น่าฟังกว่านี้แล้ว ควรจะกล่าวว่ธรรมะนั้น
 แหละ คือวิญญาณหรือจิตของพระองค์ ที่ยังคง
 อยู่จนบัดนี้ จะมีน่าฟังกว่าหรือ เพราะ
 พระองค์ก็ได้ตรัสไว้อย่างแน่นอนว่า "อานนท์,
 ธรรมวินัย ที่ตถาคตแสดงแล้วบัญญัติแล้ว นั้นแหละ
 จะอยู่เป็นศาสดาแห่งเธอทั้งหลาย ในกาลเมื่อตถาคต
 ล่วงลับไปแล้ว"

บัดนี้ การช้ลักษณะของชีวิตโดยเปรียบเทียบกับลักษณะของดวงไฟก็หมดสิ้นลงแล้ว แต่ยังมีปัญหาผนวกเหลืออยู่อีกเล็กน้อย และเกี่ยวข้องกัน.

อาจมีผู้ถามว่า: ชีวิตย่อมต้องการความรอดพ้นหรือหลุดพ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ต้องการนิพพาน, แต่เมื่อสิ่งที่ต้องการนั้นมาได้แก่ ความดับสนิทของชีวิตเสียเองดังนี้ จะมีประโยชน์อะไรเล่า? ชีวิตจะมีเวลาตีมพระนิพพานได้อย่างไร?

ขอตอบว่า ตามสัญชาตญาณของปวงสัตว์ หรือที่เรียกว่าชีวิตนั้น ย่อมรู้สึกว่ ตัวเองเป็นตัวตนเสมอ ต้องการที่จะได้ ต้องการที่จะมี ต้องการที่จะเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอจน ความต้องการอันนี้แหละ กลายเป็นตัวเองหรือตัวมันเองไป. มันจึงลุดเป็น “ดวงไฟแห่งชีวิต” อยู่ได้ในตัวมันเอง ด้วยตัวมันเอง เพื่อตัวมันเอง, แต่ว่าเพียงชั่วเวลาที่มันลุดอยู่

เท่านั้น. กลุ่มหรือดวงชีวิตนี้ คือกลุ่มแห่ง
 ความอยาก ความทำตามที้อยาก และความ
 เสวยผลที่ได้ทำตามที้อยาก อันจะเป็นเหตุให้
 อยากร่างอื่นซ้ำอีก ต่อไปใหม่. ของทั้งสาม
 อย่างนี้ยังจับกลุ่มกันติดอยู่เพียงใด ไฟคือชีวิตก็
 ลุกโพล่ง ๆ อยู่ได้ และหมุนตัวเรื่อย ๆ ไปอยู่
 เพียงนั้น. แต่ความจริงมันคืออะไรเล่า? และ
 อะไรเล่าเป็นตัวที่มีอยู่? มันคือ ความไม่เป็น
 อิสระ, ความคืนรนไปอย่างหลับตา, ความต้อง
 วิ่งว่อนไปไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ความจำใจจำแสดง
 ละครแห่งชีวิตอยู่เสมอ. เพราะนั่นแหละคือ
 “ตัวมันเอง” รวมความว่า ตัวที่มีอยู่ก็คือ
 ความทุกข์ นอกจากความทุกข์แล้ว หามีอะไร
 เป็นตัวอยู่ไม่เลย.

ตัวชีวิต คือตัวความลุกโพล่ง ๆ ของ
 กลุ่ม ๆ นั้น. ตัวความลุกนั้น ๆ ก็คือตัวความ
 ทุกข์ หรือตัวความทนทรมาน! ไม่มีอิสระ

หรือรอดพ้น, ฉะนั้น ทั่วความสุข หรือ
ความรอดพ้น จึงคือ ทั่วความหยุดลุดกโพลง ๆ
นั้นเสีย.

ทั่วความลุดกโพลง ๆ ที่ร้ายกาจที่สุด ก็คือ
ทั่วความรู้สึกที่ลุดกอยู่ว่า “ตัวเรา,” “นั่นแหละ
คือตัวเรา,” “นั่นแหละของเรา,” “ตัวเรา
จะเอาอย่างนั้น จะเอาอย่างนี้.” รวมความว่า
ตัวเราก็คือ “ทั่วความลุดกแห่งความทุกข์ในตัว
มันเองอยู่โพลง ๆ” นั่นเอง, ไม่มีเราอื่นนอก
จากนี้ และปัญหาต่อไปนี้เป็นปัญหาเรื่อง
อัตตา—อัมตตา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่งไว้
พิจารณากันต่อเมื่อกล่าวถึงเรื่องนั้น สรุปความ
ในที่นี้แต่เพียงว่า มีแต่ก้อนที่ลุดกโพลงอย่าง
ปั้นปั้นอยู่ก้อนหนึ่ง และในก้อนนั้น มีความ
รู้สึกตัวเองว่า อัตตา ๆ หรือตัวเรา ๆ

เมื่อมันมีตัวเราอยู่ในตัวเอง ชั่วเวลาที่ลุดก
โพลง ๆ เท่านั้น ไม่มีตัวอื่นใดนอกจากนี้ มีแต่

กลุ่มธรรมชาติที่จับกลุ่มรวมตัวลุกขึ้นชั่วคราวแล้ว ใครเล่าจะเป็นตัวหลุดพ้น หรือเป็นตัวเจ้าทุกข์ที่ซอร้องพันทุกข์? ใครมาจากไหนเล่าที่จะเป็นตัวลุนิพพาน. ไม่มีเลย! โดยประการทั้งปวง. สิ่งที่จะมีได้ ก็แต่เพียงสองสิ่งเท่านั้น คือกลุ่มทุกข์ที่ลุกโพล่ง ๆ อยู่กับความดับสนิทไปแห่งกลุ่มนั้น ๆ เท่านั้นเอง. ไม่มีตัวคนผู้ทุกข์ หรือตัวคนผู้ดับทุกข์ ส่วนที่เราารู้สึกกันว่ามี นั่นแหละคือตัวกลุ่ม ทุกข์ที่ลุกโพล่งอยู่. ตัวความลุกก็คือตัวความรู้สึกนี้เอง. ความรู้สึกมีหลาย ๆ อย่าง ตัวความลุกก็มีหลาย ๆ อย่าง เมื่อรวมตัวกันเข้าเป็นก้อนหรือกลุ่มแห่งความลุกมันก็ลุกอยู่ได้ และชั่วเวลาหรือตลอดเวลาที่ความรู้สึกที่เป็นความหลงอันนั้น หล่อเลี้ยงไว้เท่านั้น.

รวมความว่า มันไม่มีตัวตนมาตั้งแต่ต้น มือตั้งแต่ไหนค่อไหนมาแล้ว กลุ่มชีวิตซึ่งในนั้น

มีจิตเป็นตัวที่รู้สึกสิ่งต่างๆตามแต่สิ่งที่มากระทบ
 มันก็เป็นเพียงของที่มีช่วงขณะ ๆ แต่ถ้ายินจน
 ติดกัน มีความรู้สึกหรือสำคัญตัวเองว่าเป็น
 “ตัวตน” เป็นของประจำ ไปในตัวและ
 เป็นตัวความทุกข์เสียเองเสร็จ. ความจริงผู้
 เป็นเจ้าทุกข์หามีไม่ มีแต่กลุ่มก้อนแห่งความ
 ทุกข์ แต่เผอิญมีสิ่ง ๆ หนึ่ง ในกลุ่มนั้นมีความ
 ความรู้สึกได้ และออกรับเอาว่าตัวเองเป็น
 ตัว ทั้งที่ตัวเองก็เป็นของที่ลู่ไหล ช่วงขณะ
 เหมือนกัน. นี่จึงสรุปว่า ตามความจริง
 แล้ว หามีตัวผู้ทุกข์ไม่. แต่เรายอมให้ว่ามี ก็
 โดยถือเอาตามความรู้สึกของสิ่งที่รู้สึกได้ในสิ่ง
 นั้นอันรวมอยู่ในกลุ่ม ๆ นั้น. โดยทำนองเดียว
 กันอีก เรายอมให้ว่ามีผู้อยากพ้นทุกข์ ภายหลัง
 จากที่มันรู้สึกว่าเป็นทุกข์ แต่มันหารู้ไม่ว่าการ
 ที่จะพ้นทุกข์ได้ก็คือ “การฆ่าตัวเองเสีย” ซึ่ง
 หมายถึงการดับความรู้สึกว่าตัวตน ซึ่งเป็นตัว

ชีวิตที่ลุ่มโพล่ง ๆ นั้นเอง. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือดับตัวเองเสีย. (ความจริงตัวเองไม่มีอยู่แล้ว แต่มาความรู้สึกเกิดขึ้นยัดถือว่าตัวเองมีมันจึงเกิดมีตัวเองขึ้น. การดับตัวเองจึงคือ การดับความสำคัญผิดอันนั้นเท่านั้น). ใครจะเป็นผู้ดับ ? ตอบว่า ก็ใครเล่าเป็นผู้รู้สึกว่ามีตัวตน ผู้นั้นแหละจะต้องดับ, ก็เมื่อสิ่งที่รู้หรือสำคัญสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนเสียเองเหมือนกัน เป็นแต่ตัวความโพล่งเช่นเดียวกันแล้ว, ความรู้สึกที่อยากจะดับทุกข์ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่า ผู้ที่จะอยากจะพ้นทุกข์นั้นก็ไม่ใช่เป็นอะไรอื่นไปได้อีก นอกจากจะเป็นตัวชีวิตหรือตัวความโพล่งอย่างเดียวกันอีกนั่นเอง. เมื่อใด “ตัวรู้สึก” ตัวนี้ รู้แจ้งเห็นจริงว่าตัวมันเองไม่มี เมื่อนั้นตัวมันเองจะดับลงและนั่นแหละคือที่สุดแห่งความทุกข์ มันมีที่สุดแห่งความทุกข์ หรือถึงที่สุดแห่งความทุกข์ได้

โดยไม่ต้องมีผู้ถึง. ทงนเพราะว่า อะไร ๆ ก็ตาม
 ในกลุ่มที่ลุกโหลงกันขึ้นเป็นทัวชีวิตขึ้นมา
 มันเป็นเพียงของที่ลุกโหลง ๆ ขึ้นทัวอำนาจเหตุ
 บัจจยปรุงแ่งทงน ซึ่งตามความจริงแล้วเรา
 ไม่อาจเรียกมันได้ว่า เป็นทัวตนเลย. แต่มัน
 เกิดเรียกเป็นทัวตนกันขึ้นในทัวมันเอง และมัน
 ในที่นี้ ก็คือเราทันทหลายที่ยังกำลังสำคัญว่า
 ทัวเป็นทัว และต้องการความพันทุกข์อยู่ใน
 บัตนทุก ๆ คนนี้แหละ.

สรุปความอีกครั้งหนึ่ง ก็คือ ความดับ
 สนิทของความทุกข์ จะมีได้ก็โดยดับทัวผู้
 ต้องการจะดับทุกข์นั้นเสีย. เพราะทัวความ
 ทุกข์กับทัวผู้อยากจะพันทุกข์นั้น เป็นทัวเดียว
 กัน. ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์ หรือผู้อยากพันทุกข์ที่
 แท้จริง เพราะนั่นคือทัวเดียวกันกับทัวความ
 ทุกข์, มันไม่มีทัวพันทุกข์ที่แท้จริง เพราะนั่น
 เป็นทัวเดียวกันกับทัวความสลายตัวเองของ

ความทุกข์ มันมีแต่ตัวทุกข์ กับตัวความทุกข์
 ที่ดับสลายลงไปอย่างสนิทเท่านั้น. ส่วนตัวบุคคล
 ที่เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น เป็นเพียง “ตัวความ
 หลงไหล” ที่รวมอยู่ในตัวทุกข์ในฐานะที่เป็น
 ตัวทุกข์เสียเองด้วยส่วนหนึ่ง. และ “ตัวความ
 หลงไหล” ตัวนี้เอง ที่ได้สร้างตัวเองให้เป็น
 บุคคล เป็นเรา เป็นเขา ขึ้นมา, ถ้าผู้สงสัยจะ
 เพิ่งให้หนักเข้าๆจนเข้าถึงความจริงอันสุขุมอัน
 แล้ว ก็จะมีสงสัยและหมกปัญหาตั้งที่ตามไว้
 ข้างต้นนั้น, ในที่นี้ขออยู่อีกครั้งหนึ่งว่า ความ
 ดับทุกข์จะมี ได้ก็ต่อเมื่อดับตัวความอยาก หรือ
 ผู้อยากจะพ้นทุกข์เสียให้ได้เท่านั้น. เพราะว่า
 ตัวนั้นเองเป็นตัวทุกข์! โดยไม่ต้องมีอิตตา
 ไม่ต้องมีบุคคล.

เมื่อมาถึงตอนนี้ ข้าพเจ้าระลึกได้ถึงการ
 ที่มีผู้หัวเราะเยาะว่า พุทธศาสนานี้ จะดับทุกข์
 ได้รับความสุข ก็ต่อเมื่อตายลงหลุมหรือถูกเผาเป็น

ซึ่งเข้าไปแล้ว แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีผู้ล่านั้นเอง กลับนำหัวเราะเยาะกว่า. ช่างกระไร, ช่างหมายเอาแต่ไฟที่เชิงตะกอนและถ่านเก่าเฉพาะแต่ที่นั่นเอาเสียทีเดียว.

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อใดความลุกโพลงของชีวิต (โดยเฉพาะคือภวังคจิต อันประกอบด้วยฐานที่ตั้งแห่ง อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และผลกรรม) มาดับเย็นไปด้วยกันด้วยอำนาจอิทธิกตมรรคญาณแล้ว เมื่อนั้นก็ยังเหลือแต่ซากเก่าถ่านคือกาย และตัวความรู้สึกบางอย่างของกายชนิดที่มีใช้เป็นตัวความลุกโพลงหรือตัวกิเลส. เมื่อกกล่าวตามโหราธรรมดา ก็คือบุคคลผู้บรรลुพระอรหันต์แล้ว แต่ยังไม่ตายนี้เอง. คือผู้ที่ยังเหลือแต่ถ่านไม่มีไฟที่ลุกแต่ดับเย็นสนิทแล้ว. ถ้าผู้หัวเราะ ได้มองเห็นซากหรือถ่านชนิดนี้คงหยุดหัวเราะเป็นแน่ ผู้ที่ “ดับ” แล้วคือพระอรหันต์ ผู้ที่เริ่มดับลงบ้างแล้ว คือพระ

อริยบุคคล ชั้นต้น ๆ ก็คือพระโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ส่วนผู้ที่กำลังลูกโหลง ๆ อยู่ คือปฤชณเราท่านทั้งปวง.

ผู้ฟังอาจจะประหลาดใจบ้างในส่วนที่ว่า ความดับทุกข์คือการดับชีวิตเสีย. และการดับชีวิตชนิดนี้ไม่ต้องมีการตาย. เพราะตัวชีวิตที่แท้จริง ย่อมหมายถึงตัวความโหลงขึ้นและโหลงอยู่ ของกลุ่มทุกข์. ในโลกนั้นนอกจากกลุ่มต่าง ๆ ที่ลูกโหลงอยู่อย่างนั้นแล้วไม่มีอะไรอีก. และความโหลงนั้น ต้องเป็นความโหลงแห่งโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งมีอวิชาเป็นผู้จุดและมีตัณหา เป็นผู้เลี้ยงไฟดังกล่าวมาแล้วข้างต้น. มันจุดให้ ลูกโหลง ๆ อยู่เช่นเดียวกับเราจุดไฟธรรมตาให้ ลูกโหลงอยู่ และเต็มไปด้วยความร้อน. ไฟชีวิตก็เหมือนกัน ร้อนที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย และที่ใจ ไฟที่กำลังลูกโหลง เราหาความ

เย็นมิได้ ฉันทใจ. ชีวิตที่กำลังไหลลง ๆ ก็หา
 ความเย็นมิได้ ฉันทนั้น. ฉันทนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้
 สั้น ๆ ว่า ชีวิตคือความทุกข์. มันเป็นอันเดียว
 กันแท้! และความคับแค้นชีวิต คือความคับแค้น
 ความทุกข์. ความรู้สึกของกายที่เหลือเป็นซาก
 อยู่จะได้รู้สึกรสแห่งความบรมสุขนี้ ตลอดเวลา
 ที่มันยังไม่แตกดับ และในชาตินี้เอง. แต่อันนี้
 เองเป็นเหตุให้บางคนพึงผิด และเข้าใจไปว่า
 สุขต่อเมื่อได้ผ่านเชิงตะกอนไปแล้ว.

ไฟทุกข์ หรือไฟชีวิตที่ไหลลงนั้น เป็น
 สิ่งที่ดับได้. มันดับได้อย่างสนิท. ๕ เพราะ
 “ตัวความดับ” เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง มีอยู่โดย
 ความเป็นประธานตลอดกาลละเทศะอันไม่มีที่สิ้นสุด
 และเป็นของ “ใหม่” หรือเป็น “ขุจจุบัน”
 อยู่เสมอตลอดอนันตกาล. ตัวทุกข์ หรือตัว
 ชีวิตต่างหาก ที่เป็นเพียงสิ่งที่จรมาปรากฏเป็น
 ๕ ครังคราว. คือตัววิชาหรือความไม่รู้ จับ

กลุ่มกันเข้าจุดตัวเองให้ลุกเป็นดวงไฟ หรือดวงชีวิตชั้น และที่แท้ก็คือดวงทุกชั้นนั่นเอง, มีการทุกข์ทรมานในตัวเองแล้วมีการเข็ดหลาบ หรือความฉลาดเกิดขึ้นในตัวเอง กลายเป็นวิชชาชั้น และรู้จักความคับทุกข์ หรือคับตัวเอง เช่นเดียวกับที่อวิชชา รู้จักจุดตัวเองชั้นเหมือนกัน. เราจะเห็นได้ว่า ตัวความว่างอย่างยิ่งหรือตัวความคับทุกข์ ไม่มีทุกชั้นนี้มีอยู่เอง แล้วมีมาก่อน. ดวงชีวิตหรือดวงทุกข์ต่างหาก เป็นตัวจรมาปรากฏชั้น มาตั้งอยู่แล้วมาสลายตัวดับไปอีก ส่วนตัวความว่างก็มีอยู่เองอย่างเต็มตลอดเวลา.

แต่ว่าเมื่อตัวชีวิตหรือตัวทุกข์ที่จรมาใหม่ทำการสลายตัวดับลงไปนั้น คุณคล้ายกับว่าสร้างความคับกันชั้นใหม่และทงเมื่อดับครั้งใหม่ ชั้น ตัวความคับก็เข้าร่วมกับความคับอันเก่าที่มีอยู่ทั่วไป เลยทำให้เกิดเป็นการกล่าวอย่างบุคคลธิษฐาน (Personalization) ชั้นว่า เราเข้านิพพาน,

เข้าร่วมในนิพพาน หรือเข้าร่วมกับพระเป็นเจ้า หรืออาตมัน (Soul) เข้าร่วมกับปรมาตมัน (Universal soul)

ขอให้ตั้งต้นคิดใหม่อีกครั้งหนึ่งว่า สภาพที่เป็นตัวความคับหรือความว่างอย่างยั้งนี้ มันมีอยู่ก่อน, และความทุกข์จรมาใหม่เป็นคราว ๆ อย่างไม่รู้. เรามาพิจารณากัน ด้วยการเปรียบเทียบเกี่ยวกับเรื่องโลกหรือวัฏธรรมดานี้เอง.

สมมติว่า ถ้าโลกนี้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวทั้งหมดรวมทั้งสสารอื่น ๆ ทั้งหมด เช่นอากาศ ใต้น้ำ เป็นต้น ทั้งสากลจักรวาลนี้ เกิดดับสลายดับสนิทกันไปหมดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง; แล้วอะไรจะเหลืออยู่ เราก็จะพบว่าความว่างเหลืออยู่. ความว่างนี้มีอยู่ก่อนหรือเพิ่งมี? ถ้าตอบเร็ว ๆ หรือซนเดี๋ยวก็ต้องว่าเพิ่งมี, เพราะก่อนหน้านั้น สิ่งเหล่านั้นมันมีอยู่มันไม่ว่าง. ถ้าคิดทบทวนให้หลายชั้นลงไป ก่อน

แต่สิ่งเหล่านี้จะมีขึ้นแล้ว มันก็ต้องคือความไม่มีอะไรนั่นเอง. มันต้องไม่มีอะไรอยู่ก่อนแล้วจึงมีอะไรขึ้นมาได้ แล้วจึงกลับไม่มีได้อีก. ฝ่ายไหนเป็นของถาวร ฝ่ายไหนเป็นของชั่วคราว ทุกคนก็พอจะเห็นได้ว่า ความมีเป็นของชั่วคราว. ส่วนความไม่มีอะไรนั้นเป็นของถาวรอยู่ตลอดไป. แต่ว่าในขณะที่เกิดความมีขึ้นมา แทรกแซงนั้นความไม่มีได้หลบตัวซ่อนอยู่หลังฉากแห่งความมีนั่นเอง. และเป็นตัวเดียวกันตลอดสายอนัตกาล ไม่รู้จักเกิด ไม่รู้จักดับกับใคร, และเป็นของปัจจุบันอยู่เรื่อยไม่มีอดีตอนาคตกับใครเป็น. เราลองบ้ดดวงอาทิตย์ทิ้งเสียทีหรือ ความมีซึ่งเป็นตัว “ปัจจุบัน” จะปรากฏตัวทันที ไม่ต้องสร้างขึ้น. มันไม่ปรากฏตัวชั่วเวลาที่ดวงอาทิตย์หรือแสงสว่างปรากฏอยู่เท่านั้น. นี่เป็นตัว “ปัจจุบันธรรม” อย่างโลกหรืออย่างวัตถุ ซึ่งจัดเป็นฝ่าย

Physics ส่วนฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ มีแต่ปรมาตมธรรม
อันละเอียด อันเราไม่อาจสัมผัสมันได้ด้วย
อายตนะ นอกจากจะสัมผัสได้ด้วยปัญญาอย่าง
เดียว ซึ่งเรียกว่า Meta-Physics นั้น, ก็คล้าย
กันหรือทำนองเดียวกัน. ทว่า “ปัจจุบันธรรม”
หรือทว่าความว่างไม่มีอะไรอย่างยิ่ง อันเป็น
สภาพอันดับสนิทแห่งความทุกขนั้น มันมีอยู่
ทุกขเมื่อ! รอเราอยู่ทุกเมื่อ! สดชื่นอยู่ทุกเมื่อ!
มันไม่ต้องตั้งตัวหรือมีตัวอยู่ แต่ก็มีพร้อมอยู่เพื่อ
ดวงชีวิต^๕ทุกเมื่อ. มันเป็นอมตธรรม (สิ่งที่
ไม่รู้จักตาย), เป็นอนันตภาพ (สิ่งที่มีอยู่ทุกเมื่อ),
และเป็นอสังขตธรรม (สิ่งที่อะไรจะต้องหรือจัด
การอะไรกับมันไม่ได้). เมื่อใดดวงชีวิตหรือ
กลุ่มก้อนแห่งไฟทุกขไฟกิเลสมาดับลงเพราะ
อำนาจกิเลสกลายเป็นเพราะเข็ดหลาบและเกิด
ความรู^๕ซึ้น และดวงชีวิตดับลง สภาพอันศักดิ์
สิทธิ์หรือกายสิทธิ์^๕นี้ ก็ปรากฏแก่ความรู้^๕ซึ้นของ

ภายที่เหลือเป็นซากอยู่ จนกว่ามันจะสลายไป
 อีกเป็นครั้งสุดท้าย. การดับของจิตหรือดวงชีวิต
 ชนิดนี้เป็นฝ่าย Meta--Physics, และการดับ
 หรือการสลายของกาย เป็นเรื่อง Physics, การ
 ดับแห่งความทุกข์ หรือไฟแห่งกิเลสนั้น ก็เป็น
 ไปในกายนี้ตงอาศัยในกายนี้ มีอยู่ในกายนี้ เช่น
 เดียวกันกับตัวทุกข์ หรือตัวชีวิต. พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าตรัสไว้เด็ดขาดแล้วว่า ทุกข์กับความ
 ดับทุกข์นั้น พระองค์บัญญัติไว้ในกายอันยาว
 วาหนง ชงมพร้อมทั้งสัญญาและใจนเอง ทุกข์
 อยู่ที่ไหนต้องดับทุกข์ที่นั่น. เกิดที่ไหนต้องดับ
 ที่นั่น ชนทางไหนต้องลงมาทางนั้น และเราก็เชื่อ
 กันอยู่ทั่วไปแล้วว่า นิพพานอยู่ในเรา. แต่เรามัก
 จะกล่าวตาม ๆ กันไป ทั้งที่ไม่รู้เลยว่ามีอยู่
 อย่างไร. จะถามเขาต่อไปอีก ก็ไม่ทราบว่าจะ
 จะถามอย่างไร, ความสนใจเลยดับไปตาม.

นิพพานหรือความดับทุกข์ มีอยู่พร้อมแล้ว
 สำหรับชีวิตทุกๆ ชีวิต ! ข้อนี้เช่นเดียวกับความ
 ดับรออยู่พร้อมแล้วสำหรับตะเกียงทุก ๆ ดวง
 แต่เพราะชีวิตยังมีทมน ยังไม่อาจรู้จักความ
 ดับอันนี้จึงเพลिनอยู่ในการโพลงเพราะได้เชื้อ
 ใหม่ ๆ แปลก ๆ อยู่เสมอ มันจึงดับลงไม่ได้
 ชีวิตดับลงไม่ได้นั้นย่อมหมายถึงความที่ทุกข์ดับ
 ลงไม่ได้. (อย่าลืมน่าชีวิตคือกลุ่มแห่งไฟกิเลสและไฟ
 ทุกข์) ความดับมีรออยู่เสมอ แต่ความทุกข์ไม่
 เข้าหามันเอง. ไฟชีวิตที่มัวเพลिनอยู่กับเชื้อ
 ใหม่ ๆ เสมอมีแต่จะลุกช้อกระพือขึ้น ไม่มีแม้แต่
 โอกาสที่จะหริลงเพื่อบรรเทาความร้อนและเป็น
 ช่องให้ไ้ได้ยั้งคิดยั้งทราบถึงตัวเองว่า ตัวเอง
 คืออะไร. ตัวเองเกิดมาอย่างไร และอยู่เพื่อ
 อะไร ทั่วยอาการอย่างไร, และในที่สคจะต้ง
 เป็นอย่างไร, เหล่านนี้ไม่รู้ทงนน. ทงนเพราะ
 ชีวิตติด “รสของโลก” โลกนี้มีรส (Taste)
 และรสนนแปลก ๆ กันยั้งนัก.

โลกคืออะไร ? โลกคือชุมนุมแห่งชีวิต
 ชีวิตหนึ่ง ๆ ย่อมมีชีวิตมากด้วยกัน เป็นเพื่อน
 และสัมพันธ์กัน, และเรียกชีวิตเหล่านั้นที่นอก
 ไปจากตัวเองว่า “โลก” ในการสัมพันธ์กันนั้น
 ย่อมเกิดรสขึ้นต่าง ๆ และเรียกว่า “รสของ
 โลก” ในที่นี้. ชีวิตติดรสของโลกนี้เองจึงไม่
 อยากร่างกายใดหมด นอกจากที่มรสชนิดที่มันพอ
 ใจเท่านั้น. โฉนจะรู้ถึงความคับอย่างไรได้. ตา
 หู จมูก ลิ้น กาย เหล่านี้ เป็นสะพานหรือ
 ทางเดินที่ชีวิตนี้จะสัมผัส และติดอยู่ในชีวิตอื่น
 หรือ โลก. แต่ก็เป็นหนทางที่จะให้เซ็ดหลาบ
 หรือเกิดวิชาความรู้ขึ้นพร้อมกันไปในตัวและ
 ในที่สุดเกิดความเบื่อหน่ายแสวงหาความคับหรือ
 ความหลุดพ้นได้. ในที่สุดก็จะโผเข้าหาความคับ
 สนธิ ด้วยความพอใจจริง ๆ เช่นเดียวกับเด็ก
 น้อยผวาเข้าหามารดา ฉะนั้น. และนั่นจะมีได้
 ก็ต่อเมื่อรู้จักโลกอย่างถูกต้องเสียก่อน. การรู้จัก

โลก ก็คือการรู้จักตัวเองนั่นเอง, ฉะนั้นจึงต้อง
 มองดูเข้ามาในตัวเองโดยเฉพาะ, การรู้จักโลก
 ด้ว้การรู้จักสิ่งอื่นออกไปจากตัวเองคือมองแต่
 สิ่งที้นอกตัวองนั้น จะทำให้รู้โลกได้แต่ในแง่
 ของ Physics. หากอาจทำให้เรารู้ตามแง่หรือ
 ตามแนวแห่ง Meta-Physics ซึ่งเราประสงค์
 ในที้นี้ในฐานะเป็นทางแห่งความดับทุกข์ได้ไม่.
 อีกประการหนึ่งการรู้จักโลกในแง่แห่ง Physics
 นั้น ทำให้เราติดหรือเพลนอยู่ในรสของโลก
 ยิ่งขึ้น หรือไม่รู้จักสร้าง. ส่วนการรู้จักโลกในแง่
 แห่ง Meta-Physics และตามแนวที่กล่าวมา
 แล้วนั้น ทำให้ไม่ติด, มีแต่จะหลุดจากโลก เข้า
 ถึงความดับแห่งความทุกข์ได้โดยเร็ว. แล้วอยู่
 ในโลกนี้อย่างเป็นอิสระจากโลกซึ่งเรียกว่า
 โลกุตตระ. เหตุฉะนั้น เราจำต้องศึกษาชีวิต
 ในแง่นี้, ซึ่งในที่สุด เราจะได้พบและเข้าถึงตัว
 “ปัจจุบัณธรรม” ที่รอเราอยู่ทุกเมื่อ.

เราอาจศึกษาและรู้จักชีวิตได้ตามแง่อื่นอีกหลายแง่. ตามแง่แห่งอักษรศาสตร์ เรารู้จักชีวิตตามแต่คำแปลของศัพท์ว่า ชีวิตคืออะไร เป็นอยู่ยังไม่ตาย. นี้ช่วยเราได้ไม่น้อยเหลือเกินอย่างมากก็ช่วยให้เรารู้จักชนชวามกขึ้นเท่านั้น. ตามแง่แห่งชีววิทยาหรือ Biology เรารู้ว่าชีวิตคือความที่เยื่อ Protoplasm ยังสดชื่นงอกงามอยู่ในตัวเซลล์ทุกตัว ที่กำลังประกอบกันเป็นร่างกายของเรา. นี้จะช่วยได้ก็แต่เพียงทำให้เรารู้จักเลือกอาหาร และวิธีรับประทานให้เป็นประโยชน์แก่ร่างกายมากที่สุดที่จะมากได้หรือสามารถบำบัดโรคและบำรุงอนามัยได้ถูกวิธีเท่านั้น. ตามแง่แห่งมนุษยวิทยาหรือสังคมวิทยา เรารู้จักชีวิตในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องดำรงตนอยู่ได้ โดยเนื่องกับผู้อื่นหรือสิ่งอื่นรอบๆตัวเรา ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถปฏิบัติต่อประชาชนหรือต่อมนุษยชาติได้ถูกต้อง มีความสะดวก

สบายเท่านั้น. ยังมีในแง่อื่นๆอีก แต่ก็คล้ายกัน โดยเหตุที่เป็นไปแต่ในฝ่ายโลกียะ, ไม่ทำให้เรา เข้าถึงความคับทุกข์ได้หมดจดสิ้นเชิงแม้เราจะ ต้องการ. ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าสำหรับผู้ ที่ต้องการความเยือกเย็นอันแท้จริงสำหรับชีวิต แล้วจะต้องชวนชวายศึกษาตามแง่แห่งปรมัตถ ธรรม.

แม้ว่าจะยังไม่สามารถละโลกีย์วิสัยไปได้ ในบัดนี้ ก็ไม่มีผลอันใดเลยที่จะแสดงว่าเราไม่ ควรที่ “ฟังหูไว้หู” ต่อเสียง แห่งปรมัตถ ธรรมเอาเสียทีเดียว. ทั้งนี้เพราะว่า “ปัจจุบัน ธรรม” อันนั้น กำลังรอเราอยู่ทุกเมื่อ เช่นเดียวกับโศคลากำลังรอคนฉลาดและขยัน ฉะนั้น. ถ้ามีนักศึกษาบางคนรู้สึกว่าการศึกษา ตามแนวแห่งโลกียะหมดรส เพราะล้วนแต่เป็น ไปในแนวแห่งความวิงวอนแห่งจิตใจเหมือน ๆ กันไปหมดแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าไม่มีอะไรดีไป

กว่า ที่เขาจะเหลียวมาจับการศึกษาตามแง่แห่ง
 ปรมัตถธรรม^{นี้} ^{ขึ้น}พิจารณาคุบบ้าง. ใน
 ชีวิต^{นี้}เอง ! เราอาจศึกษาเรื่องชีวิตของ
 เราให้จบได้กระทั่งถึงฝ่ายโลกุตตรภูมิ ถ้าหากว่า
 เราได้ประคองชีวิตและการศึกษาเรื่องชีวิตของ
 เราไว้อย่างถูกต้องและไม่ประมาท.

ในที่สุด^{นี้}, จะอย่างไรก็ตาม, เราย่อมพบ
 ความจริงอันใหม่ด้วยกันทุกคนแล้วว่า ชีวิต^{นี้}
 มีที่สิ้นสุด, มีที่มุ่งหมายเป็นอุกมคติคือ ความ
 ปราศจากทุกข์โดยหมดจดสิ้นเชิงแท้จริง ยัง
 อยู่ก็แต่ว่า เราจะเลือกเอาอย่างไรหน่า^{นี้}: จะ
 รีบไปเพราะน่าเบื่อ หรือจะอยู่ก่อนเพราะแสน
 จะเพลิดเพลินดี. ส่วนการที่จะยังคงลุกโพล่ง ๆ
 อยู่แต่ต้องการให้เยือกเย็นแท้จริง^{นี้} เป็นสิ่งที่
 เป็นไปไม่ได้. ในโลกียวิสัย มีให้ก็แต่ความลุก
 โพล่ง ๆ ส่วนโลกุตตรวิสัย มีให้ก็แต่ความ
 เยือกเย็น แสนจะเย็นโดยไม่ต้องรอน้ำ, เปรียบ

ตั้งไฟให้แต่ความร้อน นำให้แต่ความเป็นฉันท
 โต้กันนั้น.

“ปัจจุบันธรรม” ซึ่งเป็นตัวความ
 หยุดลุกโผลง ๆ นั้น มีอยู่ทุกเมื่อ, และส่ง
 เสียงก้องตลอดจักรวาลอยู่เสมอว่า

“ดูก่อนชีวิตทั้งหลาย ! ท่าน
 ทั้งหลายอยากจะดับเย็นสนิท หรือ
 อยากลุกโผลง ๆ อยู่อย่างนี้ ? หรือว่า
 ท่านยังเป็นเพียงหน่วยชีวิตที่ยังไม่
 รู้จักตัวเอง ว่าเหมือนกับดวงไฟที่
 กำลังมีอะไรหนุนให้ลุกโผลงอยู่กระ
 นั้นหรือ ?”

รุ่งอรุณ

ของ

นิพนพาน

สัมมาทิฏฐิ หรือมิจฉาทิฏฐิกก็ตาม มีอยู่เป็นชั้น ๆ ซึ่งอย่างน้อยที่สุด ก็พอจะแบ่งได้เป็น ๓ ชั้นด้วยกัน. มิจฉาทิฏฐิที่ในโลกให้ระส่ำระสายในสภาพปัจจุบัน, และสัมมาทิฏฐิที่จะแก้ไขให้หายไปได้ ล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิในชั้นต้น. แต่อย่างไรก็ตาม มิจฉาทิฏฐิสัมมาทิฏฐิชั้นต้นหรือชั้นหยาบหย่อมมีมูลฐานมาจากชั้นละเอียด อันเป็นของอยู่ในส่วนลึกหรือเป็นรากเง่าเป็นธรรมดา.

สัมมาทิฏฐิคือความเข้าใจอันถูกต้อง อันทำให้เกิดการกระทำอันถูกต้อง โดยประการทั้งปวง, นับตั้งแต่ถูกต้องอย่างวิสัยโลก ๆ และสูงขึ้นไปจนกระทั่งที่เป็นชั้นเหนือวิสัยโลก. มิจฉาทิฏฐิคือความเข้าใจผิดจากความเป็นจริง ทำให้เกิดการกระทำที่ผิดโดยประการทั้งปวงเช่นเดียวกัน จัดเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม.

สัมมาทิฏฐิในชั้นต้นนั้น เป็นความเข้าใจ
 ที่ถูกต้องในอันที่จะทำให้เจริญด้วยประโยชน์ใน
 โลกนี้ทุกอย่างทุกประการ ตามที่ชาวโลก
 ปรรณากัน. สัมมาทิฏฐิในชั้นกลาง เป็น
 ความเข้าใจอันถูกต้องในอันที่จะทำให้เจริญด้วย
 ประโยชน์ในโลกที่สูงไปกว่าที่ปรรณากันอยู่
 และเรียกกันว่าโลกอื่น หรือปรโลก, หรือ
 โลกหน้า, ซึ่งดีไปกว่าโลกนี้หรือผิดจากโลกนี้.
 ส่วนสัมมาทิฏฐิในชั้นสูงนั้น หมายถึงความ
 เข้าใจอันถูกต้องในอันที่จะทำให้ข้ามขั้นพ้น หรือ
 อยู่เหนือโลกทุก ๆ โลก โดยประการทั้งปวง;
 ซึ่งเรียกว่าการลุดถึงนิพพาน หรือโลกุตตระซึ่ง
 แปลว่า *เหนือโลก*.

สัมมาทิฏฐิขั้นต้น

สัมมาทิฏฐิในขั้นต้น คือความเข้าใจอันถูก
 ต้องอันทำให้มีความรู้ความฉลาด ความขยันขัน
 แข็งในการกระทำจนได้มาซึ่ง ทรัพย์ ชื่อเสียง

และมีตรสหายที่ตึงาม อันเป็นความเจริญอย่าง
 วิสัยโลกตลอดจนถึงกับความเข้าใจอันถูกต้องที่
 สูงขึ้นไปในข้อที่ว่า คนเรามีได้มีเรื่องแต่ทาง
 กายอย่างเดียวต้องสนใจเรื่องทางจิตด้วย, ยังมี
 เรื่องในทางธรรมหรือทางศาสนาอยู่อีกส่วนหนึ่ง
 ซึ่งสำคัญยิ่งไปกว่าความสุขทางเนื้อหนัง อัน
 ตนจะต้องสนใจ. สัมมาทิฏฐิในชั้นนี้ ทำให้
 ชาวโลกเกิดสนใจในธรรม ในศาสนา หรือ
 เรื่องของวัดวาอาราม จนทำให้ย่างเท้าเข้ามาดู
 ในวัด ว่ามีอะไรกันบ้าง; ทำชาวบ้านให้กลายเป็น
 เป็นชาววัดได้ในอันดับแรกที่สุด. ถ้ากล่าวอย่าง
 สั้น ๆ ก็คือ ทำชาวโลกให้เกิดความสนใจใน
 ทางธรรมเป็นครั้งแรก นั่นเอง

สัมมาทิฏฐิชั้นกลาง

สัมมาทิฏฐิในชั้นกลาง หมายถึงความเข้าใจอันถูกต้องอันทำให้ได้รับผลที่สูงขึ้นไปจนถึง
 กับมีความสุขทางใจเป็นอันดับแรก. เมื่อเข้ามา

เกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา ทำให้มีความรู้
 เรื่องทาน ศีล บุญกุศล สูงขึ้นไปตามลำดับ
 รู้จักทำให้เกิดสิ่งที่น่าสนใจที่ยิ่งไปกว่า
 ทรัพย์ ชื่อเสียง และไมตรีหรือมิตรภาพ.
 ความเข้าใจอันถูกต้องในชั้นนี้ มีอยู่เป็นหลัก
 ย่อ ๆ ในพระบาลีที่กล่าวถึงเรื่องนี้เป็นใจความ
 ว่า “การให้ทานหรือการบูชาอันเป็นสังฆม
 ผล ทำแล้วก็เป็นอันทำ ไม่เสียหลาย ผู้ทำ
 นั้นเองได้รับผล. โลกอื่นซึ่งออกไปจากโลก
 ที่ตนรู้จักนั้น ยังมีอยู่อีก. การเข้าใจว่ามีโลก
 แต่โลกเดียวเท่าที่ตนรู้จักนั้นเป็นความโง่เขลา
 อย่างยิ่ง. บุคคลผู้มีความหมายในตัวเองเป็น
 พิเศษกว่าธรรมดาอัน มีอยู่ เช่น บิดา มารดา
 คนแก่ชรา เป็นต้น อันเป็นบุคคลประเภทที่
 ตนจะต้องมองดูและปฏิบัติต่อด้วยสายตาและ
 การกระทำที่พิเศษเช่นกัน. ภาวะแห่งความ
 เปลี่ยนแปลงทางจิตโดยฉับไวนั้น เป็นสิ่งมี

อยู่อย่างแท้จริง; คือชั่วโมงนี้หรอนาทน เป็น
 มนุษย์ แต่หน้าที่ต่อมากลายเป็นสัตว์เดรัจฉาน
 ไปแล้ว, หรือกลายเป็น สัตว์นรก ไปแล้ว.
 เป็นคนธรรมดาอยู่ในขณะนั้น ต่อมาก็กลาย
 เป็นเทวดาหรือพรหมไปแล้วในขณะหนึ่ง
 ด้วยการกระทำทางจิตของตนเอง. เปลี่ยนกลับไป
 ไปกลับมาได้อย่างผลุบผลับ จะเป็นช้าหรือ
 เร็ว หรือถาวรไม่ถาวรเพียงใดนั้น แล้วแต่
 การกระทำของตน. เป็นผู้มีความเชื่อว่าภาวะ
 แห่งโอปปาติกสัตว์เช่นนี้ มีอยู่แน่; แล้วเป็นผู้
 ไม่ประมาทในการกระทำของตน เพื่อให้มีการ
 ผุดเกิดแต่ในภาวะที่น่าสรรเสริญเป็นผู้ที่มี
 ความเชื่อและเห็นชัดว่า ปฏิปทาหรือทาง
 ปฏิบัติที่ทำให้เข้าใจในโลกทั้งปวงแจ้งชัดแล้ว
 ไม่ติดอยู่ในโลกไหนๆ ข้ามพ้นจากโลกทั้ง
 ปวงนั้นมีอยู่. และมีบุคคลผู้ทำเช่นนั้นได้จริง
 แล้วสอนคนอื่นให้รู้ตามได้ด้วย ก็มีอยู่”

ดังนั้น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิหรือความเข้าใจอันถูกต้องที่สามารถทำผู้ปฏิบัติให้ได้รับผลที่สูงไปกว่าที่ได้รับกันอยู่อย่างวิสัยโลกในโลกลนี้. ถ้าเป็นมิจฉาทิฏฐิที่กลับตรงกันข้ามในเรื่องนี้ ก็ทำให้ได้รับผลที่เร็วไปกว่าที่ได้รับกันอยู่ในโลกลนี้, แต่ก็เรียกว่าปรโลก หรือโลกอื่นด้วยเหมือนกัน.

สัมมาทิฏฐิชั้นสูงสุด

เนื่องจากสัมมาทิฏฐิในชั้นกลางตามที่กล่าวแล้วนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เป็น สาสวา คือยังไม่พ้นไปจากอาสวะ, เป็น ปุญญภาคิยา ยังเกี่ยวอยู่กับบุญทำให้ติดอยู่ในบุญ, เป็น อุปธิเวปัสสกา ยังเนื่องอยู่กับกิเลสชั้นละเอียด, จึงยังไม่ใช่สัมมาทิฏฐิชั้นสูงสุด. พระองค์ได้ตรัสสัมมาทิฏฐิไว้อีกอันค้ำหนึ่ง เรียกว่าเป็นสัมมาทิฏฐิชนิดของพระอรียเจ้า, ไม่มีอาสวะ, อยู่เหนือโลกและเป็นองค์แห่งอรียมรรค. ได้แก้ตัวปัญญาที่ติดกิเลสอันละเอียดได้นั่นเอง.

ถ้าจะให้เข้าใจได้ง่ายในเรื่องนี้ ต้องรู้เรื่อง
 กิเลสชั้นละเอียดที่กล่าว^๕เสียก่อน. กิเลสอัน
 ละเอียดเหล่านี้เอง คือมิถุนาภิภู^๕วิ^๕ชั้นละเอียด
 ที่สัมมาภิภู^๕วิ^๕ชั้นละเอียดจะกำจัดได้. คนที่เรียก
 กันว่าคนดี ไม่ทำบาปเลย ทำบุญอย่างเดียว
 แต่ยังไม่พ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ต้องเผชิญกับความ
 เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ร่ำไป ต้องโถมหนัสใน
 เมื่อพลัดพราก จาก ของ รักหรือเมื่อไม่ได้อะไร
 ตามใจหวัง หรือแม้แต่จะต้องจุติจากสวรรค์
 ตัง^๕นี้เป็นต้น ใจยังไม่หลุดพ้นจากสิ่งที่ให้เกิด
 ความทุกข์โดยประการทั้งปวง จึงมีทุกข์ชั้น
 ละเอียดเหลืออยู่เป็นเครื่องทรมาน ไม่รู้^๕สิ้นสุด
 เพราะตนพอใจในความเป็นอย่างนั้น. เพราะ
 ฉะนั้น เพียงแต่มีบุญนั้น ยังไม่นับว่าพ้นจาก
 ความทุกข์โดยสิ้นเชิง ยังจะต้องเวียนว้ายไป
 ตามกระแสบุญ สู่โลกนั้น โลกนั้นด้วยอุปปา
 ติกกำเนิด แบบก่อนหันหนักอยู่ร่ำไป เป็น
 กัปป์ ๆ กลับ ๆ.

ความเข้าใจผิดหรือมิจฉาทิฏฐิอันละเอียด
ในที่นี้ ว่าโดยที่แท้แล้วก็คือ สังโยชน์ ๑๐
ประการ อันจะพึงละด้วยสัมมาทิฏฐิที่เป็นองค์
อริยมรรค แล้วทำบุคคลนั้นให้กลายเป็นอริย
บุคคลนั่นเอง.

ประการแรก คือความโง่เขลาหรือเข้าใจ
ผิดว่า กายนี้เป็นของตนเพราะมันเที่ยงแท้เป็น
ไปตามความปรารถนาของตน หรือถือเอาเป็น
สาระได้ อันเป็นเหตุให้หลงรักหลงบำเรอหรือ
เห็นแก่ตัวอย่างน่าสมเพช. คนเราเป็นทาส
ตัวหากเพราะมิจฉาทิฏฐิข้อนี้ และเป็นกัน
ทั่วไปจนกล่าวได้ว่า เป็นมาตรฐานของปุถุชน.
แม้กายนี้จะไม่เป็นไปตามความปรารถนาของตน
คนก็ยังหลงยึดว่าเป็นของตนอยู่นั่นเอง ความ
หลงยึดนั้น เรียกว่าสักกายทิฏฐิ คือมิจฉาทิฏฐิ
ข้อนี้ ในชั้นนี้.

ประการที่สอง คือความโง่เขลาอันทำให้
ลังเลในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือที่

รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย. พวกที่ปฏิญาณว่าถือเอาพระรัตนตรัย แต่พอกิเลสผ่านมา ก็สมัครเข้าข้างกิเลส หรือเอาพระรัตนตรัยไปขายเสียเป็นเงินเป็นทองตามที่กิเลสต้องการ. ^๕ ๕๕ ผู้ล้งเลในแนวปฏิบัติเพื่อตัดกิเลสว่ามันจะตัดกิเลสและทำให้ถึงนิพพานได้แน่ละหรือ? การกระทำอย่างนั้นดีแน่แล้วหรือ? มันเหมาะแก่ตัวแล้วหรือ? เป็นสิ่งที่ทำได้แน่ละหรือ? ยังใช้ได้สำหรับสมัยนี้หรือ? ตลอดถึงความไม่ไว้ใจตัวเองในการทำความดีต่าง ๆ, ล้งเลว่าจะเอาข้างโลกดีหรือข้างธรรมะดี? เอาเงินดีหรือเอาบุญกุศลดี? ^๕ ๕๕ ทั้งนี้เป็นต้น. สรุปแล้วก็คือล้งเลต่อการพันทุกซ์ตามแบบของพระพุทธเจ้า หรือนิพพานนั่นเอง. ความล้งเลทั้งหมดนี้เรียกว่าวิจิกิจฉา ความเข้าใจถูกต้องมีไม่มากพอ ไม่มีกำลังที่จะตัดความล้งเลได้ จึงทำแต่บุญเพื่อผลเป็นสวรรค์อย่างใดอย่างหนึ่งไปตามเดิม ไม่ปรารถนานิพพาน ด้วยความแน่ใจ.

ประการที่สาม คือความโง่เขลาอันทำให้
 เข้าใจผิด ในศีลและวัตรที่ตนประพฤติกปฏิบัติ
 อยู่ ยึดถือในวัตรศีลและวัตรนั้น ๆ โดยไม่ทราบ
 ความหมายอันถูกต้อง ยึดถือในฐานะเป็นพิธี
 รีตองล้วน ๆ ถือศีลและวัตรด้วยคิดว่าเป็นของ
 ศักดิ์สิทธิ์ทำให้ตนดีกว่าคนอื่น เป็นการถือศีล
 และวัตรอย่างมงาย ทำนองเดียวกับที่ถ้าเราจะ
 แนะนำให้คนบ้าถือ. ศีลและวัตรในรูปที่ถือ ๆ กัน
 อยู่นี้เอง เมื่อถืออย่างมงายไม่รู้อความหมายแล้ว
 ถือกันก็ชาติ ๆ ก็ไม่อาจเป็นศีลตามที่พระอรียเจ้า
 ท่านต้องการขึ้นมาได้เลย. ความเข้าใจผิดและมง
 ายเช่นนี้เรียกว่า สลัฟพตปรามาส หรือความ
 มงาย. มิจนาทิจฐฐิในข้อนี้ ถ้าเป็นมากเข้า หรือ
 ในสมัยที่ไม่มีพุทธศาสนา ก็อยู่ในรูปของการ
 กระทำที่แปลกปลาดน่าขยะแขยงต่าง ๆ นานา. แต่
 ฟังเข้าใจว่า แม้ในหมู่พุทธศาสนิกชนที่ยังไม่เป็น
 พระอรียเจ้า^๕ ล้วนแต่ยังมีสลัฟพตปรามาส

อยู่เต็มทีด้วยกันทุกคน คือความถือศีลและวัตรต่าง ๆ ที่ไม่ถูกต้องตามความหมายนั่นเอง. การยึดถือในศีลและวัตรล้วน ๆ โดยปราศจากความหมายเช่นนั้น กลับทำให้ศีลและวัตรนั้น ๆ ซึ่งเขารักษานั้น ไม่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า เพราะมันมอมแมมไปด้วยการลบล้างของความโง่เขลาทางมกาย น่าสมเพช หรืออย่างน้อยก็น่าขบขัน, รักษาศีลตลอดชีวิตก็ไม่เคยได้รับผลอันถูกต้องของศีลเลย เป็นการรักษาศีลเพราะอำนาจกิเลสจนเกินไป คือ ความเขลา. คนธรรมดารักษาศีลกันในรูปนั้นทั้งนั้น, ถ้าผิดไปจากนั้น ก็ต้องหมายถึงการรักษาศีลและวัตรให้ถูกต้องตามใจความและบริสุทธิ์ ได้รับผลสมความมุ่งหมายของศีลและวัตรนั้น ๆ. หายเขลาในเรื่องนี้ ก็มีสัมมาทิฐิในขั้นนี้.

มัจฉาทิฎฐิ ๓ ประการนี้ ไครละได้ขาดย่อมหมายถึงการที่เขาเป็นผู้มีจิตใจไม่คลอน

แคลนในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์,
 และมีศีล ถูกต้องบริ สุทธิ์ สมบูรณ์เป็นที่ชอบใจ
 ของพระอริยเจ้าจริง ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าจัด
 บุคคลชนิดนี้ไว้ในฐานะเป็นผู้แรกถึงกระแสของ
 นิพพาน ก็เป็นพระโสดาบัน, มีความแน่นอน
 ต่อการลุถึงนิพพาน ภายในกาลอันจำกัด.^๑ และ
 พระโสดาบัน^๒ ก็จัดเป็นรุ่มข้ามพ้น จากโลกแล้ว
 เป็นอันดับแรก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นนาย
 ประกันด้วยพระองค์เอง ว่าเขาจักเป็นพระ
 อรหันต์ หรือลุถึงนิพพานโดยแน่นอน.^๒ เพราะ
 ฉะนั้นผู้ศึกษาจึงได้สนใจพิจารณาคุณิฉนาทิมุขี
 หรือความโง่เขลาของ ๓ ประการ ที่กล่าวมาอัน
 เรียกกันว่า สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสัสสัพพต-
 ปรามาส ให้จงละเอียด และจับฉวยให้ได้จริง ๆ
 ว่ามันกำลังมีอยู่ในตน อย่างละเอียดเร้นลับ

๑. บาลี มหาวาร. ส. ไตร. ล. ๑๙ น. ๔๒๘.

๒. บาลี มหาวาร. ส. ไตร. ล. ๑๙ น. ๔๔๘.

สมกับที่เรียกว่ากิเลสอย่างละเอียดนั้นเพียงไร.
 ความรู้หรือความเข้าใจที่กำจัดสิ่งทั้งสามนั้นเสียได้
 นั้นแหละ คือตัวสัมมาทิฏฐิในชั้นที่เป็นองค์
 อริยมรรค ในชั้นของพระโสดาบัน.

ในมิจฉาทิฏฐิ ๓ ประการนี้ ประการแรก
 คือ สักกายทิฏฐิ นั้น ละได้ยากตรงที่มันเป็น
 ความรู้สึกอย่างสัญชาตญาณชนิดหนึ่ง ซึ่งทำให้
 คนเราบูชาความสุขทางเนื้อหนังกันยิ่งกว่าความ
 สุขทางใจ; อยากรอยู่ในโลกที่มีอะไรหอม ๆ
 หวาน ๆ เขียว ๆ แดง ๆ ยิ่งกว่าการที่จะข้าม
 ขึ้นจากโลกเป็นความสงบที่ไม่มีอะไรบกวนเสีย
 เลย. ประการที่สองคือ วิจิกิจฉา นั้น โดย
 ปากว่าก็ดูละได้ไม่ยากเลย แต่โดยการทำจริงนั้น
 ก็ยากอยู่ไม่น้อยแม้ผู้ที่อ้างตัวว่าเป็นพุทธบริษัท
 นั้นแหละ ถ้ามีการแน่นอนสองทางพร้อมกัน
 คือทั้งทางที่จะถูกรางวัลที่หนึ่ง ของสลาก กินแบ่ง
 ขนาดใหญ่ และทางที่จะได้พบพระพุทธรเจ้า

จริง ๆ สักแวงหนึ่ง ก็คงจะเลือกเอาทางตุกร
 ราววัลที่หนึ่ง มากกว่าที่จะเดินทางไปในทิศทาง
 ที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่. สำหรับประการที่
 สาม คือ สัตว์พิศปรมาส นั้น นับว่าละเอียด
 ยากยิ่งไปกว่านั้น เพราะตนกำลังยึดถือในศีล
 และวัตรนั้น ๆ ทำนองมตแดงหวงพวงมะม่วง
 มากมายเกินไปนั่นเอง จนกระทั่งไม่รู้ว่าจะผล
 มะม่วงนั้นคืออะไร แม้แต่น้อย.

อย่างไรก็ตาม มิจฉาทิฏฐิ^๕ทั้งสามนี้
 ย่อมไม่เป็นการเหลือวิสัยของผู้ที่มีใจรักนิพพาน
 จริง ๆ จะมองเห็นหรือเข้าใจได้ เพราะโดยที่แท้
 แล้วก็คือ “ทีเสสสมาตรฐาน” ของคนธรรมดา
 สามัญทั่วไปนั่นเอง. ถ้าไม่มีทีเสสอันละเอียด
 สามอย่างนี้ เขาก็เป็นคนที่มีใจปุถุชนไปแล้ว.
 ถ้ายังมีอยู่ก็คือปุถุชนธรรมดา. เพราะฉะนั้น
 การละทีเสสสามอย่างนี้ ก็คือการกระทำที่คน
 ธรรมดาจะพึงกระทำ เพื่อเลื่อนชั้นตัวเองให้สูง

ขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง และเป็นระดับแรกของผู้ที่
จะลุดถึงนิพพานในอนาคตโดยแน่นอนนั่นเอง
หากไม่มาถึงขั้นนี้ ก็คือคนธรรมดา ที่ยังไม่
ประสึประสาต่อนิพพาน^๕ที่ตนเองหลงละเมอ
เพื่อฝันถึงอยู่ทุกวันทุกคืน!

และโดยเหตุที่ การลุดถึงขั้นพระโสดาบัน
เป็นขั้น^๕ที่ไม่มีการเวียนกลับ มีแต่จะลุดถึงนิพพาน
ในอนาคตโดยทำเดีวนี้เอง เราสนใจกันให้
หนักเพียงในขั้น^๕นี้กันบ้างว่าเพียงพอ หรือแน่นอน
หรือปลอดภัย เพราะฉะนั้น แม้เราจะไม่สนใจ
ในการละมิจฉา^๕ทิกฺขุ^๕ข้อต่อ ๆ ไป มันก็ย่อมมี
การละไปเองโดยลำตั้บ ตามอำนาจของสัมมา-
ทิกฺขุ^๕เท่าที่เกิเกิดขึ้นแล้ว ไม่ยอมหยุดอยู่เพียง
เท่านั้นมันยอมงอกงามขึ้นไปเอง เพราะ
ธรรมชาติของมันเป็นเช่นนั้น. พระอริยเจ้าใน
กาลก่อน ท่านละกิเลสหรือมิจฉา^๕ทิกฺขุ^๕กันไป
เรื่อย ๆ โดยไม่ต้องรู้ว่าละไปถึงขั้นไหน ชื่อ

อะไร เพราะท่านไม่ได้เป็นห่วงเรื่องจะเป็นพระ
 อริยเจ้า ผิดกับคนสมัย^{นี้} ซึ่งอยากจะเป็นพระ
 อริยเจ้าเสียตั้งแต่ยังไม่ทันละกิเลส และแถมไม่
 รู้ว่าจะละมันทำไมด้วยซ้ำ เพราะตนพอใจใน
 ผลของความมีกิเลสอยู่นั่นเอง. แต่ถ้าหากอยาก
 จะศึกษาถึงมัจฉาทิฏฐิ^{ข้อต่อ} ๆ ไปเพื่อความรู้ที่
 สมบูรณ์ ก็ยังเป็นสิ่งที่ควรทำอยู่เหมือนกัน.

กิเลสหรือมัจฉาทิฏฐิ^{ข้อต่อ} ๆ ไปนั้นเป็น
 ของที่ละเอียดยิ่งขึ้นไป สำหรับพระอริยเจ้าใน
 ชั้นต้น ๆ ฟังละเพื่อความเป็นพระอริยเจ้าที่สูง
 ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ไม่เกี่ยวกับคนสามัญโดยตรง.
 คนสามัญพยายามละเพียงเป็นพระโสดาบัน หรือ
 ผู้แรกถึงกระแสแห่งนิพพานแล้ว ก็นับว่า
 ปลอดภัยและเพียงพอ มัจฉาทิฏฐิหรือกิเลส ๓
 ข้อข้างต้นเท่านั้น ที่นับว่าเป็น “ปัญหา
 เฉพาะหน้าของคนสามัญ.” หลังจากนั้นตนก็
 เป็นพระอริยเจ้าชั้นต้นแล้ว ทำการละมัจฉา-

ทิวฐิฐัชนัละเอียกเพื่อความเป็นอริยเจ้าชั้นสูง
ต่อไป.

กิลตสัชนัละเอียก *ประการที่สี่* เรียกว่า
กามราคะ แต่มิได้หมายถึงราคะคำกฤษณาหรือ
ความลุ่มหลงในระหว่างเพศโดยเฉพาะ ของคน
ทั่วไปเลย. กามราคะในที่นี้ หมายถึงความที่จิต
ยังอยู่ในวิสัยที่จะยินดีในผลของกามโดยความ
หมายทั่ว ๆ ไป คือทั้งในทางตา ทางหู จมูก
กลิ่น กาย หรือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
อัน มีอยู่เป็น พื้น ฐานใน จิตใจ ของ สามัญ สัตว์.
แม้จะเป็นความยินดีที่เหลือน้อยเพียงไรหรือ
สักว่าเป็นเศษของสัตตชาตญาณที่ยังเหลือน้อยบ้าง
ก็ยังนับว่ากามราคะในที่นี้ ; เพราะว่ากามราคะ
นั้น แปลว่า “ความยินดีในวัตถุอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความใคร่” และมีความหมายกว้างครอบ
คลุมไปทุกชนิด ทุกขนาด, มิได้หมายถึงแต่เพียง
ความกำหนัดที่รุนแรงในทางเพศตรงข้าม อย่าง

ในภาษาไทยเลย ความที่ยังลุ่มหลงอยู่ในรสของ
 กาม แม้ที่ประณีตสุขุมเบาบางเพียงไร ก็ยังนับ
 ว่าเป็นความเข้าใจผิดหรือมิใช่สัมมาทิฏฐิที่
 สมบูรณ์อยู่นั่นเอง จึงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แก่พระ
 อริยเจ้าในชั้นต้น ๆ และเป็นสิ่งที่ท่านจะพึง
 ละทิ้งไป จนกระทั่งไม่มีเหลือเลย.

กิเลสชั้นละเอียด *ประการที่ห้า* เรียกว่า
 ปฏิฆะ แปลว่าความหงุดหงิดด้วยอำนาจความ
 ซัดใจ. ซ่อนก็อีกเหมือนกัน คนทั่วไปอาจเข้าใจ
 ผิดว่าเป็นความโกรธแค้น อันสามัญชนมี ๆ
 กันอยู่. ความโกรธชนาครอื่นเป็นไฟนั้นไม่มีอยู่
 ในชั้นนี้, คงมีอยู่แต่ร่องรอยของความไม่พอใจ
 หรือความไม่สบายใจเพราะเขาทำให้ไม่ถูกใจ อัน
 เป็นความรู้สึกที่เหลืออยู่อย่างประณีตในบรรดา
 พวกความไม่พอใจด้วยกัน ความซัดใจชนิดนี้
 แม้จะแผ่วเบาเพียงไรก็เกิดจากความเข้าใจผิด
 หรือเห็นผิด จึงได้จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอันจะพึง

ละเสียตัวสมมาทิฏฐิอยู่นั่นเอง. ถ้าเข้าใจถูก
หรือมีสมมาทิฏฐิอันสมบูรณ์แล้ว จะไปมัวหงุด
หงิดอยู่อย่างนั้นทำไมกัน.

ผู้ที่ละมิจฉาทิฏฐิประการที่ ๑-๒-๓ ได้
ขาดแล้ว ยังสามารถทำมิจฉาทิฏฐิประการที่
๔-๕ นี้ให้เบาบางอย่างมากอีกด้วยนั้น ท่าน
เรียกว่าพระสกทาคามี คือมีจิตใจสูงขนาดมีความ
อาลัยในโลกชนิกนี้ เหลืออยู่เพียงเพื่อจะกลับมา
อีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น. ส่วนผู้ที่ละมิจฉาทิฏฐิ
ที่กล่าวนี้ได้เด็ดขาดทั้ง ๕ ประการนั้น ท่าน
เรียกว่าเป็นพระอนาคาม, เพราะไม่มีมิจฉาทิฏฐิ
ทั้ง ๕ นั้นเหลืออยู่เลย จึงไม่มีใจสูงพอที่จะไม่
กลับมาสู่โลกนี้อีกต่อไป; หากยังไม่เป็นพระ
อรหัตตนิพพานเสียในชาตินี้ยังจะต้องมีกำเนิด
ใหม่ ก็ต้องมีกำเนิดในโลกชนิกที่ปราศจากกามคุณ
ซึ่งมิใช่โลกนี้. [พึงทราบว่คำว่าโลกในที่นี้ไม่จำ
ต้องเอาวัชฎธาตุเป็นเกณฑ์, แต่เอาภูมิลักษณะ

ของจิตเป็นเกณฑ์. คำว่าโลก ๆ นั้นมันแล้วแต่ว่า
จิตของผู้ใดมีความรู้สึกอย่างไรต่างหาก. ฉะนั้น
พระอนาคามีจะมีจะอยู่ที่ไหน ที่นั่นก็เป็นโลกที่
ปราศจากกามสำหรับท่าน.]

กิเลสอันละเอียดหรือมิชฌาภิกฺขุ *ประการ*
ที่หก เรียกว่า รูปราคะ แปลว่าความพอใจ
ในความสงบอันเกิดจากรูปฌาน. เมื่อมาถึงขั้นนี้
เริ่มเป็นความเข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป แต่ก็
มิใช่สุควิสัยที่จะเข้าใจได้. เมื่อใจไม่ข้องแวะด้วย
บาปหรือคว้งกมแล้ว ก็ย่อมมีความสงบ. แต่
ความสงบนั้นมีทางมาหลายทางด้วยกัน, ถ้าได้
อาศัยสิ่งที่มีรูป หรือที่เป็นรูปธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
การทำความสงบแล้ว ความสงบที่ได้มานั้น
เรียกว่าเป็นความสงบที่เกิดมาจากการเพ่งรูป
ธรรมเป็นอารมณ์ (กึ่งเช่นการเพ่งสมหายใจเข้า
ออกเป็นอารมณ์เป็นต้น.) หรือเรียกในที่นี้ว่า
เป็นความสงบที่เกิดมาจากรูปฌาน. ความสงบ

ชนิดนี้ แม้จะเป็นความสงบ แต่ก็ยังมีใช้ชั้น
 สูงสุด ยังหยาบอยู่. ทั้งยังนำไปสู่การเกิดใน
 กำเนิดแห่งรูปาวจรภูมิ ยังมีใช้ความสงบอย่าง
 นิพพาน ยังจะต้องละต่อไปไม่ควรพอใจอยู่เพียง
 เท่านั้น การหลงพอใจอยู่เพียงเท่านั้น เรียกว่า
 รูปราคะ ในที่นี้. ผู้ใดมีใจพ้นจากกามแล้ว
 แต่ยังไม่พอใจอยู่ในรสของรูปฌานเช่นนั้นก็ยังจะติด
 อยู่ในรูปภพ ดังเช่น ผู้ที่พอใจในรสของกาม
 จะต้องติดอยู่ในกามภพ ฉะนั้น. ยังไม่เป็นจิต
 ที่หลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงโดยสิ้นเชิง จึงไม่พ้น
 ทุกข์โดยสิ้นเชิง จึงจำเป็นจะต้องละ รูปราคะ
 นี้เสีย เพื่อเลื่อนสูงขึ้นไปตามลำดับ

ประการที่เจ็ด เรียกว่า อรูปราคะ แปล
 ว่าความพอใจในความสงบอันเกิดจากอรูปฌาน.
 ข้อนี้คล้าย ๆ กันกับข้อที่ ๖, ผิดกันแต่เพียงว่า
 ในข้อที่ ๖ นั้น พงษ์สิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์ในการ
 ทำความสงบ, ส่วนข้อที่ ๗ นี้ พงษ์เอาแต่สิ่งไม่
 มีรูป (เช่นความว่างเปล่าจากสิ่งทั้งปวงเป็น

ต้น) เป็นอารมณ์สำหรับเพ่งจิตในการทำความสงบ จึงได้มาซึ่งความสงบที่ละเอียดกว่า น่าพึงพอใจกว่าสำหรับนักแสวงหาความสงบ เป็นเหตุให้หลงพอใจได้อย่างสุขุมกว่าอย่างที่หก. แต่เนื่องจากความพอใจในรสของอรุปฌานเช่นนี้ ทำให้ติดอยู่ในอรุปภพ, ทำนองเดียวกับผู้ที่พอใจในรสของกาม ต้องติดอยู่ในกามภพ หรือผู้ที่พอใจในรสของรูปฌานต้องติดอยู่ในรูปภพ, จึงไม่พ้นไปจากวัฏฏสงสารหรือการเวียนว่ายตายเกิดได้ เช่นเดียวกัน จึงยังไม่ใช่ความพ้นทุกข์สิ้นเชิง ยังจะต้องละเสีย. ถ้าหลงพอใจในรสของอรุปฌาน. เช่นนี้ เรียกว่ายังมี อรุปราคะ, ซึ่งจัดเป็นประการที่ ๗ อันจะต้องละสืบไป ความหลงอยู่ในสิ่งยังไม่พ้นทุกข์สิ้นเชิงเช่นนี้ ก็นับว่ายังเป็นมิจนาคิภูริชั้นละเอียด และยังละเอียดยิ่งขึ้นทุกที.

ประการที่แปด เรียกว่า มานะ แปลว่า ความสำคัญตนว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง มานะ

ในภาษาบาลีเช่นในกรณีนี้ ผิดกับในภาษาไทยอย่างมากมาย ถึงกับทำให้งงได้. ในภาษาไทยเราหมายถึงความทะนงอวดดีเย่อหยิ่งหรืออะไรทำนองนั้น. แต่ในภาษาบาลีในที่นี้หมายถึงละเอียดลงไปกว่านั้นอีกมากมาย. คือหมายถึงความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ว่า มีตัวตนของตนอยู่ในภาวะหรือในลักษณะเช่นนั้นเช่นนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นของคนที่เดียว. ความรู้สึกอันนี้มีความสำคัญอยู่ตรงที่ให้เกิดความรู้สึกต่อไปว่า ตนดีกว่าเขา ตนเสมอเขา ตนเลวกว่าเขา. ฉะนั้นเราอาจจับใจความของคำว่า *มานะ* ได้อย่างชัดเจน คือได้แก่ความสำคัญตนว่าตนเป็นอะไรนั่นเอง. ความรู้สึกที่ดีกว่าเขา หรือเสมอเขา หรือเลวกว่าเขาก็ตาม ถ้ามีอยู่แล้วย่อมมีความหนักอึ้งในการแบกตัวของตัว หรือยกตัวของตัวให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั่นเอง จักว่าเป็นกิเลสที่ค้นหาที่เล็้อยู่อย่างละเอียด เพราะขณชอ

ว่า “ตัว” แล้ว จะคิดหรือซำก็ตาม ล้วน
 แต่เป็นของหนัก ทงนน. ความเข้าใจว่ามีตัว
 เช่นนั้นเช่นนี้ ทำนองนี้หาใช่ความเข้าใจอัน
 ถูกต้องไม่ จึงจัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอันละเอียด
 ซึ่งจะต้องละกัวยสัมมาทิฏฐิอันละเอียดจุกกัน.
 ความละเอียดยิ่งขึ้น ทั้งของมิจฉาทิฏฐิและ
 สัมมาทิฏฐิในชั้นนี้ เป็นทางมาแห่งความเข้าใจ
 ไขว้เขวได้ ผู้ศึกษาจะต้องพิจารณาโดยแยบคาย
 จริงๆ.

ประการที่เก้า เรียกว่า อุตซัจจะ ตาม
 ทัฬหยัญชนะแปลว่า ความฟุ้งขึ้น, โดยความ
 หมายถึง ได้แก่ความตื่นเต้น; หรือความทึ่ง ผู้ที่
 มีความอยาก ความหวัง ความยึดถือ ความ
 ไม่เข้าใจ ความสงสัย อย่างใดอย่างหนึ่งเหลือ
 อยู่แม้แต่น้อย ย่อมจะมีความตื่นเต้นหรือความ
 ทึ่งในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่มากระทบกับความอยาก
 ความหวัง หรือความยึดถือเป็นต้น ของตน

นั่นเอง. อันนี้เรียกว่าความฟุ้งซันในที่นี้. คำว่า
 อุทัจจะ^๕ นี้ มีที่มาในที่อื่นก็มี เช่นในนิวรรณ
 ห้าประการ, แต่ในที่นี้มีความหมายหยาบกว่า
 ในที่นี้มาก คือในที่นี้หมายถึงความฟุ้งซัน
 ของบุคคลที่มีอะไรเข้ามากระทบจิต อย่างที่คน
 ธรรมกาสามัญเขามีกันทั่วไป. และอุทัจจะในที่
 นี้หมายถึงกิเลสชั้นกลางซึ่งมีแก่คนทั่วไป.
 ส่วนในชั้นกิเลสละเอียดหรือสังโยชน์หมายถึง
 ความไหวอย่างละเอียดของใจ ซึ่งเรียกในที่นี้
 ว่าความสนใจหรือความทึ่งนั่นเอง, เป็นกิเลส
 ชั้นละเอียดที่พระอริยเจ้าอันดับที่สามจะพึงละ
 เพื่อสู่ถึงความเป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด คือ
 พระอรหันต์ ฉะนั้นขอให้ผู้ศึกษาพึงกำหนดไว้
 ให้แม่นยำว่า อุทัจจะในที่นี้ กับอุทัจจะ
 ในนิวรรณห้าประการนั้น ต่างกันเป็นคน
 ละอย่างหรือคนละอันดับ เพียงแต่มีตัวพยัญ
 ชนะคล้ายกันคือ “ความฟุ้งซัน” เท่านั้น.

ความอยากหรือความยึดถือ หรือความสงสัย
ก็ตาม ยังมีอยู่ในสันดานแล้ว อันนั้นเองเป็น
ความฟุ้งซันของจิตเมื่อมีอารมณ์มากระทบทำให้
เกิดความทึ่ง หรือความสนใจ ในสิ่งนั้น แล้วแต่
ว่าความอยาก หรือความยึดถือหรือความสงสัย
มีอยู่อย่างไร. ความทึ่งหรือความสนใจในที่นี้
ก็คือ ความหวั่นไหวของจิตชนิดหนึ่งนั่นเอง.
ความหวั่นไหวชนิดนี้มีอยู่ ก็หมายความว่าถึง
กิเลสยังมิอยู่สำหรับให้เป็นเครื่องเกิดความทึ่ง
หรือความสนใจ. กล่าวอีกทางหนึ่ง ความทึ่ง
หรือความสนใจนั่นเอง เป็นเครื่องหมายของ
ความมีอยู่แห่งกิเลส. ความทึ่งหรือความสนใจ
นั้นย่อมแสดงอยู่แล้วตามปรกติว่า เพราะมีความ
ไม่พอใจ ความพอใจ ความกลัว หรือความโง่
อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในภายใน จึงได้เกิดความ
สนใจ หรือความทึ่งในสิ่งที่ผ่านมาทุก ๆ อย่าง
อุทัจจะนี้ เป็นกิเลสที่ละเพื่อความเป็นพระ

อรหัตต์. ข้อนี้หมายความว่าพระอรหัตต์ย่อม
ไม่มีอุทฺธัจจะ หรือความท้ง ในสิ่งใด จึงมี
จิตใจอยู่เหนืออำนาจของสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็
นอารมณ์ประเภทไหน. ความท้ง ทำให้จิตหวั่นไหว
หรือฟุ้งซัน จึงได้เรียกว่า อุทฺธัจจะ. ถ้าคนเรา
มีความเข้าใจถูกต้องถึงที่สุดจริงๆ. ย่อมรู้ว่าไม่มี
อะไรที่น่าท้ง หรือควรท้ง. จิตที่ลุดถึงความสงบ
แท้จริงหรือนิพพานนั้น ย่อมไม่มีความท้ง
ในสิ่งใด. เหตุนี้ ความท้งมีได้เพราะยังมี
ความเข้าใจไม่ถูกต้องสมบูรณ์จึงจัด เป็นมิจฉา-
ทิฏฐิชนิดละเอียดที่สุด ซึ่งจะต้องละด้วย
สัมมาทิฏฐิอันละเอียดที่สุดทุกกัน.

กิเลสอันละเอียด หรือมิจฉาทิฏฐิ *ประการ*
ที่สิบ อันเป็นประการสุดท้ายนั้นคือ อวิชา
ได้แก่ความไม่รู้ชัดแจ้งสมบูรณ์ในเรื่องความทุกข์
เหตุให้เกิดความทุกข์ ภาวะแห่งความไม่มีทุกข์
เลย และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ลุดถึงภาวะแห่งความ

ไม่มีทุกข์นั้น อันเรียกว่าไม่รู้ในอริยสัจสี่ประการ.
 ถ้าสัมมาทิฏฐิเป็นไปจนถึงที่สุด ย่อมรู้ความจริง
 ทั้งสี่ประการนี้ถึงที่สุด. ยังไม่รู้ริยสัจถึงที่สุดอยู่
 เพียงใดก็เรียกว่า ยังมีมิจฉาทิฏฐิชั้นละเอียดที่สุด
 เหลืออยู่เพียงนั้นและท่านเรียกในที่นี้ว่า อวิชชา
 ซึ่งเป็นคำที่แทนกันได้กับคำว่า มิจฉาทิฏฐิ
 ตลอดไป ข้อที่จะเรียกว่ารู้ริยสัจถึงที่สุดนั้น
 หมายถึงรู้ความทุกข์ของตนเองที่ดับไปแล้วสิ้น
 เเชิงเป็นส่วนสำคัญซึ่งพร้อมกันนั้น ก็รู้ทุกข์
 และเหตุให้เกิดทุกข์ของตนเอง และภาวะแห่ง
 ความไม่มีทุกข์ที่ตนได้รับ . ตลอดถึงวิธีปฏิบัติ
 จนลู่ถึงภาวะนั้นของตนเองได้อย่างครบถ้วน
 ฉะนั้น ความเข้าใจผิด หรือความไม่รู้ จึงไม่
 มีเหลืออยู่ในการรู้ริยสัจอีกต่อไป. กล่าวโดย
 สรุปลแล้ว อวิชชานี้เองเป็นบทสรุปหรือคำสรุป
 ของคำว่ามิจฉาทิฏฐิ. มิจฉาทิฏฐิใดๆที่เหลืออยู่
 นอกจากมิจฉาทิฏฐิ๔ประการที่กล่าวแล้วข้างต้น

นั้น จัดว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิอันสุดท้ายกล่าวคือ
 อวิชาในทันทีสิ้น. แต่ถ้าในเรื่องอื่น ที่อวิชา
 ถูกกล่าวถึงเพียงคำเดียวโดดๆ มิจฉาทิฎฐิทั้ง ๙
 ประการนั้น ก็นับรวมอยู่ในคำว่า อวิชา^๕นี้ด้วย
 โดยครบถ้วน. อวิชาในทันที^๔หมายถึงเฉพาะ
 ความเข้าใจผิดที่ยังเหลืออยู่ นอกจากความ
 เข้าใจผิด ๘ ประการที่กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเอง.
 เมื่อสัมมาทิฎฐิแห่งอรหัตตมรรคเป็นไปจนถึงที่สุด
 อวิชา^๕นี้ก็ถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิง, และนับว่า
 เป็นขั้นสูงสุดของความมีสัมมาทิฎฐิในพระพุทธ
 ศาสนา. ผู้ที่ละมิจฉาทิฎฐิหรือกิเลสอันละเอียด
 ได้ทั้ง ๑๐ ประการนี้ เรียกว่า เป็นพระอรหันต์;
 เป็นผู้อยู่เหนือทุกข์ทั้งปวง หรือข้ามขั้นพ้นจาก
 โลกแล้วโดยประการทั้งปวง.

สิ่งที่เรียกว่า สัมมาทิฎฐิ หรือ ความ
 เข้าใจอันถูกต้อง นี้ ย่อมควบคู่กันมากับความ

ถูกต้องอย่างอื่น ๆ เช่นความปรารถนาถูกต้อง
 การพูดจาถูกต้อง การกระทำถูกต้อง เลี้ยงชีวิต
 ถูกต้อง พยายามถูกต้อง ความรำลึกในใจถูก
 ต้อง ความตั้งใจมั่นถูกต้องเป็นธรรมดา. แต่
 อย่่างไรก็ตามความถูกต้องอีก ๗ ประการนั้น
 ย่อมเป็นไปได้เพราะอำนาจสัมมาทิฏฐิ เป็นไป
 ตามอำนาจของสัมมาทิฏฐิ จึงได้ถือเอาสัมมา
 ทิฏฐิเป็นตัวการที่สำคัญ ดังบาลีที่ว่า “สมมา
 ทิฏฐิสมาทานา สพฺพ ทฺวํ อฺปจฺจํ” ซึ่ง
 แปลว่าสัตว์ทั้งหลายล่วงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้
 เพราะสมาทานสัมมาทิฏฐิ. โดยเหตุนี้เอง เรา
 จึงเอ่ยถึงกันแต่สัมมาทิฏฐิ. ทั้ง ๆ ที่มีความถูก
 ต้องอย่างอื่นอีกทั้ง ๗ ประการรวมอยู่ด้วย. เมื่อ
 รวมกันทั้ง ๘ ประการนี้ เราเรียกว่า องค์แห่ง
 อริยมรรค, และเมื่อทำหน้าที่เป็นอริยมรรค
 สำหรับตัดกิเลสชั้นนี้ ก็คือสัมมาทิฏฐินั่นเอง.
 เรียกโดยชื่ออื่น ๆ ยังมีอีกมากเช่นเรียกว่าจักขุ

บ้าง ญาณหรือความรู้บ้าง บัญญาบ้าง วิชชา
บ้าง แสงสว่างบ้าง และอื่น ๆ อีกมากโดยที่
แท้แล้ว ก็คือสัมมาทิฏฐิ หรือความเข้าใจอัน
ถูกต้องถึงที่สุดนั้นแล.

ผู้ศึกษา เข้าใจสัมมาทิฏฐิ ได้แล้วย่อมไม่
ยากที่จะเข้าใจมิจฉาทิฏฐิ เพราะเป็นของตรง
กันข้าม. ตามหลักท่านถือว่า ถ้ายังไม่มีสัมมา
ทิฏฐิ ก็ยังไม่รู้จักมิจฉาทิฏฐิ ทั้งที่มีอยู่ในตัว
เอง เหตุฉะนั้นเราจึงต้องมีสัมมาทิฏฐิเป็นขั้นๆ
คือขั้นต่ำหรือขั้นต้นที่สุด เพื่อนำไปสู่สัมมา
ทิฏฐิชั้นกลาง และนำไปสู่สัมมาทิฏฐิชั้นสุดท้าย
ได้ในภายหลัง.

สรุปความ

สัมมาทิฏฐิขั้นต้น ทำให้เกิดความเข้าใจ
ถูกต้องในการแสวงหาประโยชน์ในโลกนี้. จน
กระทั่งรู้ว่าสิ่งที่ควรสนใจนั้นยังมีอยู่อีกเรื่องหนึ่ง
ต่างหากจากเรื่องของโลก ได้แก่เรื่องของธรรม;

ทำให้คนยกเท้าก้าวเข้าไปในวัด หรือในขอบวง
ของพระศาสนา.

สัมมาทิฏฐิขั้นกลาง ทำให้รู้เรื่องประโยชน์
ที่สูงขึ้นไปกว่าประโยชน์ในโลกนี้ กล่าวคือ
ประโยชน์ตามทางธรรมะ หรือประโยชน์เกี่ยวกับ
โลกอื่นที่สูงขึ้นไป. ทำให้คนกล้าเสียสละ
ประโยชน์ในโลกนี้ เพื่อเอาประโยชน์ในโลกที่ดี
กว่า. ทำให้คนรู้จักเสียสละความสุขทางเนื้อหนัง
เพื่อถือเอาความสุขทางใจ.

สัมมาทิฏฐิขั้นสูงสุด ทำให้รู้เรื่องซึ่งอยู่
เหนือโลก หรือพ้นจากโลก หรือเหนือประโยชน์
ทั้งหลาย ไม่ต้องการประโยชน์ใดจึงพ้นจาก
อำนาจบีบบังคับของสิ่งทั้งปวง เป็นความสงบ
อันสูงสุดที่เรียกว่านิพพาน.

ความทุกข์ทุกชนิด รำงับไปได้ด้วยอำนาจ
ของสัมมาทิฏฐิถึงกับถือเป็นหลักตายตัวลงไปว่า
“สัมมาทิฏฐิ สมทานา สพุพฺพํ ทุกขํ อุปจฺจคฺคิ”

คังกล่าวแล้ว. ความระส่ำระสายของโลกในปัจจุบันนี้อาจสงบไปด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิแม่ที่เป็นชนต้นเท่านั้น ไม่ต้องรอนถึงสัมมาทิฏฐิชนกลางหรือชนสูงเลย. ถ้าโลกเลิกบูชาความสุขทางเนื้อหนัง หันมาบูชาความสุขทางใจกันบ้าง, อย่าเป็นโลกจัดโดยส่วนเดียว หมุนมาเป็นธรรมกันเสียบ้างแล้ว สันติภาพอันถาวรก็จะครอบงำโลกโดยไม่ต้องสงสัยเลย แต่อย่างไรก็ตาม สัมมาทิฏฐิขั้นต่ำ ๆ ย่อมมีสัมมาทิฏฐิขั้นสูงขึ้นไปเป็นรากฐาน ทำนองเดียวกันกับที่มัจฉาทิฏฐิชั้นหยาบ ๆ ย่อมมีมัจฉาทิฏฐิชั้นละเอียดคืออวิชชาเป็นรากฐานฉนั้น. เพราะฉะนั้น เราจึงจำต้องศึกษาเรื่องสัมมาทิฏฐิขึ้นไปถึงขั้นสูงด้วยเป็นธรรมดา

ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะต้องสนใจนั้น อยู่ที่การทำจริง. ในบาลีนั้นใช้คำว่า สมมาทิฏฐิสมาทานา ซึ่งแปลว่า เพราะสมาทาน

สัมมาทิฏฐิ. คำว่า สมาทาน^๕แปลว่า “ถือเอาอย่างทั่วถึงและเป็นอย่างดี” ข้อที่นำวิตกก็คือ เราไม่ถือเอาสัมมาทิฏฐิกันอย่างทั่วถึงและเป็นอย่างคั่นเอง. พอมีอะไรมาขัดขวางหน่อยเดียว ก็เอาสัมมาทิฏฐิไปเหวี่ยงชุกไว้ที่ไหนเสียแล้ว วิ่งออกรับสิ่งที่มาขัดอย่างกะว่า เป็นนิพพานเสียเอง ดังนั้นจะเรียกว่าสมาทานสัมมาทิฏฐิได้อย่างไร. สัมมาทิฏฐิก็อยู่แต่สัมมาทิฏฐิ คนก็อยู่แต่คน ความสงบสุขก็อยู่แต่ความสงบสุข ไม่มีวันที่จะพบกันได้เลย.

ในที่สุด^๕ ขอชักชวนให้ช่วยกัน เพาะหว่านสัมมาทิฏฐิเพื่อทำโลกให้สงบจากความระส่ำระสายอย่างในสภาพปัจจุบัน^๕ ซึ่งหมายถึงเพียงสัมมาทิฏฐิ ในชั้นต้นที่สุดเท่านั้น. หวังว่าผู้ได้รับการชักชวนคงจะไม่ท้อใจว่าเป็นสิ่งที่ยากเย็นเกินไปแต่ประการใด. ผู้ต้องประสงค์

ความสงบอันสูงสุดคือพระนิพพานต่างหาก จึง
จะได้รับคำชักชวนในเรื่องอันเกี่ยวกับสัมมา
ทิฏฐิในชั้นสูง.

เมื่อสัมมาทิฏฐิสำหรับโลก ๆ เป็นสัมมา
ทิฏฐิในชั้นต้น ๆ เช่นนี้แล้ว มิฉนาคทิฏฐิของ
โลกในสภาพปัจจุบัน ก็คือ มิฉนาคทิฏฐิชั้นที่
หายาบหรือชนตนที่สุดนั่นเอง โดยเฉพาะก็คือ
การหลงบูชาความสุขทางเนื้อหนังยิ่งกว่าความ
สุขทางจิต, หรือบูชาวัตถุจนไม่เหลือวแลหัวใจ
หรือดวงใจเสียเลยนั่นเองจึงไม่มีการย่างเท้า
ก้าวเข้ามาในขอบวงของวัดหรือศาสนาเลย/.

สถาบันบันลือธรรม เป็นองค์กรเอกชน ก่อตั้งขึ้นเพื่อสืบทอดและเผยแพร่พระพุทธศาสนา สานต่อเจตนารมณ์หลวงปู่พุทธทาสภิกขุ สอนโมกขพลาราม หลวงปู่ปัญญาันทภิกขุ องค์กรสถานสถาบันบันลือธรรม และ ท่านเจ้าคุณพระสุธรรมเมธี ป.ธ. ๘ (นายบันลือ สุขธรรม) ผู้ให้กำเนิดธรรมสภา สถาบันบันลือธรรม ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

กิจกรรมของสถาบันบันลือธรรม

๑. โครงการ **พบพระ-พบธรรม** พระเถระแสดงธรรม ณ ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา ทุกวันเสาร์ เวลา ๑๕.๐๐-๑๗.๐๐ น. สอบถาม องค์กรบรรยายธรรมที่ โทร. ๐๘๖-๐๐๓๕๔๗๘
๒. โครงการ **อยู่กันด้วยความรัก** จัดกิจกรรมเพื่อการสาธารณกุศล ช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ และช่วยเหลือชุมชนในถิ่นทุรกันดาร และจัดกิจกรรมวันเด็กแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๑
๓. ธรรมสถาน **"สวนมูทิตาธรรมาราม"** อบรมการเรียนรู้ชีวิตตามธรรมใน ๑ วัน ทุกวันพุธต้นเดือน เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๐๐ น. ติดต่อ เข้าร่วมกิจกรรม โทร. ๐๘๖-๐๐๓๕๔๗๘
๔. กองทุน **"คลังธรรมทาน"** บริจาคหนังสือเป็นสาธารณกุศล เพื่อประโยชน์แก่สาธารณชน โดยแจ้งความจำนงเป็นจดหมายขอรับบริจาคได้ที่ธรรมสภา
๕. **หอสมุดธรรมสมาธิ** ห้องสมุดธรรมะ และนั่งสมาธิภาวนา พร้อมกับฟังธรรมะในสวนได้ร่วมเงาไม้ตามธรรมชาติ สถานที่ที่ร่มรื่น ติดกับพุทธมณฑล เปิดให้บริการเวลา ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น. สอบถาม ข้อมูล โทร. ๐๒-๔๘๒-๑๑๙๖

นิพพาน มิได้มีความหมายเป็นบ้านเมือง
หรือโลกของพระเป็นเจ้าที่เต็มไปด้วยความสุข
ชนิดที่ไผ่ผ่นกันและเป็นอยู่อย่างนิรันดร

นิพพาน มิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอด
ของตัวตน จากโลกนี้ไปสู่โลกเช่นนั้น หรือภาวะ
แห่งความมีตัวตนเช่นนั้น

คำว่า

“นิพพาน” มีความหมายเป็น
ความดับสนิทแห่งความเร่งร้อนเผาผลาญ, ความ
เสียบแทงขอกตำ และความผูกพันร้อยรัด
อันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุ
แห่งความเป็นอย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิง. ความ
เป็นอย่างนี้ มีอยู่อย่างหนึ่งอนันต์กาล คือมีอยู่
ในที่ทุกแห่งและทุกเวลา พร้อมทั้งจะปรากฏแก่จิต
ซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ, เราจึงกล่าวว่า

พุทธทาสภิกขุ

ISBN : 978-616-03-0562-9

สื่อสารข้อมูลที่.....

www.thammasapa.com mobile : 089-210-5133

ขอกราบขอบพระคุณแด่ทุกท่านที่สนับสนุนและสมทบการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเล่มนี้
โปรดช่วยอุปถัมภ์ค่าจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเล่มนี้ เพื่อการเผยแผ่ธรรมะ ๑๐๐ บาท